

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
МАГІСТРАНТІВ
ФАКУЛЬТЕТУ СОЦІАЛЬНОЇ ТА
ПСИХОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ**

**Умань
2024**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Факультет соціальної та психологічної освіти

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
МАГІСТРАНТІВ
ФАКУЛЬТЕТУ СОЦІАЛЬНОЇ ТА
ПСИХОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ**

Випуск № 4

Умань
2024

Головний редактор

Кравченко Оксана, доктор педагогічних наук, професор, декан факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Редакційна колегія:

Сафін Олександр, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Коляда Наталія, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Коберник Олександр, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Бялик Оксана, доктор педагогічних наук, професор, в.о. завідувача кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Кочубей Тетяна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Клименко Юлія, доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Кірдан Олена, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Шеленкова Наталія, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Албул Ірина, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Матрос Ольга, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Моргай Лілія, доктор філософії, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Голова Ради науковців факультету соціальної та психологічної освіти;

Лисенко Анна, голова Наукового товариства студентів та аспірантів факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Хомов Ілля, Голова студентського самоврядування факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Рекомендовано до друку

вченою радою факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 13 від 25 квітня 2024 року)

- 3-43 **Збірник** наукових праць магістрантів факультету соціальної та психологічної освіти / Уманський держ. пед. ун-т. імені Павла Тичини, Ф-т. соц. та психол. освіти; [голов. ред. Кравченко О. О. ; редкол.: Сафін О. Д., Коляда Н. М., Коберник О.М. [та ін.]. – Умань : УДПУ, 2024. Вип. №4. – 217 с.

До збірника увійшли статті магістрантів факультету соціальної та психологічної освіти таких напрямів як соціальна робота; соціальне забезпечення; психологія; освітні, педагогічні науки; управління закладом освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

УДК 378.147.091.33-028.42(06)

© Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2024

З М І С Т

Бурлаченко Єгор	ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА	6
Грищенко Вікторія	СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА АСИСТЕНТА ВЧИТЕЛЯ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПРОБЛЕМАМИ	17
Дука Анастасія	ПРИЧИНИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	33
Дякон Ярослав	МІЖОСОБИСТІСНА ВЗАЄМОДІЯ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ПОГЛЯДИ НАУКОВЦІВ	44
Загоруй Анна	ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	50
Зарицька Галина	ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ	
Капустян Наталія	ПРО ВИКОНАННЯ ПЛАНУ ЗАХОДІВ НА 2023-2024 РОКИ З РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ ІЗ СТВОРЕННЯ БЕЗБАР'ЄРНОГО ПРОСТОРУ В УКРАЇНІ НА ПЕРІОД ДО 2030 РОКУ	57
Кисельова Лариса	СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	69
Козяр Олег	ЗАСОБИ ОРГАНІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ	78
Колісніченко Олена	ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З БАГАТОДІТНИМИ СІМ'ЯМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	88
Лисенко Анна	ГЕНДЕРНИЙ ЦЕНТР В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ДОСВІД УДПУ ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ	100

Музика Ірина	СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА СІМЕЙ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ	105
Папірна Віталіна	СОЦІАЛЬНА ПОСЛУГА УНІВЕРСИТЕТУ ТРЕТЬОГО ВІКУ В ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ	115
Скакун Вікторія	ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МОЛОДИХ СІМЕЙ ДО НАРОДЖЕННЯ ДИТИНИ	125
Степанов Григорій	АКЦЕНТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ВОЄННИХ ДІЙ	
Стеценко Юлія	ПРОБЛЕМА ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ	
Сущинська Олександра	СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ЛЮДЬМИ ІНВАЛІДНІСТЮ	136
Ткаченко Леся	ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ	148
Турчанікова Ольга	СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ ТА ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ	161
Федотова Леся	СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ	169
Черкес Оксана	ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ, ЯКІ ЗАЛИШИЛИСЯ БЕЗ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	180

Єгор Бурлаченко,
*здобувач вищої освіти ОС «магістр» факультету соціальної та
психологічної освіти*
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Науковий керівник: Лариса Ткачук,
*кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та
освітнього менеджменту,*
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

Анотація. Актуалізовано необхідність упровадження спеціальної підготовки майбутніх педагогів в межах освоюваної ними професійної діяльності до правовиховної роботи з школярами у контексті європейської інтеграції. Зосереджено увагу на фундаментальних наукових розвідках, конструктивних у площині порушеної проблеми, де акцентується на необхідності міцного та глибокого засвоєння майбутнім учителем змісту правової освіти для забезпечення достатнього рівня правового виховання учнів, сформованості їхньої правової культури. Розглядається поняття та структура готовності майбутнього вчителя до правового виховання школярів, яка містить мотиваційно-ціннісну, когнітивну, діяльнісно-практичну та рефлексивну складові.

Ключові слова: готовність, структура готовності, майбутні педагоги, правове виховання, європейська інтеграція.

Постановка проблеми. Проблема підготовки майбутніх педагогів до здійснення правового виховання школярів в умовах європейської інтеграції актуальна з кількох причин:

1. Інтеграція в Європейський Союз і співпраця з європейськими країнами висуває нові вимоги щодо освіти та педагогічної практики. Однією з важливих складових європейської інтеграції є адаптація національного законодавства до

європейських стандартів, що вимагає від українських шкіл та педагогів відповідати новим вимогам та нормам. Однак, існуюча система підготовки майбутніх педагогів у багатьох випадках не відповідає цьому виклику повністю. Недостатнє знання європейських стандартів та законодавства, а також відсутність ефективних методик та інструментів для проведення правового виховання учнів у контексті європейської інтеграції ускладнюють процес адаптації та можуть спричиняти недоліки у вихованні молодого покоління. Майбутні педагоги повинні бути готові до реалізації європейських стандартів та цінностей у своїй роботі, а також до сприяння формуванню європейської свідомості у школярів.

2. У сучасному світі, де важливими визнаються права людини, громадянські свободи та взаєморозуміння, від рівня правової культури підростаючого покоління залежить і «правове здоров'я» суспільства. Актуальність цього питання виявляється у необхідності цілеспрямованого та систематичного вивчення права учнями закладів загальної середньої освіти, організації в них процесу правового виховання, а також правовиховної діяльності. Тому процес навчання майбутніх педагогів націлюється на вдосконалення їхньої методичної підготовки до правовиховної діяльності. Майбутні педагоги повинні бути обізнані з правовими нормами та процедурами, а також вміти передавати ці знання та вміння школярам.

3. Розвиток соціальної активності та громадянської свідомості є важливим завданням сучасної освіти. Правове виховання допомагає формувати у школярів розуміння їхніх прав та обов'язків, а також навички аргументації, демократичного мислення та взаємодії з іншими людьми.

4. Зміни в підходах до навчання та педагогічній практиці вимагають нових знань і навичок від майбутніх педагогів. Правове виховання стає необхідною складовою в освітній системі,

Отже, підготовка майбутніх педагогів до здійснення правового виховання школярів у контексті європейської інтеграції на сучасному етапі стає

актуальним та необхідним завданням, виконання якого передбачає необхідність розробки та впровадження спеціалізованих програм підготовки майбутніх педагогів, спрямованих на поглиблене вивчення європейських стандартів права та методів їх впровадження у педагогічну практику. Результатом професійної підготовки вчителя до правового виховання школярів є формування готовності здійснювати окреслену діяльність з позицій гуманізації педагогічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми підготовки майбутніх педагогів до професійної діяльності і її особливості досліджено в роботах таких учених, як А. Алексюк, В. Андрущенко, В. Беспалько, В. Бондар, М. Євтух, С. Гончаренко, І. Зязюн, А. Нісімчук, Н. Ничкало, О. Пехота, Л. Пуховська та інші. Однак, хоча здійснено значну кількість досліджень щодо проблем педагогічної підготовки вчителів, виявлено невеликий відсоток наукових робіт, присвячених психолого-педагогічній та методичній підготовці майбутніх вчителів до правового виховання школярів.

Проблеми формування правової культури та правосвідомості майбутнього вчителя, визначення змісту правової освіти у закладах вищої педагогічної освіти досліджувались науковцями: В. Сальниковим, М. Городиським, М. Подберезьким, І. Романовим, О. Соломатіним, Т. Почтар, О. Скакун, Ю. Калиновським, М. Цимбалюк.

Форми, методи, технології формування правової компетентності майбутніх учителів представлені у працях М. Введенського, С. Гуріна, А. Бойко, Я. Кічука, Д. Клочкової, О. Іваній. Правову компетентність учителя автори розглядають як складне інтегративне особистісне утворення в цілісній структурі особистості педагога, що включає загально-правові й професійно-педагогічні знання, вміння й професійні якості, необхідні для здійснення правового виховання учнів та організації власної професійної діяльності в межах правового поля [5].

Однак, незважаючи на різноманітність наукових досліджень, в Україні поки що бракує досліджень, в яких би системно був розкритий процес

підготовки майбутніх педагогів до правового виховання школярів в умовах європейської інтеграції та безпосередньо їх готовність здійснювати цей вид професійної діяльності.

Метою статті є визначення та характеристика структурних складових готовності майбутніх педагогів до здійснення правового виховання школярів в умовах європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Потреби суспільства диктують необхідність трансформації освітньої системи в напрямі опанування нею правового простору та її розвитку як правового інструменту й підсистеми громадянського суспільства. Основною складовою такого суспільства «є певний тип особистості з високим рівнем індивідуальної автономії як у відношенні до соціуму загалом, так і до державної влади зокрема» [1]. Саме така людина, з відповідною системою цінностей, інтересів і потреб, є метою громадянського суспільства. Тільки органічний зв'язок політичної й правової культури, що відображає процес практичної життєдіяльності людей, формує повноцінне громадянське суспільство. Виходячи з цього, провідна і відповідальна роль у цьому процесі належить учителеві.

Зазначимо, що орієнтуватися у проблемах існуючого соціально-політичного життя в країні, використовувати способи діяльності й моделі поведінки, що відповідають чинному законодавству держави, робити свідомий вибір та застосовувати правові технології прийняття індивідуальних та колективних рішень учитель зможе за умов набуття правової компетентності. Компетентнісний підхід передбачає, що правова компетентність має бути одним із найважливіших навчальних результатів правової освіти майбутнього вчителя (разом з правовими цінностями й досвідом правової діяльності) [2].

Перш за все, варто зазначити, що підготовка майбутнього вчителя до організації правового виховання має ґрунтуватися на правовій регламентації його професійної підготовки. Як правильно відзначає В. Грицько, володіння молоддю необхідним обсягом правових знань у нерозривному зв'язку з

системою моральних цінностей та етичних правил поведінки є основою для формування правопослухняної особистості. Така особистість дотримується норм права, знає свої права та обов'язки, усвідомлює свою належність до народу та держави, розуміє основні аспекти державотворення та конституційного права – систему норм, що регулюють ключові суспільні відносини, які формуються в процесі організації та здійснення державної влади [3].

Поділяємо думку вченої, яка, виходячи з аналізу наукових досліджень, підкреслила обґрунтованість формування позитивно орієнтованої правової свідомості майбутніх фахівців у закладах вищої освіти, які не спеціалізуються на юридичній сфері. В. Грицько зазначає, що метою цього процесу є розвиток системи юридичних знань, умінь, навичок та ціннісних орієнтацій, які регулюють поведінку особистості в юридично значущих ситуаціях. Крім того, вказує на необхідність базування змісту правових дисциплін на концепції природних прав людини та включення знань про правове становище особистості у суспільстві, а також знань окремих галузей права, які безпосередньо стосуються майбутньої професійної діяльності студентів.

Вчена наголошує, що підготовку майбутніх фахівців слід розглядати і здійснювати, враховуючи вимоги та зміст їхньої майбутньої професійної діяльності, а не відокремлено від неї. Цей підхід є обґрунтуванням необхідності впровадження спеціальної підготовки майбутніх фахівців у вищій школі для здійснення правовиховної роботи [3].

Фундаментальні наукові дослідження, такі як монографія «Правова освіта майбутнього вчителя» М. Городинського, відіграють конструктивну роль у вирішенні питань підготовки майбутніх педагогів до здійснення правового виховання школярів. Автор здійснює ґрунтовний теоретичний аналіз розвитку правової освіти як складової правової культури, висвітлюючи сучасний функціональний підхід. Зокрема, розглядається зв'язок між правом і особистістю крізь призму «правової держави», що підкреслює значення

особистості та її прав у державі. Наголошується, що озброєння правовими знаннями стає нагальним завданням у системі освіти і виховання. Визначення змісту правової підготовки розглядається як проблема інтегративності, що передбачає комплексний підхід до розвитку різних аспектів особистості майбутнього фахівця [2].

Виділення М. Городинським ключових завдань для майбутніх педагогів у глибокому засвоєнні правової освіти відображає необхідність формування позитивно орієнтованої правової свідомості та правової культури учнів. Ці завдання включають оволодіння системою правових знань, формування правових переконань, оволодіння педагогічними вміннями з правового виховання у школі відповідно до Концепції національного виховання в Україні, а також розвиток соціально-правової активності вчителя [2].

Дослідження Л. Мацук стосується аналізу сутності та стану проблеми правового виховання молодших школярів у педагогічній теорії та практиці. Вона обґрунтовує та апробовує зміст правової освіти майбутніх педагогів та шляхи його впровадження в освітній процес. Також визначаються педагогічні умови ефективної підготовки майбутніх педагогів до правової роботи, такі як формування правових знань, удосконалення змісту правової освіти через спецкурси та діагностику професійної готовності [7].

Наукова позиція М. Фіцули спрямована на розроблення ефективної технології підготовки вчителя до правовиховної роботи. Він розглядає зміст правової підготовки вчителя з урахуванням особливостей права, його соціальних функцій та значення в організації суспільства, а також специфіки педагогічної діяльності та об'єктів правового виховання [9].

Ці дослідження та підходи відображають важливість належної підготовки майбутніх вчителів до правової роботи та підкреслюють необхідність врахування цього аспекту у педагогічній практиці.

Завдання сучасної педагогічної освіти для майбутніх педагогів нині змінюються та розширюються, відображаючи складність вимог, які ставляться

перед вчителями у сучасному суспільстві процесом інтеграції України до Європейського співтовариства. Одним із таких завдань є місія професійної підтримки особистісного визрівання школярів. Це означає, що майбутні вчителі мають бути готові допомагати учням у їхньому особистісному розвитку, враховуючи їхні індивідуальні потреби, таланти і можливості [1].

Розширення цього завдання також включає в себе розвиток у майбутніх вчителів свідомості про їхню соціальну роль та відповідальність. Вони повинні бути суб'єктами соціальних відносин, які не лише навчають учнів, а й впливають на їхній розвиток та формування особистості. Це означає, що вчителі повинні бути готові сприяти становленню школярів як активних громадян, здатних усвідомлювати свої права та обов'язки у суспільстві, бути здатними розвивати соціально-емоційні навички учнів, сприяючи їхньому здоровому розвитку та психологічному благополуччю [3].

Майбутні педагоги повинні бути готові до здійснення правовиховної діяльності та формування правової культури школярів. Це важливий компонент їхньої професійної підготовки, адже сучасне суспільство вимагає від громадян свідомого ставлення до правових норм. Тому правовиховна діяльність набуває все більшого значення і стає одним із основних компонентів професійної підготовки майбутніх педагогів.

Готовність майбутніх педагогів до здійснення правовиховної діяльності та правового виховання школярів визначає їхню подальшу професійно-педагогічну діяльність та здатність ефективно вирішувати освітні завдання на належному рівні.

Одним із важливих педагогічних принципів, який використовується у підготовці майбутніх педагогів, є єдність об'єктивного та суб'єктивного в навчанні, вихованні та розвитку. Це означає, що враховується різноманітність індивідуальних рис та потреб школярів у контексті їхнього етапу соціалізації [8].

З урахуванням вищезгаданих аспектів, можна окреслити характеристику змісту професійно-педагогічної підготовки майбутніх педагогів, спрямованої на формування правової культури школярів в умовах євроінтеграції.

По-перше, ця підготовка передбачає розуміння особливостей правового виховання у закладі загальної середньої освіти. Це означає знайомство з основами права, формування уявлень про правову систему, права та обов'язки громадян.

По-друге, важливим є засвоєння методичних питань викладання та вивчення права в школі, що включає розробку педагогічних прийомів та методів, які сприяють ефективному викладанню правових дисциплін та формуванню правових умінь і навичок учнів.

По-третє, не менш важливим є аналіз методичних засад підготовки майбутніх педагогів до позакласної та позашкільної правовиховної роботи. Цей аспект включає у себе розробку програм і заходів, спрямованих на підвищення правової культури учнів поза межами шкільних занять.

Доцільним є також врахування комплексу соціальних якостей, які повинні бути розвинені у майбутніх педагогів – розвиток толерантності, взаєморозуміння, емпатії та здатності до співпраці.

Навчання майбутніх педагогів також має сприяти формуванню їхньої громадянської позиції та свідомості. Це важливо для того, щоб вони могли стати прикладом для учнів та сприяти формуванню в них громадянських цінностей і відповідального ставлення до законів та правил.

Аналіз різних підходів до оцінки готовності майбутніх вчителів до формування правової культури школярів дозволив визначити складові частини та визначити характеристики готовності [8].

Структура готовності майбутнього вчителя до правового виховання школярів складається з мотиваційно-ціннісної, когнітивної, діяльнісно-практичної та рефлексивної складових, які в комплексі охоплюють сферу права в педагогічній діяльності.

Мотиваційно-ціннісна складова відображає розуміння майбутніми педагогами важливості правових норм для життя суспільства та держави, а також їхнє значення у взаємодії людей; передбачає здатність до емпатії, об'єктивності, самоусвідомлення, внутрішнє осмислення нормативних приписів у власних цінностях, а також вияв соціальної відповідальності та професійних мотивів [6].

Когнітивна складова включає знання та розуміння основних правових норм та понять, їх повноту та ефективність; передбачає уявлення про особливості психічних процесів, необхідних для формування правової культури школярів, а також усвідомлення пріоритетних видів діяльності та можливих труднощів у їх реалізації.

Діяльнісно-практична складова готовності майбутніх педагогів до правового виховання школярів включає ряд важливих аспектів. Це вміння працювати з правовими джерелами та літературою, проводити теоретичний аналіз правових ситуацій, розробляти правові документи, а також мати комунікативні навички. Крім того, вона передбачає здатність розуміти, оцінювати та позитивно впливати на мотивацію школярів у відношенні до правових питань, а також їх готовність брати на себе відповідальність у вирішенні правових питань та активність у цій сфері.

Рефлексивна складова готовності майбутніх педагогів до правового виховання школярів відображає їх здатність усвідомлювати та аналізувати набутий досвід у процесі професійної підготовки. Вони повинні бути здатні застосовувати отриманий досвід у своїй педагогічній роботі з правовим вихованням школярів, визначати оптимальні шляхи досягнення поставлених цілей та усвідомлювати свій особистісний та професійний розвиток у контексті формування правової культури школярів [8].

Важливо враховувати співвідношення цих структурних складових, оскільки воно дозволяє найефективніше впливати на розвиток здобувачів освіти у сфері педагогіки та правового виховання школярів. Аналіз зв'язку між

цими складовими дозволяє зміцнити їхню позицію у загальній структурі готовності та порівняти рівень сформованості цих складових у здобувачів вищої освіти різних років навчання.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Готовність майбутніх педагогів до правового виховання школярів розглядається як результат специфічної діяльності, пов'язаної з освоєнням, розумінням і застосуванням нормативно-правових знань, отриманих у ході професійної педагогічної підготовки. Ця готовність формується під впливом різноманітних зовнішніх та внутрішніх факторів і реалізується у різних контекстах педагогічної діяльності вчителів в умовах євроінтеграції. Як інтегрований результат навчання, готовність майбутніх педагогів школи до правового виховання школярів передбачає їхню здатність успішно застосовувати на практиці правові знання, вміння та навички, а також цінності та ставлення, які вони здобувають у процесі навчання. Отже, компоненти готовності майбутніх педагогів до правового виховання школярів взаємопов'язані, взаємозумовлені й у сукупності є цілим.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у реалізації навчальних технологій, спрямованих на практичну самореалізацію здобувачів вищої освіти, що сприяють формуванню необхідних якостей для виконання професійних обов'язків, а також компетенцій, які забезпечують високий рівень готовності майбутніх педагогів до правового виховання школярів.

Список використаних джерел

1. Галдецька І. Г. Теоретичні основи формування правової компетентності у майбутніх учителів як педагогічна проблема. [*Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*](#). 2014. Вип. 28. С. 265–269.
2. Городиський М. І. Педагогічні умови забезпечення змісту правової освіти майбутнього вчителя: монографія. 3-є вид., змін. та доп. Київ: КНТ, 2007. 520 с.
3. Грицько В. В. Структура готовності майбутніх учителів початкової школи до формування правової культури молодших школярів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. Вип. № 63. С. 32–35.
4. Грицько В. В. Методична підготовка майбутніх учителів початкової школи в системі вищої професійної освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 11. С. 113–116.

5. Грицько В. В. Педагогічні умови та структурно-функціональна модель підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування правової культури молодших школярів. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*. 2019. № 6 (46). С. 18–22.
6. Задорожна Г. Правове виховання особистості дитини: поняття, сутність, особливості. *Педагогічний часопис Волині*. 2017. № 4 (7). С. 12–17.
7. Мацук Л. Психолого-педагогічні передумови підготовки майбутніх педагогів до правового виховання молодших школярів. *Освітній простір України*. 2017. Вип. 11. С. 81–87
8. Рябенко М. І. Підготовка майбутнього вчителя як суб'єкта освітніх правовідносин: дис. ...канд. пед. наук. Одеса. 2007. 205 с.
9. Фіцула М. М. Правове виховання учнів. Київ, 1997. 147 с.

References

1. Haldetska, I.H. (2014). Teoretychni osnovy formuvannia pravovoi kompetentnosti u maibutnikh uchyteliv yak pedahohichna problema [Theoretical Foundations of Forming Legal Competence in Future Teachers as a Pedagogical Problem]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova – Scientific Journal of the Drahomanov National Pedagogical University, Issue 28*, 265–269 [in Ukrainian].
2. Horodyskyi, M.I. (2007). *Pedahohichni umovy zabezpechennia zmistu pravovoi osvity maibutnoho vchytelia: monohrafiia [Pedagogical conditions for ensuring the content of legal education of the future teacher: a monograph]*. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
3. Hrytsko, V. V. (2019). Struktura hotovnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly do formuvannia pravovoi kultury molodshykh shkoliariv [The Structure of Future Primary School Teachers' Readiness to Form Legal Culture of Younger Students]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of forming a creative personality in higher and secondary schools, issue 63*, 32–35 [in Ukrainian].
4. Hrytsko, V. V. (2019). Metodychna pidhotovka maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly v systemi vyshchoї profesiinoї osvity [Methodological Training of Future Primary School Teachers in the System of Higher Professional Education]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy, issue 11*, 113–116 [in Ukrainian].
5. Hrytsko, V. V. (2019). Pedahohichni umovy ta strukturno-funktsionalna model pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly do formuvannia pravovoi kultury molodshykh shkoliariv [Pedagogical Conditions and Structural-Functional Model of Preparing Future Primary School Teachers for the Formation of Legal Culture of Younger Students]. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal, 6 (46))*, 18–22 [in Ukrainian].
6. Zadorozhna, H. (2017). Pravove vykhovannia osobystosti dytyny : poniattia, sutnist, osoblyvosti [Legal education of the child's personality: concept, essence, features]. *Pedahohichni chasopys Volyni– Pedagogical Journal of Volyn, 4 (7)*, 12–17 [in Ukrainian].
7. Matsuk, L. (2017). Psykholoho-pedahohichni peredumovy pidhotovky maibutnikh pedahohiv do pravovoho vykhovannia molodshykh shkoliariv [Psychological and Pedagogical Prerequisites for Preparing Future Teachers for Legal Education of Junior Schoolchildren]. *Osvitnii prostir Ukrainy – Educational space of Ukraine, issue 11*, 81–87 [in Ukrainian].
8. Riabenko, M. I. (2007). Pidhotovka maibutnoho vchytelia yak subiekta osvitnikh pravovidnosyn [Preparing a future teacher as a subject of educational legal relations]. *Candidate's thesis*. Odessa [in Ukrainian].
9. Fitsula M. M. (1997). *Pravove vykhovannia uchniv [Legal education of pupils]*. Kyiv [in Ukrainian].

Вікторія Грищенко,
*здобувачка вищої освіти ОС «магістр» факультету соціальної та
психологічної освіти
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*

Науковий керівник: Алла Войтовська,
*доктор філософії, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини*

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА АСИСТЕНТА ВЧИТЕЛЯ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПРОБЛЕМАМИ

Анотація. У статті розкривається роль асистента вчителя у здійсненні соціально-педагогічної діяльності в умовах інклюзивного навчання. Розглянуто коло питань стосовно напрямів роботи та соціальних ролей асистента вчителя. Окреслено варіанти співпраці асистента вчителя з вчителем в інклюзивному навчальному закладі.

Ключові слова: інклюзивна освіта, асистент вчителя, діти з особливими освітніми потребами.

У ХХІ столітті в Україні створено нову освітню школу - НУШ. Така школа необхідна для щастя, для розквіту розуму та фізичної сили наших дітей. Вона покликана виховувати творчу особистість, створивши всі умови для духовного та інтелектуального розвитку. **Діти** – це сонце, що дарує багато тепла та світла. Кожну дорослу людину своєю любов'ю вони осявають і зігрівають по – своєму: в тій мірі, в якій одержують від неї самі. Будучи краплинками чистої, живої, джерельної води, вони стають такими ж дивовижними і неповторними, коли їх берегти, цінувати й любити - тоді вони перетворюються в повноводну річку, глибоке море, бездонний океан почуттів, емоцій та вражень... Вони обирають свій шлях у житті, коли підростають. Обирають вони й своє особливе місце серед людей, адже кожна дитина по – своєму унікальна. Кожна юна особистість має своє обличчя, своє волосся, свої очі, руки та ноги, свій голос, свою посмішку і, звичайно ж, свій розвиток... Та

помилкову думку мають, коли вважають менш розвиненими тих дітей, розвиток яких ускладнено дефектами. Адже це не правильно. Просто такі діти інакше розвинені, тобто не так, як їх однолітки. Це діти – інваліди, особливі діти. Діти з ООП також хочуть жити, усміхатися і бачити у відповідь посмішку; хочуть, щоб до них зверталися, розмовляли і вислуховували; хочуть розвиватися, вчитися, робити щось нове; хочуть радіти життю: мамі, сонечку, пташці, снігу; хочуть розділяти радість життя з іншими. Діти з ООП вміють бути вдячними за спілкування, товаришування, дружбу. Вони радіють всьому що їх оточує; сподіваються і вірять у своє майбутнє. Незважаючи на свій стан, ці маленькі сердечка випромінюють радість життю, мають почуття власної гідності і вірять в себе. Особливих дітей не завжди розуміє суспільство, але вони можуть прощати, змінювати себе і не мати у серці зла. Ці діти заслуговують на те, щоб дорослі, наставники відкрили для них двері в красивий, веселковий навколишній світ, де панує безмежне добро, безмірна ласка, сердечна щирість. І в першу чергу, педагог зобов'язаний вивести їх на дорогу щастя і гармонії, щоб вони жили у світі краси, казки, гри, малюнка, музики, фантазії і творчості. Кожній дитині з особливими освітніми потребами необхідна повага до особистості, прийняття її індивідуальності й неповторності, забезпечення її подальшого повноцінного та гідного життя в суспільстві. Найголовніше в педагогічній роботі є не виконання програм та інструкцій, а розвиток дитини, глибоке осмислене пізнання того, яка вона, дитина з ООП, що її хвилює, чому вона радіє, через що ображається, які в неї потреби, нахили, чим цікавиться, чи розвинена в неї увага, що можна сказати про її пам'ять або мислення, уяву чи емоції, як всебічно вивчити таку дитину, щоб допомогти їй розкрити закладені природою здібності. Акцент навчання і виховання в новій школі переноситься на особистість дитини, на її індивідуальний розвиток та самореалізацію, на створення умов для становлення юних талантів, на виховання унікальних, ні на кого не схожих, оригінальних і самобутніх людей. Це важка повсякденна кропітка робота для вчителя. Вона

потребує великої емоційної напруги, постійного творчого пошуку, але це приносить радість, бо все ж має кінцевий результат, який відображається в довірі та в гарних взаємовідносинах з вихованцем. Сьогодні для особливих дітей створено різні організації, фонди, центри, реабілітаційні та спеціалізовані заклади. Вони надають фінансову, психологічну та фізичну допомогу. Але проблема соціалізації дітей з обмеженими можливостями в рамках сучасної освіти все ж таки існує, вона є нагальною і недостатньо вивченою.

Зміст соціалізації полягає в індивідуальності, адже кожна особистість є унікальною і неповторною. В соціалізації не може існувати, та й не існує однакових процесів. Кожна дитина індивідуально засвоює певні знання, вміння і навички, кожна дитина проходить свій процес становлення як особистість. Проблемі організації інклюзивного навчання в закладах освіти присвячено чимало праць. Так, М. Салігман визначив особливості психологічної допомоги дітям з особливими освітніми потребами; Л. Гупало і Р. Юськевич опрацювали засади організації навчання дітей з особливими освітніми потребами; М. Староверова визначила напрями подолання шкільної неуспішності в дітей в умовах інклюзії; Т. Скрипник представила технології психолого-педагогічного супроводу дітей з аутизмом в освітньому просторі; І. Демченко обґрунтувала сутність, структуру, критерії та показники готовності вчителя початкових класів, та асистента вчителя до роботи в умовах інклюзивної освіти; І. Юхимець і Л. Савчук здійснили моніторинг готовності педагогів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Протягом останнього десятиліття вітчизняні науковці, зокрема, С. Богданов, Г. Гаврюшенко, А. Колупаєва, Н. Найда, Н. Софій, І. Ярмошук та ін., присвячують свої праці дослідженням проблеми залучення осіб з особливими потребами до навчання в освітніх закладах, їх реабілітації та соціалізації до суспільних норм, особливостям роботи педагогічних працівників в умовах інклюзивного навчання, застосування ефективних форм і методів соціально-педагогічної роботи з дітьми, які мають порушення психофізичного розвитку. В цих та інших працях

розглядаються різні аспекти дослідження проблеми діяльності загальноосвітніх шкіл інтегрованої та інклюзивної орієнтації й навчання в них учнів з обмеженими можливостями, проте модель соціально-педагогічної роботи цих шкіл перебуває ще на стадії формування. Одним зі способів подолання бар'єрів і надання підтримки дітям з особливими освітніми потребами є залучення додаткових спеціалістів, зокрема асистентів учителів як нового суб'єкта навчально-виховного процесу. Він виступає посередником між дітьми та дитиною з особливими потребами. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2011 р. № 872 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» у закладах загальної середньої освіти введено посаду асистента вчителя. В інклюзивних класах вводиться посада асистента вчителя загальноосвітнього навчального закладу з розрахунку одна штатна одиниця на один клас. **Асистент учителя** – це педагогічний працівник, який призначається на посаду керівником закладу освіти, має педагогічну освіту та забезпечує особистісно орієнтоване спрямування освітнього процесу. Асистент учителя, як учасник інклюзивного освітнього процесу, забезпечує соціально-педагогічний супровід дитини з особливими освітніми потребами: разом з учителем класу проводить навчальні, виховні, соціально-адаптаційні заходи, запроваджуючи ефективні форми розвитку та навчання; допомагає дитині у виконанні навчальних завдань, залучає учня до різних видів навчальної діяльності; у складі групи фахівців бере участь у розробці та виконанні індивідуальної програми розвитку дитини; адаптує навчальні матеріали з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності дитини з особливими освітніми потребами та ін. Важливим чинником успішної роботи асистента вчителя є розвиток його обізнаності із психофізіологічними особливостями дітей з різними порушеннями розвитку та особливостями їх навчання й виховання в умовах інклюзивного освітнього середовища.

Щоденні обов'язки асистента вчителя часто стосуються декількох сфер.

✓ Він має управляти певними спеціальними засобами, обладнанням і технологіями, якими користуються учні, що потребують допомоги, аби застосовувати це обладнання.

✓ Йому може знадобитися збирати, організувати й систематизувати допоміжні матеріали (відповідно до вказівок вчителя) для більш ніж одного учня. Отже, це вимагає високої організованості та можливості виконувати низку завдань одночасно.

✓ Інколи для виконання завдань учням потрібна практика, час або підтримка. За сприяння вчителя асистент допомагає учням, пояснюючи, демонструючи та моделюючи необхідні навички та ставлення до навчання, аби мотивувати та підтримувати учнів. Асистент вчителя має знати про спеціальні навчальні потреби та вподобання школярів. Це може допомогти побудувати з учнями приязні стосунки, що, своєю чергою, значно збільшує ефективність підтримки у навчанні учня.

✓ Асистент вчителя допомагає вчителю у класі спостерігати за учнями, сюди ж входить і контроль за розкладом та дотриманням планів відповідно до керівництва та процедур, прийнятих у школі.

✓ Асистент вчителя піклуються також безпекою учнів, створенням позитивного та сприятливого оточення, а також вирішенням ситуацій, що можуть вплинути на навчальні можливості учнів чи поставити їх під певну загрозу. Він же визначає заходи безпеки і вживає попереджувальні заходи, дотримуючись прийнятої політики щодо безпеки та її процедур.

✓ Спостереження за учнями поєднується з наданням підтримки в їхній щоденній діяльності, необхідні для позитивної взаємодії між школярами. Наприклад, деякі учні можуть не повністю усвідомлювати, які загрози можуть спричинити їхні дії.

✓ Асистент вчителя має визначити потенційно загрозливу ситуацію, попередити конфлікт. Розуміння відповідної поведінки учнів та факторів, що впливають на неї, можуть допомогти в ефективнішому скеровуванні учнів.

✓ Під керівництвом учителя та інших фахівців асистент допомагає учням виконувати індивідуальні плани, розроблені для таких дітей спеціалістами школи.

✓ Асистента вчителя можуть залучити до роботи спільно з фахівцями школи, які входять до команди з планування програми. Хоча склад цієї групи відрізнятиметься залежно від індивідуальних потреб школярів, зазвичай до неї входять люди, які щодня спілкуються з учнями, які потребують постійної довгострокової підтримки.

Отже, аналізуючи діяльність асистента вчителя, можна окреслити основні його **функції**: організаційну, навчально-розвиткову, діагностичну, аналітико-прогностичну, консультативну.

Забезпечуючи організаційну функцію, асистент вчителя: допомагає в організації навчально-виховного процесу в класі з інклюзивним навчанням; надає допомогу учням з особливими освітніми потребами в організації робочого місця; проводить спостереження за дитиною з метою вивчення її індивідуальних особливостей, схильностей, інтересів та потреб; допомагає концентрувати увагу, сприяє формуванню саморегуляції та самоконтролю учня; співпрацює з фахівцями, які безпосередньо працюють з дитиною з особливими освітніми потребами та беруть участь у розробленні індивідуальної програми розвитку. Асистент вчителя забезпечує разом з іншими працівниками здорові та безпечні умови навчання, виховання та праці. Веде встановлену педагогічну документацію.

Навчально - розвиткова функція на практиці забезпечується наступним чином: співпрацюючи з вчителем класу, надає освітні послуги, спрямовані на задоволення освітніх потреб учнів; здійснює соціально-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами, дбає про

професійне самовизначення та соціальну адаптацію учнів; сприяє розвитку дітей з особливими освітніми потребами, поліпшенню їхнього психоемоційного стану; стимулює розвиток соціальної активності дітей, сприяє виявленню та розкриттю їхніх здібностей, талантів, обдарувань шляхом їх участі у науковій, технічній, художній творчості; створює навчально-виховні ситуації, обстановку оптимізму та впевненості у своїх силах і майбутньому.

Діагностичну функцію асистента вчителя слід розглядати у контексті командної взаємодії: разом із групою фахівців, які розробляють індивідуальну програму розвитку дітей з особливими освітніми потребами, оцінює навчальні досягнення учнів; оцінює виконання індивідуальної програми розвитку, вивчає та аналізує динаміку розвитку учня.

Аналітико-прогностична функція асистента вчителя: на основі вивчення актуального та потенційного розвитку дитини бере участь у розробці індивідуальної програми розвитку, перегляду актуальних цілей для дитини з особливими освітніми потребами.

Консультативна функція асистента вчителя забезпечується постійним спілкуванням з батьками дитини, наданням їм інформації про прогрес в розвитку учня, рекомендацій щодо їхньої підтримки у процесі формування певних знань, вмінь та навичок школяра. Дотримується педагогічної етики, поважає гідність особистості дитини, захищає її від будь-яких форм фізичного або психічного насильства. Постійно підвищує свій професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру.

На основі вивчення можливостей та потреб учня та рекомендацій психолого-медико-педагогічної консультації асистент вчителя спільно з вчителем класу адаптує навчальну програму та допомагає учням з порушеннями психофізичного розвитку набувати знань, вмінь та навичок, які будуть їм необхідні для повноцінного життя в класі, школі, суспільстві. Під керівництвом учителя асистент може працювати з учнями індивідуально або в невеликих групах, проводячи різну роботу для підсилення та покращення

засвоєння навчальної програми. Він також дає вчителям відповідні поради та пропозиції. Наприклад, асистент учителя може оцінювати дії учнів, складати перевірочні тести, (але не інтерпретувати результати тестування), спостерігати за поведінкою учня під час навчального процесу й вести нотатки, а також допомагати планувати навчальну програму.

Роль асистента вчителя в організації соціального життя дитини з особливими освітніми потребами полягає в створенні умов для її успішного спілкування з однолітками та дорослими. Протягом шкільного життя учень з особливими освітніми потребами буде залучений у різні види відносин з оточуючими людьми: йому доведеться виконувати вказівки старших, брати участь в іграх з однолітками на перервах. Як і будь-якій дитині, у школі йому доведеться говорити та слухати, сидіти, ходити і бігати, орієнтуючись на поведінку інших дітей та дорослих.

На мою думку, асистент вчителя у процесі роботи має:

- формувати довірчі й емоційно насичені відносини з учнем з особливими освітніми потребами, на початку роботи він стає помічником (а іноді й захисником), ретранслятором бажань дитини і разом з тим – організуючою, гармонізуючою силою;
- стежити за емоційним і фізичним станом дитини;
- допомагати розв'язувати конфліктні ситуації, заспокоювати, надихати спонукати;
- якщо дитині потрібно відпочити – виводити її із класу в ігрову кімнату (або інше приміщення);
- стежити, щоб дитина була відповідно вдягнена, вчасно харчувалась, приймала ліки (за призначенням лікаря) тощо;
- при необхідності допомагати сходити у туалет;
- координувати загальну діяльність учня, дозувати навчальне навантаження.

Робота з включення дитини з особливими освітніми потребами у шкільний соціум є неможливою без визначення *напрямів роботи* асистента вчителя. Таких, як:

- асистент вчителя і вчитель (учителі) класу;
- асистент вчителя та інші діти;
- асистент вчителя та батьки;
- дитина з особливими освітніми потребами та учитель;
- дитина з особливими освітніми потребами та асистент вчителя;
- дитина з особливими освітніми потребами та інші учні;
- дитина з особливими освітніми потребами та батьки.

Кожний напрям має свою мету і завдання, наприклад: асистент вчителя обговорює із учителем мету й завдання своєї роботи; можливі труднощі (сторонній шум під час переговорів асистента вчителя та учня), виходи з класу й повернення, відволікання від теми уроку та зміну видів діяльності, особливості характеру та специфіку поведінкових проявів дитини тощо; яким чином найбільш ефективно вибудувати взаємодію в трійці: дитина -учитель-асистент вчителя. Створення позитивної атмосфери у класі, де вчиться дитина з особливими освітніми потребами буде набагато складнішим без прийняття відповідних правил, наприклад можна прийняти «Правила спілкування»: «Я вмю слухати. Я вмю чекати. Я можу допомогти, коли мене просять. Якщо я не можу домовитися з товаришем про щось то, я попрошу допомогти старшого. Якщо я не можу допомогти сам, то можу попросити про допомогу товариша або дорослого». Прийняття таких правил передбачає активну участь дітей класу в складанні правил спільної роботи – це є запорукою того, що ці правила будуть сприйняті дітьми серйозно й учні почнуть їм слідувати. Надалі «Правила спілкування» можна буде доповнювати й уточнювати. Наступним кроком на шляху введення дитини з особливими освітніми потребами в класний колектив є розповідь про неї. Для дітей початкової школи важлива чітка інформація про те, як себе правильно

вести. Діти можуть поставити запитання: «А цим можна захворіти? А чому він такий? Він що, дурень (дурний)? А в нього це пройде?» Відповідати потрібно також спокійним голосом, без зайвої деталізації: «Ні, цим не можна захворіти. Він такий тому, що таким народився. На жаль, не всі народжуються сильними й здоровими. Тому наше з вами завдання – допомогти... (ім'я дитини) стати сильним (або спокійним, або більш говірким тощо)». Корисно буде розповісти дітям задалегідь, які в нього є здатності. Наприклад, якщо дитина мало говорить, але посидюча, про неї можна сказати: «Артем вміє слухати», про рухливу, непосидючу дитину можна сказати: «Рома може дуже швидко бігати» тощо. Тобто діти у класі повинні розуміти, що, як і кожний з них, новий член їх колективу щось уміє краще, а щось гірше. Діти за своєю сутністю безпосередні, тому можуть задавати досить незручні питання або висловлювати досить жорстокі з погляду етики думки. На це необхідно реагувати спокійно, пам'ятаючи, що діти ще не володіють етикою міжособистісних стосунків, а також повною мірою не розуміють, чому дитина з особливими освітніми потребами не така, як усі. Нерідко діти бачать, що їхній однокласник сильно відрізняється від інших дітей, й самі не прагнуть налагоджувати з ним спілкування. У цьому випадку асистенту вчителя необхідно, особливо спочатку, долучати дітей у спільні ігри, звертаючи увагу на те, що діти можуть допомогти своєму однокласникові, навчити його гратися в їхні ігри. Усвідомлення дітьми факту допомоги їхньому одноліткові буде для них дуже гарним стимулом, щоб почати з ним спілкування. Поступове залучення дітей до підтримки їхнього однолітка – необхідна умова успішного введення дитини з особливими освітніми потребами в дитячий колектив. Залучення однокласників до допомоги дитині є найважливішим моментом у процесі розвитку самостійності учня. Якщо сусід по парті може чимось допомогти дитині замість асистента вчителя – це чудово. Щоб допомога з боку однокласників була можлива, на початку асистент вчителя (або вчитель) показує їм, як її можна здійснити. Наприклад, коли вчитель говорить: «Діти,

відкрийте підручники на дванадцятій сторінці, асистент учителя просить учня, що сидить поруч із дитиною з особливими освітніми потребами розвитку, допомогти їй відкрити підручник: «Допоможи, будь ласка, Артемові відкрити підручник у потрібному місці. Спасибі!». Згодом асистент вчителя усе менше й менше «втручається» у процес допомоги. Розвиток самостійності учня з особливими освітніми потребами є головною метою роботи асистента вчителя та запорукою його успішної соціалізації. Можна виділити наступні **етапи розвитку самостійності** учня з особливими освітніми потребами:

1. Учень і асистент вчителя сидять разом за партою, асистент вчителя допомагає дитині у всьому.

2. Учень один, а потім (або відразу) з іншим учнем класу, асистент вчителя – позаду або віддалік.

3. Асистент вчителя приходить не на всі уроки, а тільки на ті, де без нього не обійтися (наприклад, на математику). Асистент вчителя може перемкнутися на допомогу іншим дітям класу, потім на деякі уроки асистент вчителя йде в інші класи допомагати іншим дітям.

4. Асистент вчителя приходить не щодня. У ці дні асистент вчителя працює з іншими дітьми.

5. Дитина вчиться самостійно. Звичайно, повний вихід асистента вчителя із системи відносин іноді може бути неможливим, але треба завжди пам'ятати, що це – ідеальна мета, і прагнути до неї.

Найчастіше не стільки дитина не може бути самостійною, скільки дорослі не можуть дати їй можливість бути самостійною. У процесі формування самостійності учня важливо пам'ятати, що для дитини з особливими освітніми потребами первинна соціалізація, тобто вписування в рамки соціального середовища, а навчання – іде за цим. Матеріал, який він не встигнув зрозуміти під час уроку, можна надолужити під час індивідуальних занять. Отже, в основі практики інклюзивного навчання лежить ідея прийняття

індивідуальності кожного окремого учня, відповідно, навчання має бути організоване таким чином, щоб задовольнити особливі потреби кожної дитини.

Таким чином, творчий та активний характер навчальної діяльності учнів з особливими освітніми потребами під керівництвом асистента вчителя значною мірою мобілізує індивідуальні можливості дітей, стимулює до засвоєння відповідних знань та вмінь, виправлення власних помилок, опанування навичками спілкування. Саме це переконує нас у значній ролі інклюзивної форми навчання як засобу соціальної реабілітації цієї категорії дітей, що є запорукою їхньої подальшої інтеграції у суспільні відносини. Асистент учителя є асистентом саме учителя, а не конкретної дитини. Це означає, що він не прив'язаний до однієї чи кількох дітей, а працює з усім класом, в залежності від обраних методів та погодженого розподілу обов'язків із учителем. Часом, дитині з особливими освітніми потребами необхідно приділити більше уваги, щоб, наприклад, пояснити завдання і цим зайнятий учитель, а асистент учителя так само може пояснити щось й іншим учням. Окрім того, своєю роботою асистент може звільнити більше часу вчителю для пояснень. Наприклад, поки асистент роздає навчальні матеріали, вчитель ще раз роз'яснює тему, або ще якось залучає дитину з особливими освітніми потребами до спільної роботи в класі, адже спільна робота – невід'ємна складова частина інклюзивного навчання. Мета роботи асистентського супроводу полягає в організації умов для успішного включення дитини з особливостями розвитку в середовище школи. Асистент учителя не є головною особою, яка відповідає за організацію освітнього простору в учнівському середовищі, але він активно бере у цьому участь. **Асистент вчителя** – це посередник між дитиною та іншими дітьми і дорослими в шкільному середовищі. Для того, щоб умови знаходження такої дитини в школі були по-справжньому комфортні та мотивували її на розвиток, робота асистента педагога (як і будь-якого іншого дорослого, який працює з дитиною з особливими освітніми потребами) повинна ґрунтуватися на наступних переконаннях: віра в можливості дитини, щирий інтерес до її

особистості, прийняття її особливостей, доброзичливість, терпіння, послідовність.

Інклюзивна освіта ставить собі за мету забезпечення рівного доступу до здобуття якісної освіти та створення необхідних умов для досягнення ситуації успіху під час освоєння знань усіма без винятку дітьми. Завдання інклюзивної освіти полягають у тому, щоб включити всіх дітей в шкільну систему та забезпечити їх рівноправність, створити належні умови, які б сприяли їхньому розвитку. Але все це можливо тільки за умові налагодження добрих стосунків та співпраці вчителя з асистентом вчителя.

Асистент та вчитель – одна команда, що працює на поставлену ціль, а саме, на всебічний розвиток дитини з особливими освітніми потребами. Кожен із них виконує свої обов'язки та функції, але мета у них одна. Вчитель завжди виступає головним у цій системі. Саме йому надається головна роль, бо він визначає та розробляє навчальний план для всіх учнів та методи засвоєння знань ними. Він веде освітній процес, а асистент вчителя виступає як помічник, тому що вчителю під час уроку самому важко індивідуально працювати з певною дитиною. Його урок розрахований на весь клас та засвоєння знань усіма дітьми. І тут на допомогу приходить саме асистент вчителя. Він допомагає не тільки дітям з особливими освітніми потребами, а й іншим учням класу за потреби. Тому їх спільна робота є дуже важливою.

Для того, щоб робота асистента та вчителя була ефективною, потрібно використовувати різні стратегії. *Колупасва А. А. у своєму навчально-методичному посібнику виділяє такі стратегії роботи:*

- перед початком роботи потрібно чітко обговорити ролі та завдання кожного з учасників співпраці;
- установити критерії спільної роботи;
- дотримуватися конфіденційності;
- обговорити підходи до навчання й управління класом;
- регулярно обговорювати успіхи та проблеми учнів під час уроків.

Для успішної реалізації інклюзивного навчання вчителю потрібна допомога адміністрації закладу, інших фахівців, батьків. Найважливішою для педагога є надання допомоги під час освітнього процесу. Саме надання такої допомоги і є основною метою діяльності асистента вчителя. Лапін А.В. у своїй статті «Організаційно-педагогічні умови діяльності асистента вчителя в інклюзивному навчальному закладі» стверджував: «учитель і асистент вчителя – це одна команда, у якій ролі мають розподілятися найбільш ефективним чином. Проте, у свідомості учня лідером повинен залишатися вчитель. Асистент вчителя повинен сприйматися як помічник педагога». Інклюзивна освіта ставить собі за мету забезпечення рівного доступу до здобуття якісної освіти та створення необхідних умов для досягнення ситуації успіху під час освоєння знань усіма без винятку дітьми. Завдання інклюзивної освіти полягають у тому, щоб включити всіх дітей в шкільну систему та забезпечити їх рівноправність, створити належні умови, які б сприяли їхньому розвитку. Але все це можливо тільки за умові налагодження добрих стосунків та співпраці вчителя з асистентом вчителя. Асистент та вчитель – одна команда, що працює на поставлену ціль, а саме, на всебічний розвиток дитини з особливими освітніми потребами. Кожен із них виконує свої обов'язки та функції, але мета у них одна. Вчитель завжди виступає головним у цій системі. Саме йому надається головна роль, бо він визначає та розробляє навчальний план для всіх учнів та методи засвоєння знань ними. Він веде освітній процес, а асистент вчителя виступає як помічник, тому що вчителю під час уроку самому важко індивідуально працювати з певною дитиною. Його урок розрахований на весь клас та засвоєння знань усіма дітьми. І тут на допомогу приходить саме асистент вчителя. Він допомагає не тільки дітям з особливими освітніми потребами, а й іншим учням класу за потреби. Тому їх спільна робота є дуже важливою. Соціально-педагогічну допомогу, яку здійснює асистент учителя в єдності з командою фахівців (вчителем, соціальним педагогом, практичним психологом та ін..) забезпечує учнів соціальним досвідом, що включає

соціальні знання та вміння, загальнолюдські цінності, а також розвиток необхідних якостей, зразків поведінки, що є вагомим аспектом освітньої діяльності у сучасних закладах загальної середньої освіти з інклюзивним середовищем. Виконуючи свою місію, асистент учителя повинен стати для такої дитини наставником, вихователем, другом, який щохвилини, щосекунди, щомиті поруч. Він розуміє не лише слова і думки дитини, а й її погляд, відчуття, душевний стан. .

Отже, учням з особливими освітніми потребами інклюзивна освіта:

- дає змогу покращувати навчальні результати;
- забезпечує відповідні їхній віковій категорії рольові моделі в особі однолітків;
- створює можливості для навчання в реалістичному/природному середовищі;
- допомагає формувати комунікативні, соціальні й академічні навички;
- забезпечує рівний доступ до навчання;
- дає змогу підвищувати самооцінку й відчувати себе частиною цілого;
- розширює можливості для налагодження нових дружніх стосунків.

Але найголовніше – дитина вчиться життєдіяльності в оточенні здорових дітей, що формує спрямованість до повноцінного життя, до усвідомлення власної спроможності, підвищення якості власного буття. Такі концептуальні положення і є основою інклюзивного навчання у Новій українській школі. Маленька людина має право прожити своє дитинство повноцінно і щасливо. Звичайно, у кожного своє поняття щастя, нехай воно різне за величиною, глибиною, чи за зростом, та воно має бути в кожного. Тому нам, дорослим, є над чим задуматися. Незвичайна дитина теж має душевні почуття, свою власну думку, вона хоче активно спілкуватися з однолітками та дорослими. В цей щасливий період свого життя вона повинна мати емоційний комфорт,

відчувати неабияку допомогу і підтримку в житті, партнерську повагу і постійну впевненість у повноцінному розвитку. Обов'язком педагогів, родини, однолітків, всіх, хто її оточує, є життєва необхідність оточити особливу дитину безмежним добром, ласкою, ніжністю, всебічною увагою та щирою любов'ю. Тільки в цих умовах ми зможемо в повній мірі соціалізувати не просту дитину, але не забуваймо і про те, що всі діти – то наше майбутнє, і від їхньої діяльності теж буде залежати життя цілих поколінь.

Список використаної літератури

1. Асистент учителя в інклюзивному класі: навчально-методичний посібник Дятленко Н.М., Софій Н.З., Мартинчук О.В., Найда Ю.М. під заг.ред. Войцехівського М.Ф., / Київ: ТОВ Видавничий дім «Плеяди», 2015. 172 с.
2. Вознюк О. Особливості професійної діяльності спеціалістів психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному освітньому просторі: методичні рекомендації. Житомир: КЗ «ЖОІППО» ЖОР, 2019. 68 с.
3. Інклюзивна школа: особливості організації та управління: Навчально-методичний посібник / Кол. авторів: Колупаєва А. А., Софій Н. З., Найда Ю. М. та ін. За заг. ред. Даниленко Л. І., К.: 2007. 128 с.
4. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі: початкова ланка. Путівник для педагогів: навч-метод. посіб. Київ, 2010. 96 с. (Серія «Інклюзивна освіта»).
5. Лапін А.В. Організаційно-педагогічні умови діяльності асистента вчителя в інклюзивному навчальному закладі // Електронна бібліотека НАПН України URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/10639>.
6. Постанови Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2011 р. № 872 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах»
7. Буланова Л. М. Соціалізація дітей з особливими потребами: соціально-творчий проект. Шкільний світ. К., 2011. №7 .
8. Кравченко Т.В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи. К.: Фенікс, 2009.

References

1. Asystent uchyтеля v inkliuzyvnomu klasi: navchalno-metodychnyi posibnyk Diatlenko N.M., Sofii N.Z., Martynchuk O.V., Naida Yu.M. pid zah.red. Voitsekhivskoho M.F., / Kyiv: TOV Vydavnychiy dim «Pleiady», 2015. 172 s.
2. Vozniuk O. Osoblyvosti profesiinoi diialnosti spetsialistiv psykhologo-pedahohichnoho suprovodu dytyny z osoblyvymy osvithnyimi potrebamy v inkliuzyvnomu osvithnomu prostori: metodychni rekomendatsii. Zhytomyr: KZ «ZhOIPPO» ZhOR, 2019. 68 s.

3. Inkliuzyvna shkola: osoblyvosti orhanizatsii ta upravlinnia: Navchalno- metodychnyi posibnyk / Kol. avtoriv: Kolupaieva A. A., Sofii N. Z., Naida Yu. M. ta in. Za zah. red. Danylenko L. I., K.: 2007. 128 s.
4. Kolupaieva A. A., Taranchenko O. M. Dity z osoblyvymy potrebamy v zahalnoosvitnomu prostori: pochatkova lanka. Putivnyk dlia pedahohiv: navch-metod. posib. Kyiv, 2010. 96 s. (Serii «Inklyuzyvna osvita»).
5. Lapin A.V. Orhanizatsiino-pedahohichni umovy diialnosti asystenta vchytelia v inkliuzyvnomu navchalnomu zakladi // Elektronna biblioteka NAPN Ukrainy URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/10639>.
6. Postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15 serpnia 2011 r. № 872 «Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii inkliuzyvnoho navchannia u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh»
7. Bulanova L. M. Sotsializatsiia ditei z osoblyvymy potrebamy: sotsialno-tvorchyi proekt. Shkilnyi svit. K., 2011. №7 .
8. Kravchenko T.V. Sotsializatsiia ditei shkilnoho viku u vzaiemodii sim'i i shkoly. K.: Feniks, 2009.

Анастасія Дука,

здобувачка вищої освіти ОС «бакалавр» факультету соціальної та психологічної освіти

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Науковий керівник: Наталія Коляда,

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ПРИЧИНИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Анотація. У статті з'ясовано, що агресивна поведінка починає формуватися з раннього дитинства під впливом сім'ї. Встановлено, що, у підлітка за відносно короткий проміжок часу відбуваються глибокі зміни на фізіологічному рівні та відбувається його соціальне становлення, яке супроводжується зміною не лише соціального статусу, а й внутрішнього світу.

Зокрема, обґрунтовано, що гормональна перебудова організму, пов'язана зі стадією статевого дозрівання, активізує сексуальну енергію, породжуючи нові потреби, комплекси, страхи, побоювання, тому викликані цими

переживаннями дискомфорту і почуття неповноцінності підлітка проявляються у ворожості та агресивності по відношенню до оточуючих.

Узагальнено, що соціально-педагогічна профілактика – це різновид професійної діяльності, яка спрямована на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб або відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини. Метою соціально-педагогічної профілактики є успішна соціалізація підлітків на основі усунення (мінімізації) проявів агресивної поведінки.

Ключові слова: підлітковий вік, агресивна поведінка, соціально-педагогічна профілактика.

Постановка проблеми. На сучасному етапі дослідження проблеми агресивної поведінки підлітків є одним із актуальних і дискусійних напрямів досліджень. Формування особистості в підлітковому віці – процес складний і суперечливий, який у нинішніх умовах розвитку нашого суспільства ще більше ускладнюється.

Сам підлітковий період сприятливий для прояву відхилень від норм, у тому числі і в поведінці. Це створює певну соціальну проблему: зростає кількість правопорушень і злочинів, що вчиняється підлітками, поширюється раннє вживання алкоголю та наркотичних препаратів, підвищується агресивність, жорстокість дітей і підлітків, набувають масовості такі явища, як втечі з дому, бродяжництво.

Стрімка перебудова нашого суспільства, існування та виживання в умовах війни, зумовили не лише економічні та політичні зміни, а й зміни моральних норм та поведінки, а особливо у зростаючого покоління, і як наслідок, зростання тенденції до агресивної поведінки у підлітковому віці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кількість наукових розвідок, присвячених проблемі агресивної поведінки підлітків, останнім часом в Україні помітно зростає. Так, в наукових доробках А. Гутгенбюль, Л. Гуцуляк, С. Шебанової, С. Крюкової, Н. Слободяник та ін. обґрунтовано деякі аспекти

проблеми дитячої агресивності й визначено чинники впливу та зміст корекції агресивної поведінки підлітків. У галузі соціальної педагогіки проблему агресивної поведінки та її профілактики серед дітей та підлітків досліджували науковці, такі як: О. Безпалько, І. Белінська, Т. Василькова, М. Галагузова, Н. Грінченко, Н. Заверико, І. Зверєва, С. Зінченко, А. Капська, Н. Квітковська, Л. Коваль, М. Ковальчук, Т. Малихіна, В. Оржеховська, Р. Охрімчук, А. Платонова, М. Фіцула, С. Харченко, Є. Холостова, Л. Яковлева та ін. Проведений ученими науковий аналіз досліджуваного феномену висвітлює коло актуальних проблем.

Мета дослідження – здійснити аналіз причин агресивної поведінки та особливостей її соціально-педагогічної профілактики в підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу. Агресивна поведінка починає формуватися ще в ранньому дитинстві під впливом сім'ї. Такий тип поведінки виникає, як правило, у дітей, які зростають в родині із дистанцією між батьками та дітьми, де мало інтересу до розвитку дітей, турботи та піклування про них, а прояви агресії супроводжуються байдужістю та поблажливістю.

Також ряд дослідників (Л. Гуцуляк, І. Мазоха, О. Мізерна, В. Оржеховська та ін.), виявили зв'язок між ставленням матері до дитини в перші роки її життя та проявами агресивної поведінки у дитини пізніше. Так, за даними соціологічних досліджень 84% підлітків-правопорушників мали алкоголізм у сім'ї, причому провідне значення мав алкоголізм матері (45%).

Результати експерименту канадського психолога А. Бандури з вивчення агресивності хлопчиків-підлітків переконливо демонструють специфічний зв'язок між відповідальністю батьків і агресивністю дітей. В ході дослідження було виявлено, що матері агресивних підлітків більш поблажливо ставляться до проявів агресії по відношенню до себе з боку дітей, а батьки – навпаки. Батьки агресивних дітей опосередковано провокували їх на прояв агресії поза домом, але іноді жорстоко за це карали [8].

На думку А. Бандури та Р. Волтерса суперечливе, непослідовне у вихованні дитини ставлення є одним із ключових чинників формування асоціальних орієнтацій в осіб підліткового віку. Загалом дослідження показало, що батьки неагресивних підлітків були більш вимогливішими та частіше послуговувалися методом переконання в контексті родинного виховання, натомість, батьки агресивних підлітків, часто вдавалися до фізичних покарань та не надавали дитині достатньої кількості любові, підтримки та тепла [9].

Це можна потрактувати, як один із проявів особливого значення матері в системі соціальних відносин підлітка. Очевидно, що порушення ідентифікації з матір'ю можна виявити не при будь-яких, а лише при дуже серйозних порушеннях у розвитку особистості.

Враховуючи те, що агресивна поведінка являється особливістю підліткового віку, важливо проаналізувати специфіку та причини її формування у цьому віковому періоді.

У психолого-педагогічних джерелах (І. Мазоха, А. Павлюченко, К. Сергеева) для опису особливостей підліткового віку часто вживають дотичні слова, а саме «критичний», «важкий», «перехідний», «проблемний», насамперед тому, що для нього більше характерні стани невизначеності і тривоги, внаслідок перебудови організму і зміни соціального статусу [4; 5; 6].

Простими словами, з одного боку, у підлітка за відносно короткий проміжок часу відбуваються глибокі зміни на фізіологічному рівні, натомість, з іншого – відбувається його соціальне становлення, яке супроводжується зміною не лише соціального статусу, а й свого внутрішнього світу.

Гормональна перебудова організму, пов'язана зі стадією статевого дозрівання, активізує сексуальну енергію, породжуючи нові потреби, а разом з ними комплекси, страхи, побоювання. Тому логічно, що викликані цими переживаннями дискомфорт і почуття неповноцінності підлітка можуть проявлятися у ворожості до людей. Пом'якшеними формами захисної реакції є боязкість і сором'язливість [4].

Відтак, А. Бандура та Р. Волтерс описують кілька типових способів поведінки підлітків: «пасивну меланхолію» та «агресивний самозахист». У взаємовідносинах підлітків відмічається агресивна ієрархія. Причому статус агресора чи жертви може швидко змінюватись або переходити з одного в інший [9].

Як зазначає І. Мазоха, агресивна поведінка підлітка, здебільшого, буває спрямована проти дорослих і родичів. Вона виражається у ворожості, словесних образах, нахабності, непокорі і негативізмі, постійних обманах, прогулах та вандалізмі. Діти з такими проявами зазвичай не приховують своєї антисоціальної поведінки. Вони часто рано починають вступати у статеві стосунки, вживати тютюн, алкоголь та наркотики. Агресивна антисоціальна поведінка нерідко проявляється у формі хуліганства, фізичної агресії й жорстокості щодо однолітків [4, с. 6].

У багатьох із цих дітей спостерігаються порушені соціальні зв'язки, а також погана спроможність встановлювати контакти з однолітками. Зазвичай вони самотні. Деякі з них товаришують з набагато старшими або, навпаки, молодшими, ніж самі [4, с. 6].

Визначальною і стійкою динамічною характеристикою агресивної поведінки підлітків також є вагомий вплив середовища однолітків, а також їх потреба в залежності, що відображається в бажанні бути членом групи. Пов'язано це, перш за все, з декількома підлітковими комплексними реакціями, емансипацією від дорослих і групуванням серед однолітків. Істотними ознаками неслухняності та непокори є негативізм і ворожість, які часто спрямовані проти батьків або вчителів.

Американські науковці С. Л. Рікой Перес та М. Суарес Седеньо діагностичними критеріями цього типу поведінкових розладів виокремлюють: імпульсивність, дратівливість, відкритий або прихований опір вимогам оточуючих, схильність до образливості та підозрливості, недобррозичливість і мстивість.

Вони часто вступають у суперечки з дорослими, не мають терпіння, їх легко роздратувати, не дослухаються до прохань та порад, не сприймають жодні вимоги, чим і провокують конфлікти. Звинувачують кого-завгодно окрім себе [10, с. 267].

Як зазначає В. Афанасьєва, певні відхилення в поведінці підлітків (агресивна поведінка, правопорушення, тютюнопаління, вживання алкоголю та наркотиків, бездумні випадкові статеві стосунки тощо), пов'язані з певним комплексом чинників: гормональними змінами у зв'язку зі статевим дозріванням, змінами в когнітивній сфері підлітків і вплив однолітків [1].

До того ж в підлітковому віці особистість стикається з новими відносинами та соціальними зобов'язаннями, внаслідок чого виникає конфлікт між його потребами та інтересами та заборонами дорослих. Невміння вирішити цей конфлікт, відстояти свої інтереси перед дорослими часто призводить до того, що підлітки відчують гнів, відчай, агресивні реакції. Вони все частіше стають на бік групи однолітків зі спільними інтересами та потребами, і тому неминуче виникають конфлікти з вчителями, батьками та іншими групами однолітків [1].

Варто зазначити, що агресивна поведінка підлітків є свого роду реакцією на проблеми, які виникли внаслідок фізіологічного розвитку та соціалізації. На думку американських науковців С. Л. Рікой Перес та М. Суарес Седеньо зазначають, що від кількості проблем, що виникають на шляху дорослішання, залежить ймовірність того, що агресивна поведінка може перерости у фіксовану реакцію на будь-який подразник і стати компенсаторним механізмом вирішення життєвих проблем [10, с. 267].

Незважаючи на різні особистісні особливості та поведінку, агресивні підлітки, мають деякі спільні риси. Насамперед, це ціннісні орієнтації, пристрасті, духовні запити; нестійкість інтересів, у тому числі пізнавальних.

Водночас серед агресивних підлітків багато інтелектуалів та соціально розвинених особистостей. Для них агресивність виступає як засіб підняття престижу, демонстрації своєї незалежності та зрілості [10, с. 269].

Отже, підлітки отримують знання про моделі агресивної поведінки з багатьох джерел. В умовах сім'ї підліток може як спостерігати, так і демонструвати моделі агресивної поведінки, забезпечуючи її підкріплення. Агресивність також розвивається в процесі взаємодії з однолітками, зазвичай дізнаючись про переваги агресивної поведінки під час ігор. І, звісно, діти вчаться агресивним реакціям не лише на реальних прикладах, а й на символічних, які пропонують засобами масової інформації, комп'ютерні ігри, і та ін.

Не менш важливий вплив на формування агресивності у підлітків має вплив неофіційних інститутів соціалізації (групи однолітків).

Соціально-психологічні чинники, про які йшлося вище, безсумнівно, спричиняють досить значний вплив на зростаюче покоління. Проте, починаючи з підліткового віку, в особистості виникають такі психологічні новоутворення, як розкутість та реакція наслідування. Виховний вплив сім'ї та інших соціальних інститутів на соціалізацію починає зменшуватися, а зростає вплив групи однолітків, який часто носить негативний агресивний характер.

Дослідниця К. Сергеева відмічає, що становлення агресивної поведінки є складним та багатоаспектним процесом, на який впливає значна кількість чинників. Вона формується у підлітків шляхом прямих підкріплень, а також в процесі спостереження за агресивними діями інших [6, с. 201].

Першою і обов'язковою умовою ефективного формування особистості підлітка є спрямованість на психічний розвиток з опорою на вікові новоутворення, виховання ціннісного ставлення до себе (усвідомлення підлітком своєї унікальності, цінності, переваг).

Загалом, агресивна дитина – це не лише батьківські сльози й загроза благополуччю дитячого колективу, а й нещасна дитина, яку мало хто розуміє,

не хоче розрадити і пожаліти. Такі підлітки використовують будь-яку можливість, щоб штовхнути, вдарити, вщипнути інших. Їхні дії часто провокаційні. Щоб викликати відповідну агресивну поведінку, вони завжди готові розлютити маму, вчителя, однолітків.

Наприклад, така дитина буде свідомо одягатися якомога повільніше, відмовлятися мити руки, збирати іграшки, поки не розсердить маму, не почує її плач і не отримає від неї ляпаса. Після цього дитина готова сама розплакатися, і заспокоїться тільки тоді, коли мама почне її втішати і втішати.

Звичайно, це дивний спосіб привернути увагу, але для такої дитини це єдиний механізм зняття психоемоційної напруги [6, с. 21].

Щоб вплинути на небажані прояви агресії у дитини, дорослі повинні приділяти їй більше уваги, проявляти більше рішучості в певних ситуаціях. Така поведінка дорослих діє на дітей заспокійливо. Але, звичайно, і дорослим потрібно стежити за своєю поведінкою, щоб не стати поганим прикладом для дитини. Тому причини агресивності майже завжди зовнішні: неблагополуччя сім'ї. На жаль, багато дітей виховуються в сім'ях, де в поведінці батьків проявляється агресивність. Іноді дорослі надмірно поступливі та безпорадні, коли діти проявляють агресивну поведінку. Дитина може маніпулювати дорослими, зловживати їхнім добрим ставленням, але така ситуація викликає у неї тривогу: «Чи зможуть мене захистити ці дорослі, з якими я роблю все, що хочу?». Це відчуття тривоги викликає нові й нові прояви агресії, а батьки, які відступають, підсвідомо цьому сприяють.

Причиною підвищеної агресивності також можуть бути фізичні чи психологічні проблеми дитини, які її виснажують, підвищують збудливість та імпульсивність.

Слід зазначити, що явище агресії в середовищі підлітків може спостерігатися й у випадку запеклої боротьби за високий статус у груповій ієрархії, для задоволення власних соціальних потреб в якості інструменту маніпулювання та контролювання дитиною мікросередовища.

Зростання агресивних тенденцій у підлітковому середовищі відображає одну з найгостріших соціальних проблем нашого суспільства. Сьогоднішня реальність змушує соціальних педагогів і психологів по-новому поглянути на проблему агресії в суспільстві, оскільки агресивна поведінка в наші дні швидше буденність, ніж виняток.

Оскільки освітній заклад є одним із провідних інститутів соціалізації особистості, то функцію соціально-педагогічної профілактики негативних явищ (в тому числі і агресивної поведінки) суспільство покладає саме на неї.

Вважаємо за доцільне в контексті нашого дослідження розкрити поняття «профілактика». Профілактика – це система заходів, розроблених з метою попередження виникнення та розвитку будь-яких відхилень у розвитку, навчанні, вихованні особистості [1, с. 47].

На думку А. Капської, профілактична діяльність, зазвичай, будується на комплексній основі, і забезпечується спільними зусиллями соціальних працівників, вихователів, вчителів, психологів, медиків, працівників правоохоронних органів. Проте попри всі зусилля, саме профілактика є найбільш вразливим місцем [7].

Соціально-педагогічна профілактика – різновид професійної діяльності, яка спрямована на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб або відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини [3, с. 265].

В. Афанасьєва зазначає, що метою соціально-педагогічної профілактики є успішна соціалізація підлітків на основі усунення (мінімізації) проявів агресивної поведінки [1].

Зазначимо, що соціально-педагогічну профілактику агресивної поведінки дослідниця поділяє:

- за змістом – первинна, вторинна, третинна;
- за функціями – діагностична, реабілітаційна, координуюча, прогностична;

- за рівнями – організаційно-структурна та соціально-педагогічна.

Первинна профілактика – система заходів запобігання виникнення і впливу чинників ризику. Метою для методичного забезпечення первинної профілактичної допомоги доцільно організувати навчальні семінари для вчителів, шкільних психологів, соціальних педагогів освітніх закладів, соціальних працівників із форм попередження агресивної поведінки у дітей та підлітків.

Вторинна профілактика – комплекс заходів, вкладених в усунення виражених чинників ризику, які за певних умов (стрес, ослаблення імунітету, надмірні навантаження на будь-які інші функціональні системи організму) можуть призвести до виникнення, загострення і рецидиву явища [1].

Досліджуючи третинну або медичну профілактику В. Афанасьєва вказує на те, що дана профілактика направлена на попередження прогресування агресії, переходу її в важчу стадію, попередження загострень і ускладнень, а також зниження рівня інвалідності та смертності [1].

Ефективність системи соціально-педагогічної профілактики агресивної поведінки підлітків (за В. Афанасьєвою) визначається за такими критеріями [1]:

1) професійна готовність педагогів до соціально-педагогічної профілактики, зокрема: власне усвідомлення відповідальності за проведення профілактичної роботи, готовність до активної співпраці з батьками, прояв ініціативи у розробці та впровадженні профілактичних занять, налагодження співпраці з інститутами соціалізації підлітків;

2) соціально-педагогічна обізнаність та активність батьків у питаннях профілактики агресивної поведінки в умовах сімейного виховання, зокрема це: оволодіння батьками інформацією щодо профілактики девіантної поведінки у власних дітей в умовах родинного виховання, достатнє отримання у освітніх закладах інформації щодо профілактики девіантної поведінки й достатнє усвідомлення власної відповідальності за виховання дітей;

3) усвідомленість підлітками шкоди агресивної поведінки та зниження рівня її прояву.

На думку Т. Журавель, окремі заходи можуть бути малоефективними, тому доцільніше використовувати комплексні профілактичні програми, які дозволять здійснювати соціально-педагогічну профілактику агресивної поведінки підлітків у закладах освіти системно, безперервно, і без відриву від навчально-виховного процесу [2].

В контексті соціально-педагогічної профілактики в загальноосвітньому навчальному закладі доцільно говорити про здійснення первинної та вторинної профілактики агресивної поведінки. З цією метою здійснюються профілактичні заходи, впроваджуються профілактичні програми та використовуються різноманітні форми та методи роботи з підлітками, схильними до проявів агресивної поведінки.

В результаті аналізу психолого-педагогічної літератури, визначено, що до напрямків соціально-педагогічної роботи щодо профілактики агресивної поведінки серед підлітків у закладах освіти можливо віднести:

- подолання відчуження агресивного учня в класному колективі;
- обговорення з дітьми (в класі) конкретних вчинків, порушень поведінки, конкретних ситуацій;
- виправлення негативних рис і формування гуманних властивостей особистості;
- формування критеріїв оцінки якостей, що сприяють прояву у підлітків інтересу до власного внутрішнього світу, до самопізнання;
- використання програми самовиховання підлітків;
- робота з сім'ями, у яких виховуються підлітки.

Висновки. Отже, соціально-педагогічна профілактика дасть змогу виявити джерела важковихованості та визначити оптимальні шляхи виправлень відхилень у поведінці підлітків, блокувати їх подальший розвиток.

Список використаних джерел

1. Афанасьєва В.В. Соціально-педагогічна профілактика агресивної поведінки підлітків на основі гуманізму. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2009. № 4. С. 40-46.
2. Журавель Т. В., Сергєєва К. В., Шаровара О. Г. Зупинись! – Посміхнись!: методичний посібник з профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації. Київ: ФОП Буря, 2013. 122 с.
3. Зверєва І.Д. Соціальна робота в Україні. Київ: ЦНЛ, 2004. 256 с.
4. Мазоха І .С. Індивідуально-психологічні особливості агресивності особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 Загальна психологія, історія психології. Одеса, 2008. 19 с.
5. Павлюченко А. О. Профілактика агресивної поведінки у підлітків. *Соціально-психологічні аспекти розвитку суб'єктів освітнього процесу: матеріали II Всеукраїнського науково-практичного форуму «Соціальнопсихологічні аспекти розвитку особистісно-професійної компетентності педагога в умовах інноваційних змін» (07–12 грудня 2020 року, м. Суми)*. Суми: НВВ КЗ СОШПО. 2020. С. 148–150.
6. Сергєєва К. В. Сутність програми профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки*. Луганськ: Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, 2013. № 11 (270). С. 200–205.
7. Соціальна педагогіка / за ред. А.Й. Капської. Київ: ДЦССМ, 2000. 264 с.
8. Шебанова С. Г. Профілактика та корекція агресивної поведінки студентів засобами тренінгу спілкування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2000. 19 с.
9. Bandura, A., & Walters, R. H. Adolescent aggression: A study of the influence of child-training practices and family interrelationships. Ronald. New York. 1959. URL: <https://psycnet.apa.org/record/1960-07457-000>. (Дата звернення 21.02.2024).
10. Ricoy Pérez C. L., & Suárez Cedeño M. Prevention of aggressive behaviors from the educational process. *Revista Sociedad & Tecnología*, 2021. 4(2), pp. 265-281. URL: <https://institutojubones.edu.ec/ojs/index.php/societec/article/view/109/349> (Дата звернення 21.02.2024).

Ярослав Дякон,

здобувач вищої освіти ОС «магістр» факультету соціальної та психологічної освіти

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Науковий керівник: Оксана Бялик,

доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

МІЖОСОБИСТІСНА ВЗАЄМОДІЯ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ПОГЛЯДИ НАУКОВЦІВ

Анотація. В статті розглядаються погляди науковців на проблему міжособистісної взаємодії в полікультурному середовищі ЗВО.

Ключові слова: міжособистісна взаємодія, полікультурне середовище, заклад вищої освіти.

Постановка проблеми. У Законі України «Про освіту» наголошується, що заклади освіти мають забезпечити формування в учасників освітнього процесу «повагу до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками». Разом з тим, в Законі України «Про вищу освіту» серед основних завдань визначено й такі: збереження та примноження культурних, моральних, наукових цінностей і досягнень суспільства; поширення наукових знань серед членів суспільства, здійснення активної міжнародної діяльності в царині науки, освіти, культури, спорту й мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема взаємодії культури та моралі у виховному процесі досліджували Г. Васянович, З. Ковальчукта ін., особливості формування міжособистісних відносин молоді вивчалися Н. Мирончук, І. Попович, Г. Топольницькою та ін.

Мета статті – вивчення поглядів науковців на проблему міжособистісної взаємодії в полікультурному середовищі закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи дослідження В. Міттера, зазначимо, що під полікультурною освітою він розуміє інтеграцію культур, яка повинна ідентифікуватися із багатовимірним поняттям, під яким розуміється система цінностей, необхідна для збереження та забезпечення виживання та розвитку кожної політичної та соціальної одиниці. Також він відзначає, що багатокультурна освіта може розглядатися як «міжособистісні відносини, тобто як мережа освітніх процесів, які характеризуються співіснуванням дітей (та дорослих), що походять із різного покоління та середовища» [8].

Інша американська дослідниця С. Ніето дає таке визначення: «Полікультурна освіта – це цінності, стосунки і погляди, які мають люди один про одного» [12]. Вона багато уваги приділяє проблемам освіти, тому переконана, що багатокультурна освіта спрямована на те, щоб допомогти всім дітям стати кращими учнями і бути краще підготовленими до життя у ХХІ столітті. Тому, на її переконання, важливо таку освіту розглядати як перевагу, а не як проблему. Відмінності треба сприймати як доповнення до освіти кожної людини.

В. Подобед під полікультурним вихованням розуміє загальну парадигму або стратегію, що теоретично відображає реальні процеси культурного та освітнього життя, в тому числі й бажання різних культур зблизитися і взаємно вивчати розвиток терпимості та культурного різноманіття. Вчений формулює завдання полікультурної освіти через «вивчення якомога більшої кількості культурних моделей та образів культури із «картинами світу», що її супроводжує – усієї їх розмаїтості, без абсолютизації або прийняття за ідеал якоїсь окремої культури (морально-етичної, релігійної системи, образу соціального устрою), переконання учнів у відносності будь-якої ціннісної

ієрархії, будь-якого уявлення про необхідне, про істинне тощо; формування терпимості та толерантності по відношенню до іншокультурного буття як інструмента міжнаціонального спілкування, переконання у недопустимості расистських, шовіністичних та націоналістичних проявів у будь-якій сфері культурного життя; вивчення демократичних цінностей, які є єдиною можливою системою цінностей, гарантом збереження розмаїття за умови рівності та вільного розвитку всіх культур» [10].

Метою полікультурної освіти дослідники визначають формування людини, здатної до активної та ефективної життєдіяльності у багатонаціональному та полікультурному середовищі, яка володіє розвинутим почуттям розуміння та поваги до інших культур, яка вміє жити у мирі та злагоді з людьми різних національностей, рас, вірувань.

Вважаємо за доцільне навести точку зору щодо мети полікультурної освіти, яка визначена сприяти за допомогою школи та інших освітніх інститутів, сім'ї та громадських організацій створенню демократичної держави, яка характеризується толерантністю поглядів, суджень людей; визнанням та розвитком культурного плюралізму в суспільстві; рівними правами, обов'язками та можливостями для всіх громадян; ефективною участю всіх і кожного у прийнятті рішень, які стосуються як особистого життя людини, так і суспільства; справедливістю всіх і кожного; свободою вибору; повагою рішень більшості та захистом прав меншин; повагою права вільного вибору людиною своїх культурних ідентичностей.

Українські дослідники важливість етнізації сучасної освіти обговорюють на конференціях, конгресах, семінарах тощо. Виходить низка праць, в яких обґрунтовується доцільність запровадження ідей багатокультурності у навчально-виховний процес освітніх закладів України.

В. Болгаріна, І. Лощенова висловлюють свою думку щодо полікультурної освіти: «... така освіта, для якої ключовими поняттями є культура як вселюдське явище; це засіб допомогти особистості в подоланні шляху від засвоєння етнічної, національної культури до усвідомлення спільності інтересів народів у їхньому прагненні до миру, злагоди, прогресу через культурний розвиток» [1].

Л. Гончаренко суть інтеркультурної освіти і виховання вбачає в тому, «щоб навчити молоду людину знаходити своє місце стосовно інших, дати їй засоби урізноманітнити свої взаємини з іншими і пізнати різні культурні прояви свого оточення, включаючи конфліктні ситуації» [3].

У руслі досліджуваної проблеми варто також зауважити, що в тексті Національної стратегії розвитку освіти в Україні виокремлено основні проблеми, що існують сьогодні в царині освіти. Зокрема, деякі з них стосуються проблеми формування готовності студентської молоді до міжособистісної взаємодії в полікультурному середовищі педагогічного університету, а саме такі: недостатня відповідність освіти запитам окремих людей, вимогам суспільства та потребам сучасного ринку праці; відсутність цілісної системи фізичного, морального й духовного виховання дітей та молоді;

зниження загального рівня культури, духовності, суспільної моралі, культури студентської молоді; повільні темпи гуманізації й демократизації вищої освіти; низький рівень соціально-правового захисту суб'єктів освітнього процесу [2].

У світлі цього слід зазначити, що забезпечення готовності студентської молоді до міжособистісної взаємодії в полікультурному середовищі педагогічного університету сприяє успішному вирішенню таких завдань, як налагодження зв'язків між закладами освіти, інтеграція української освіти в європейський та світовий освітній простір, забезпечення освітніх потреб національних меншин.

Модель підготовки педагогів – фахівців по роботі з молоддю в умовах полікультурного регіону пропонує О. Грива. Представлені напрацювання автора щодо «формування толерантності у дітей і молоді, моделі виховання толерантної особистості та соціально-педагогічної підготовки фахівців до роботи в умовах полікультурності» [4]. Враховуючи характер соціальнопедагогічних технологій, специфіку багатонаціонального середовища України та особливості соціальної роботи з дітьми та молоддю, автором було представлено такі технології: «Виховання толерантної особистості в умовах полікультурного суспільства», «Виховання толерантності в профілактиці негативних явищ у полікультурному середовищі» тощо [4].

Є. Яковенко-Глушенкова пропонує закладам вищої освіти щодо підготовки фахівців такі рекомендації: дотримання рівності культур, а також гуманістичних стосунків між представниками різних етнічних груп; включити у педагогічний процес спеціалізований навчальний курс; використовувати методи і форми (творчі роботи, країнознавчі експедиції, виховні задачі, ігри, тренінги), орієнтовані на професійну підготовку майбутніх учителів [11].

Для нашого дослідження цінним є наукові погляди Я. Довгополової, в якій було зроблено теоретичний аналіз проблеми формування толерантних відносин студентів під час позанавчальної діяльності; визначено й обґрунтовано сутність понять «толерантні відносини» та «полікультурне середовище»; визначено особливості соціально-педагогічних умов формування толерантних відносин студентів; суттєво поглиблено наукові уявлення про сучасне студентство як полікультурну групу молоді [5].

Є. Степанов зазначає, що ефективність системи формування культури міжетнічних відносин студентів досягається, якщо завдання формування певних якостей конкретно й цілеспрямовано вирішується в системі виховної роботи закладу вищої освіти. Студенти беруть участь у різних заходах, пов'язаних з міжетнічними контактами й міжкультурною комунікацією, їхня діяльність відбувається в полікультурному середовищі під час міжетнічної взаємодії. Автором визначаються принципи формування культури міжетнічних відносин студентів: духовність, гуманізація, естетизація, культуровідповідність, полікультурність, толерантність.

Цінним є дослідження В. Кузьменко, Л. Гончаренко, які наголошують на актуальності проблеми мультикультуралізму; трактують поняття «культура»,

«полікультурність», «полікультурна освіта», «культурні цінності», «духовна, матеріальна культури», «наукова картина світу» тощо; відображено стан сучасної полікультурної освіти та її історичний розвиток; розглянуто форми та методи підготовки вчителів до полікультурної освіти та важливість проблеми полі культурності [7].

Педагогічний інтерес представляють умови та засоби етнокультурного становлення особистості майбутнього педагога, виявлені в роботі С. Федорової. Серед визначальних умов автор виокремлює: наявність етнічної самосвідомості (здатність до самовизначення в культурі, потяг до самоосвіти); уміння педагогічно грамотно організувати навчально-виховний процес у поліетнічному середовищі (уміння використовувати аксіологічний потенціал народної педагогіки, вміння працювати з поліетнічним колективом).

У дослідженнях сутність поліетнічного виховання розглядається як ціннісне ставлення людини до інших, що виражається в ухваленні, визнанні й розумінні представників інших культур, де ухвалення – це позитивне ставлення до інаковості; визнання – здатність бачити в представникові іншого етносу, іншої культури носія інших цінностей і поглядів, іншого способу життя, а також усвідомлення його права й можливості бути іншим; розуміння – здатність на рівні смислового усвідомлення життя сприймати світ очима іншої людини, з її точки зору.

Як встановлено, в різних наукових джерелах представлений цікавий досвід формування готовності студентської молоді до міжособистісної взаємодії в полікультурному середовищі педагогічного університету, які навчаються за різними спеціальностями у вищій школі. Проаналізуємо цей досвід більш детально.

Так, О. Зеленська дійшла висновку про те, що успішному формуванню полікультурної компетентності студентів сприяє дотримання таких педагогічних умов: забезпечення полікультурної спрямованості змісту гуманітарних дисциплін; організація взаємодії молодих людей у різних видах комунікативної діяльності для накопичення практичного досвіду прояву бажаної якості [6].

О. Кондратьєва зазначає, що успішному формуванню полікультурної компетентності студентів вищої школи сприяє створення полікультурного освітнього середовища для забезпечення полікультурної спрямованості особистості майбутнього фахівця; опора на самоосвітню діяльність студента, його особистісні якості в умовах полікультурного соціуму; забезпечення цілеспрямованості та єдності стратегії мовної підготовки студентів у полікультурному контексті на засадах лінгвокраїнознавчого підходу.

Під час проведення дослідження в нагоді стали висновки О. Котенко про те, що на сучасному етапі глобалізації суспільства значно загострюється потреба у формуванні в сучасній студентській молоді толерантності, готовності до співробітництва з людьми, які є представниками різних національностей,

рас, культур та віросповідань. Ця суспільна потреба актуалізує важливість формування в молоді полікультурної компетентності.

У процесі здійснення наукового пошуку дослідниця дійшла висновку, що для підготовки у вищій школі компетентного фахівця, спроможного успішно працювати в полікультурному середовищі, необхідно забезпечити такі важливі заходи: оновлення змісту освітніх стратегій в українській системі вищої освіти; розроблення моделі формування компетентності майбутніх фахівців з урахуванням полікультурного компонента; здійснення культурологічної й полікультурної підготовки викладачів закладів вищої освіти України до роботи зі студентами в окресленому напрямі; забезпечення кореляції освітніх програм вищої школи в контексті забезпечення їхньої полікультурної спрямованості; активізація пізнавально-пошукової діяльності майбутніх фахівців шляхом реалізації новітніх освітніх технологій.

М. Мороз розробила систему формування полікультурної компетентності студентів, яка включає теоретичну основу дослідження (наукові підходи, специфічні принципи) та блоки, які включають функції, тактичні й оперативні цілі, зміст, методи, форми, рівні сформованості, методи й методики діагностування, результат). Доцільно також зазначити, що представлені авторкою різні методи й форми роботи, спрямовані на формування цієї компетентності, що сприяє підвищенню рівня сформованості полікультурної компетентності студентів вищої школи [9].

Висновки. Розглядаючи погляди науковців на проблему міжособистісної взаємодії в полікультурному середовищі ЗВО – один з аспектів професійної підготовки фахівців, що визначається метою, завданнями, змістом, формами, методами, які впливають із специфіки діяльності, і здійснюється за теоретичною та практичною складовими.

Список використаних джерел

1. Болгарина В. Культура і полікультурність. *Шлях освіти*. 2002. № 1. С. 2–6.
2. Бугаєць Н. А. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів до роботи з сім'єю учня: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Харків, 2002. 21 с.
3. Гончаренко Л. А. Формування готовності вчителів до професійної діяльності в умовах полікультурного середовища в системі післядипломної освіти: автореф. дис. канд. пед. наук. Херсон, 2006. 20 с.
4. Грива О. А. Соціально-педагогічна модель формування толерантності у дітей та молоді в полікультурному середовищі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. праць. Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004. Вип. 6. Кн. 1. С. 46–52.
5. Довгополова Я. В. Формування толерантних відносин студентів у полікультурному середовищі вищого навчального закладу: автореф. дис... канд. пед. наук. Луганськ, 2007. 18 с.
6. Зеленська О. М. Формування полікультурної компетентності курсантів вищих військових навчальних закладів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Харків, 2012. 19 с.
7. Кузьменко В.В., Гончаренко Л.А. Формування полікультурної компетентності вчителів загально-освітньої школи. Навч. посібник. Херсон: РІПО, 2006. 92 с.

8. Мирончук Н. М. Формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2007. 20 с.
9. Мороз О.І. Формування міжособистісних взаємин дітей на етапі переходу від старшого дошкільного до молодшого шкільного віку (в умовах навчально-виховного комплексу «школа-дитячий садок»): автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2011. 20 с.
10. Скрипченко О.В. Загальна психологія: підручник. Київ: Либідь, 2005. 464 с.
11. Юрій М. Ф. Етногенез українського народу. Етногенез українського народу. Київ, 2007. С. 73–91.
12. 308. Innovative Methods in Multicultural Education: Abstract Book: May 13- 15, 2010, Narva College of the University of Tartu; Narva, Estonia. Narva: OÜ Sata, 2010. 96 p.

References

1. Bolharyna V. Kultura i polikulturnist. Shliakh osvity. 2002. № 1. S. 2–6.
2. Buhaiets N. A. Profesiino-pedahohichna pidhotovka maibutnikh uchyteliv do roboty z simieiu uchnia: avto-ref. dys. ... kand. ped. nauk. Kharkiv, 2002. 21 s.
3. Honcharenko L. A. Formuvannia hotovnosti vchyteliv do profesiinoi diialnosti v umovakh polikulturnoho seredovyshcha v systemi pisliadyplomnoi osvity: avto-ref. dys. kand. ped. nauk. Kherson, 2006. 20 s.
4. Hryva O. A. Sotsialno-pedahohichna model formuvannia tolerantnosti u ditei ta molodi v polikulturnomu seredovyshchi. Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: zb. nauk. prats. Kyiv-Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU, 2004. Vyp. 6. Kn. 1. S. 46–52.
5. Dovhopolova Ya. V. Formuvannia tolerantnykh vidnosyn studentiv u polikulturnomu seredovyshchi vyshchoho navchalnogo zakladu: avto-ref. dys... kand. ped. nauk. Luhansk, 2007. 18 s.
6. Zelenska O. M. Formuvannia polikulturnoi kompetentnosti kursantiv vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladiv u protsesi vyvchennia humanitarnykh dystsyplin: avto-ref. dys. ... kand. ped. nauk. Kharkiv, 2012. 19 s.
7. Kuzmenko V.V., Honcharenko L.A. Formuvannia polikulturnoi kompetentnosti vchyteliv zahalno-osvitnoi shkoly. Navch. posibnyk. Kherson: RIPO, 2006. 92 s.
8. Myronchuk N. M. Formuvannia kultury mizhosobystisnykh vzaiemyn starshykh pidlitkiv u pozaurochnii diialnosti: avto-ref. dys. ... kand. ped. nauk. Kyiv, 2007. 20 s.
9. Moroz O.I. Formuvannia mizhosobystisnykh vzaiemyn ditei na etapi perekhodu vid starshoho doshkilnoho do molodshoho shkilnoho viku (v umovakh navchalno-vykhovnoho kompleksu «shkola-dytiachyi sadok»): avto-ref. dys. ... kand. psykhol. nauk. Kyiv, 2011. 20 s.
10. Skrypchenko O.V. Zahalna psykholohiia: pidruchnyk. Kyiv: Lybid, 2005. 464 s.
11. Yurii M. F. Etnohenez ukrainskoho narodu. Etnohenez ukrainskoho narodu. Kyiv, 2007. S. 73–91.
12. 308. Innovative Methods in Multicultural Education: Abstract Book: May 13- 15, 2010, Narva College of the University of Tartu; Narva, Estonia. Narva: OÜ Sata, 2010. 96 p.

Анна Загоруй,

здобувачка вищої освіти ОС «магістр» факультету соціальної та психологічної освіти

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Науковий керівник: Микола Гагарін,

доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті проаналізовано особливості формування відповідального ставлення майбутніх педагогів до професійної діяльності, схарактеризовано основні структурні компоненти (когнітивний, мотиваційно-ціннісний, поведінковий).

Акцентується увага на ефективних формах (педагогічна практика, педагогічні ігри, екскурсії педагогічного спрямування, розв'язування педагогічних ситуацій з прикладами відповідальної поведінки педагога, спілкування з представниками педагогічної професії, рефлексивні вправи, групові дискусії, участь у психолого-педагогічних тренінгах особистісно-професійного зростання, педагогічний коучинг, залучення студентів до волонтерської діяльності та різноманітних акцій і проєктів, трансформації освітнього середовища закладу освіти) та умовах розвитку відповідального ставлення до професійної діяльності (забезпечення мотивації до навчання через освітній зміст і форми навчальної взаємодії, формування широкого спектру соціально важливих компетентностей – здатності до співпраці, ефективної комунікації, уміння визначати особисті цілі та виконувати різні ролі й функції в соціумі та ін.).

Ключові слова: відповідальність, відповідальне ставлення до професійної діяльності, умови розвитку відповідального ставлення до діяльності, форми розвитку відповідального ставлення до професійної діяльності майбутніх педагогів.

Постановка проблеми. Державна політика в галузі освіти спрямована на підготовку фахівців-професіоналів, що поєднують фундаментальні теоретичні знання та практичні вміння, гуманістичні переконання, здатність брати на себе відповідальність за власну діяльність. Важливе місце у переліку вимог до

педагога відведено його соціальної і професійної відповідальності, здатності до творчої діяльності, спроможності реалізувати свій особистісно-професійний потенціал в соціумі і в системі освіти

Нормативні документи (Закони України «Про освіту» (2017), «Про загальну середню освіту» (2020), «Про вищу освіту» (2022), Професійний стандарт на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти» (2021)) визначають пріоритетом сучасного розвитку системи освіти в Україні формування компетентної і відповідальної особистості фахівця освітньої галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спроможність особистості бути відповідальною за свою поведінку є одним з показників соціальної зрілості та завжди посідала центральне місце у філософських, соціальних і психолого-педагогічних дослідженнях. Зокрема, проблематика формування відповідального ставлення майбутніх педагогів до професійної діяльності висвітлена у працях низки науковців (О. Волошина, Д. Демкова, Г. Мешко, О. Мешко, К. Подуфалова, В. Сухомлинський, А. Ткачов, В. Сущенко та ін.) [1; 2; 3; 4; 5].

Мета статті – схарактеризувати особливості формування відповідального ставлення майбутніх педагогів до професійної діяльності в закладах освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідальність виражає свідоме ставлення особи до суспільної необхідності, загальних потреб, обов'язків, норм, цінностей. Відповідальність особистості тлумачиться як усвідомлена важливість співвіднесення власної поведінки із суспільними нормами та соціальними настановами, є характеристикою людських відносин і стосується різних аспектів життєвої діяльності, визначаючи її спрямованість. Відповідальність має широкий діапазон виявів – у свідомості, характері, почуттях, розумінні та вольових актах, різних формах просоціальної поведінки і свободі вибору. В основі відповідальності лежать базові психологічні утворення – самоусвідомлення особистості і такі його компоненти, як самооцінка, Я-концепція особистості, а також відповідні психологічні

механізми (саморегуляція та рефлексія). Внутрішньою інстанцією відповідальності є сумління [5].

В. Сухомлинський зауважував, що відповідальність за виконання своєї діяльності є однією з найважливіших моральних рис людини. Видатний педагог підкреслював важливість педагогічної відповідальності, що вимірюється глибиною знань та ідейним рівнем вихованців та запропонував шляхи формування педагогічної відповідальності, а це, в першу чергу, інтерес та увага до якості праці своєї та інших членів колективу, оскільки безвідповідальне ставлення до роботи виникає там, де наслідками роботи педагога ніхто не цікавиться. Головною силою, яка виховує відповідальність за результати праці, на думку В. Сухомлинського, є сам педагогічний колектив [7].

Специфіка сучасного осмислення феномену відповідальності полягає в тому, що вона розглядається не лише як характеристика, котра має суттєве значення для виконання певного виду діяльності, а, насамперед, як необхідна характеристика людської життєдіяльності в цілому, найважливіший життєвий принцип сучасної людини, без наявності якого неможливе самозбереження людства [2; 5].

Професійна відповідальність, поряд з іншими формами її прояву (громадянська, батьківська та ін.) є інтегративною властивістю особистості, представника певної професійної галузі. Зокрема, педагогічна відповідальність виявляється у основних сферах діяльності працівника системи освіти і містить у собі певні смислові конструкти ціннісного ставлення особистості: до педагогічної діяльності, освітянської праці, педагогічного й учнівського (дитячого, студентського) колективів, до колег-освітян, батьків, змісту освіти, її місії і цінностей.

Відповідальне ставлення здобувачів вищої освіти до навчальної діяльності науковці визначають як внутрішню особистісну позицію, що обумовлює вольове здійснення суб'єктом діяльності, заснованої на пізнавальному інтересі, усвідомленій необхідності розширення власного

теоретичного, практичного, творчого та емоційного досвіду, що сприяє задоволенню особистісних і професійних потреб [1].

У дослідженнях К. Подуфалової відповідальне ставлення до педагогічної діяльності трактується як комплексна характеристика особистості майбутнього фахівця, в якій поєднуються спрямованість на відповідальну взаємодію з усіма суб'єктами освітнього процесу, знання й уміння виконувати свої професійні та громадянські функції, обов'язки і виявляється в здатності до відповідальної поведінки на основі свободи власного вільного вибору з урахуванням інтересів інших людей.

Виходячи з даного твердження, до умов формування відповідального ставлення здобувачів освіти до навчальної діяльності, що регламентують процедури реалізації освітнього процесу на рівні дидактичних і виховних засобів, методів, прийомів і форм навчання належать:

- забезпечення мотивації до навчання через освітній зміст і форми навчальної взаємодії. Це спонукає до розробки гнучкої і насиченої практико-орієнтованим змістом структури освітнього процесу; різноманітність форм реалізації навчальної діяльності в академічному процесі закладу вищої освіти, що стимулюватиме як розвиток пізнавальних інтересів здобувачів освіти, підтримку їх прагнень до відкриття нових знань і набуття нового досвіду;

- формування широкого спектру соціально важливих компетентностей – здатності до співпраці, ефективної комунікації, уміння адаптуватись до зовнішніх обставин, визначати особисті цілі та виконувати різні ролі й функції в колективі та соціумі.

Розглянемо основні компоненти структури відповідального ставлення до педагогічної діяльності.

У структурі відповідального ставлення до педагогічної діяльності науковці [4] виокремлюють такі компоненти: когнітивний, мотиваційно-ціннісний, поведінковий.

Когнітивний компонент характеризує обізнаність із посадовими обов'язками та моральними зобов'язаннями педагога перед здобувачами освіти, перед їх батьками, іншими колегами та суспільством, розуміння норм і принципів педагогічної діяльності, знання особливостей регулювання професійної діяльності на основі педагогічної етики, спроможність аналізувати моральний зміст педагогічних ситуацій, що постійно виникають в освітньому процесі, і визначати на даній основі способи та стратегії власної поведінки, пов'язаної зі свободою вибору.

Мотиваційно-ціннісний компонент відповідального ставлення до професійної діяльності майбутніх педагогів відображає сформованість морально-етичних позицій, особистісного ставлення до етичних норм професійної діяльності, орієнтацію на цінності гуманізму, знання, розвитку здобувачів освіти. До складу мотиваційно-ціннісного компонента відповідального ставлення до професійної діяльності також входять особистісно професійні якості майбутнього педагога (емпатія, толерантність, тактовність, доброзичливість, мотивація до плідної та творчої педагогічної праці, самокритичність, упевненість у собі та ін.), що визначають гуманістичну спрямованість педагогічної діяльності і забезпечують реалізацію професійних обов'язків педагога в міжособистісній взаємодії з суб'єктами освітнього процесу.

Поведінковий компонент відповідального ставлення до професійної діяльності знаходить вияв у сформованості практичних умінь налагоджувати конструктивні стосунки з усіма суб'єктами освітнього процесу на основі норм і цінностей педагогіки, обирати доцільні стратегії професійної та соціальної поведінки на основі рефлексивного аналізу і врахування принципів і норм педагогічної етики.

Ефективними формами розвитку відповідального ставлення до професійної діяльності майбутніх педагогів є: педагогічна практика, педагогічні ігри, екскурсії педагогічного спрямування, розв'язування педагогічних ситуацій

з прикладами відповідальної поведінки педагога, спілкування з представниками педагогічної професії, рефлексивні вправи, групові дискусії, участь у психолого-педагогічних тренінгах особистісно-професійного зростання, педагогічний коучинг, залучення студентів до волонтерської діяльності та різноманітних акцій і проєктів, трансформації освітнього середовища закладу освіти.

Висновки. Проблематика формування відповідального ставлення майбутніх педагогів до професійної діяльності стала однією із найбільш актуальних в умовах реформування системи освіти, поліпшення якості надання освітніх послуг. Відповідальність передбачає усвідомлення суті та значення власної діяльності, її наслідків для суспільства, колективу.

До сутнісних характеристик відповідального ставлення до професійної діяльності належать спрямованість на відповідальну взаємодію з усіма суб'єктами освітнього процесу, знання й уміння виконувати професійні, громадянські функції та обов'язки; діяти відповідально на основі свободи власного вільного вибору але з урахуванням інтересів інших людей.

Список використаних джерел

1. Волошина О. Формування відповідального ставлення до професійної діяльності здобувачів педагогічної освіти в умовах впровадження технологій. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2022. № 5 (119). С. 180–185.
2. Мешко Г. М. Вступ до педагогічної професії. Практикум: навчальний посібник. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. 194 с.
3. Мешко Г. М., Мешко О. І. Формування професійної відповідальності майбутніх учителів як предмет наукового аналізу. Професійна компетентність учителя нової української школи: формування, розвиток та удосконалення: матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Тернопіль, 22 травня 2020 р.) / за ред. В. М. Чайки. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2020. С. 102–104.
4. Podufalova K. The formation of professional responsibility among future teachers: methods and technique. *Modern Science. Moderni veda*. Praha. Ceska republika, Nemoros. 2021. № 5. С. 78–85.
5. Ткачов А. В. Проблема професійної відповідальності особистості в психології. Проблеми екстремальної та кризової психології: зб. наук. праць / гол. ред. Л. А. Перелигіна. Харків: УЦЗУ, 2010. Вип. 8. С. 395–400.
6. Сущенко В. М. Професійна відповідальність юриста: деонтологічні та правові проблеми. Наукові записки НаУКМА. Том 20. Юридичні науки. 2002. С. 4–8.

7. Сухомлинський В. О. Людина – найвища цінність. *Вибрані твори: в 5-ти т.* Київ: 1977. Т. 5. С. 446–472.

References

1. Voloshyna O. (2022). Formuvannia vidpovidalnoho stavlennia do profesiinoi diialnosti здобувачів педагогічної освіти в умовах впровадження технологій. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*. 180–185. [in Ukrainian].
2. Meshko, H. M. (2017). Vstup do pedahohichnoi profesii [Introduction to the teaching profession]. TNPU named after V. Hnatyuka. [in Ukrainian].
3. Meshko, H. M., & Meshko, O. I. (2020). Formuvannia profesiinoi vidpovidalnosti maibutnikh uchyteliv yak predmet naukovooho analizu [Formation of future teachers' professional responsibility as a subject of scientific analysis]. In V.M. Chaika (Ed.), *Professional competence of a New Ukrainian School teacher: formation, development and improvement: Proceedings of the International scientific practical Internet-conference* (pp. 102–104). [in Ukrainian].
4. Podufalova K. Yu. (2021) The formation of professional responsibility among future teachers: methods and technique. *Modem Science. Moderni veda*. Praha. Ceska republika, Nemoros. 78–85. [in English].
5. Tkachov, A. V. (2010). Problema profesiinoi vidpovidalnosti osobystosti v psykholohii [The problem of professional responsibility of the individual in psychology]. In L.A. Perelyhina (Ed.), *Problems of extreme and crisis psychology* (pp. 395–400). UCZU. [in Ukrainian].
6. Sushchenko, V. M. (2002). Profesiina vidpovidalnist yurysta: deontolohichni ta pravovi problemy [Professional responsibility of a lawyer: deontological and legal problems]. *NaUKMA Research Papers. Law*, 20, 4–8. [in Ukrainian].
7. Sukhomlynskyi, V. O. (1977) *Liudyna – naivysycha tsinnist. Vybrani tvory: v 5-ty t.* Kyiv. T. 5. 446–472. [in Ukrainian].

Галина Зарицька,

здобувачка вищої освіти ОС «магістр» факультету соціальної та психологічної освіти

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Науковий керівник: Марія Кудла,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Дослідження присвячене проблемі теоретичного дослідження формування соціальної компетентності у здобувачів вищої освіти в закладах

професійно-технічної освіти. Соціальна компетентність майбутніх фахівців передбачає відкритість до світу й відповідальність за навколишнє соціальне середовище, вміння працювати в студентському колективі, здатність спілкуватися і є одним із наступних видів компетентностей, загальноприйнятих у європейських країнах: предметна компетентність – передача знань і незалежне оперування ними; особистісна компетентність – розвиток індивідуальних здатностей і талантів, поінформованість у власних сильних і слабких сторонах, здатність до самоаналізу; методологічна компетентність є умовою розвитку предметної компетентності і передбачає гнучкість мислення, самоосвіту, здатність до незалежного розв’язання проблем, самовизначення.

Ключові слова: соціальна компетентність, здобувачі освіти, професійно-технічна освіта.

Постановка проблеми. У сучасному світі престиж держави, добробут її громадян визначаються не лише наявністю природних ресурсів або інших матеріальних благ, а й рівнем сформованості соціальної компетентності, де кожна особистість здатна опиратися на свої різнобічні здібності та вміння швидко адаптуватися до нових умов життя, мотивуючи себе до постійного самовдосконалення та розвитку. Саме тому виховання конкурентноздатної особистості полягає у здатній діяти в руслі глобальних світових перетворень. Це завдання актуалізується та поєднується з проблемою виховання особистості, яка здатна будувати свої стосунки з оточуючими на основі взаєморозуміння, взаємоповаги та толерантності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичний аналіз наукових джерел показав, що проблемою формування соціальної компетентності у здобувачів освіти була у полі зору таких філософів, педагогів та психологів: Т. Алексеєнко, І. Беха, О. Кононко, О. Лебедева, О. Литовченко та багато інших. Соціальний інтелект як частину соціальної компетентності вивчали С. Харченко, Е. Івашкевич, Ю. Черножук, Л. Кабацюра. Наукові розвідки українських педагогів (О. Субіна, О. Грибанова, Н. Бобрич,

Н. Глебова, Г. Хлипавка, І. Шпичка, І. Зарубінська, Т. Качалова) присвячені формуванню соціальної компетентності студентів під час професійної підготовки в закладах вищої освіти.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей формування соціальної компетентності у здобувачів освіти закладів професійно-технічної освіти.

Виклад основного матеріалу. Підготовка підрастаючого покоління, здатного жити та працювати у нових соціально-економічних та політичних умовах, вимагає від педагогів посилення уваги до проблем виховання і формування соціальної компетентності. Кожне суспільство на етапі свого розвитку висуває до людини конкретні вимоги, виконання яких забезпечує нормальне його функціонування. Дані вимоги стосуються трудової кваліфікації, загальнокультурного розвитку, дотримання норм, правил людського співжиття, які склалися на даний період життя. Взагалі, компетентність у перекладі з латинського (*compe*) означає – досягаю, відповідаю, підходжу. В словниках компетентність подається в двох значеннях:

- 1) коло повноважень наданих законом, статутом або іншим актом організації чи посадовій особі;
- 2) як знання, досвід людини [1].

Дж. Равен вважає, що компетентність – це специфічна здатність, яка необхідна для ефективного виконання конкретної дії в конкретній галузі й включає вузько специфічні знання, способи мислення усвідомлення відповідальності за свої дії [2].

Таким чином, соціальна компетентність – здатність до співробітництва в групі та команді, мобільність, уміння адаптуватись і визначати особисті цілі та виконувати різні ролі й функції в колективі, планувати, розробляти й реалізовувати соціальні проекти індивідуальних і колективних дій; уміння визначати й реалізовувати мету комунікації в залежності від обставин; підтримувати взаємини; розв'язувати проблеми в різних життєвих ситуаціях.

У здобувачів освіти закладів професійно-технічної освіти соціальна компетентність передбачає формування активної життєвої позиції, адаптацію, готовність до безперервної освіти, конкурентоспроможності на ринку праці, потребу ініціативно включатися в систему нових економічних відносин. Засвоєння соціальної компетентності обумовлює прояв та розвиток важливих людських якостей і здібностей особистості, ставлення до праці оволодіння соціальним досвідом. Також однією з основних характеристик соціальної компетентності є взаємодія людини з суспільством, соціумом, іншими людьми, виступаючи як сукупна характеристика громадянської зрілості та соціальна дієздатність особистості, вміння передбачати наслідки своїх дій, поведінки дотримуватися балансу загальних та особистих інтересів у різнобічній діяльності та побудові соціальних взаємин.

Науковець О. Литовченко зазначає, що у склад соціальної компетентності здобувачів освіти закладів професійно-технічної освіти входять такі складники:

- когнітивний (знання власного «Я», знання норм спільної діяльності, правил спілкування; поінформованість про соціальне життя);
- емоційно-ціннісний (ціннісні орієнтації особистості, які зумовлюють і зумовлюються ставленням до існуючого знання; здатність виявляти соціальні почуття(емпатія, довіра, повага);
- практично-діяльнісний (здатність ефективно взаємодіяти з оточенням, застосовувати соціальні знання та досвід; здатність доцільно поводитися у суспільстві, здатність до самореалізації індивідуального «Я» в межах суспільних вимог та морально-етичних принципів) [3].

На думку О. Кононко соціальна компетентність сформована коли здобувачі освіти:

- 1) володіють знаннями про соціальні явища, події, людей, взаємини, способи їх налагодження; цінують, визнають значущість для себе всього, що пов'язане із соціальним життям, цікавляться ним;
- 2) вербалізують соціальні явища;

3) передають свої враження, пов'язані із соціальними подіями та взаєминами людей, художніми образами (малюють, складають оповідання тощо);

4) пов'язують соціальну активність людей і власну з виконанням соціально сформованих стандартів;

5) реалізують свої знання та інтереси у різних формах поведінки;

6) проявляють у поведінці конструктивну творчість;

7) збалансовують особисті та соціальні інтереси [4].

Для визначення структури соціальної компетентності дослідниця Н. Калініна виділяє два складники:

– когнітивно-поведінковий, що являє собою сукупність соціальних знань, умінь та навичок, необхідних для успішної суспільної діяльності;

– мотиваційно-особистісний – ставлення людини до суспільства, наявність особистої мотивації до самореалізації [2].

Зазначимо, що процес формування соціальної компетентності проходить ряд етапів (соціальна адаптація, соціальна ідентифікація, індивідуалізація), триває протягом життя людини, розгортається послідовно у відповідності до її психофізіологічного розвитку, в кожному віковому періоді набуваючи нових форм та змісту. Кожний віковий період у житті людини характеризується специфічними способами формування і прояву соціальної компетентності. Такими показниками є суспільне становище, характер діяльності, діапазон соціальних ролей [10].

Соціальна адаптація, як зазначає А. Кульчицька, – процес і результат активного пристосування індивіда або соціальної групи до вимог та очікувань учасників нової або зміненої соціальної системи. Суб'єктом адаптації соціальної може бути індивід чи соціальна група. Індивід, проходячи соціальну адаптацію, соціалізується, інкультурується; проходить адаптацію трудову; узгоджує самооцінки та зовнішні оцінки, власні бажання й очікування з реальними можливостями й умовами соціального середовища [7]. Таким чином,

соціальна спільнота в ході адаптації соціальної гармонізує свої соціальні відносини, проходить процедури інституціоналізації.

Крім того, внаслідок соціальної адаптації індивід чи група набуває здатності осмислено орієнтуватися в ситуаціях, вдаватися до адекватних моделей поведінки, обирати ресурси для реалізації своїх потреб і домагань. Основні ознаки адаптації соціальної: активне, творче долучення індивіда до суспільних процесів, готовність до взаємодії; пристосування до міжособистісних стосунків, властивих середовищам, до яких він належить, екологічного та культурного оточення тощо.

Соціальна ідентифікація є способом самовизначення, самопізнання та орієнтації особистості стосовно інших людей, у ставленні до своєї чи іншої групи. І ця орієнтація повинна відбивати у собі ті докорінні соціальні зміни, що їх спостерігаємо в суспільстві перехідного типу, яким є сучасна Україна [8]. У боротьбі індивідів та соціальних груп за виживання, соціальну безпеку та реалізацію інших важливих інтересів ці зміни можуть характеризуватися ідентифікаційною орієнтацією передусім на соціальні інституції меншої міри спільності: сім'ю, друзів та родичів, найближче ділове оточення, що супроводжується певною втратою відчуття громадянської, національної ідентичності.

Індивідуалізація – це система засобів, яка сприяє усвідомленню здобувачем освіти своїх сильних і слабких можливостей навчання, підтримці і розвитку самобутності з метою самостійного вибору власних смислів навчання [5]. Індивідуалізація спонукає розвиток самосвідомості, самостійності й відповідальності. Педагогічна підтримка полягає у спільному зі здобувачем освіти визначенні його інтересів, цілей, можливостей і шляхів подолання перешкод (проблем), які заважають йому досягати позитивних результатів у навчанні. Підґрунтям педагогічної підтримки є взаємини рівноправності, рівноцінності, поваги й довіри між учасниками освітнього та виховного процесів.

Переконані у тому, що формуванню соціальної компетентності здобувачів освіти сприяє використання різних видів діяльності в освітньому процесі та позакласній роботі. За допомогою народної творчості, з застосуванням діяльнісних методів навчання, можна розвинути здатність до співпраці та прищепити здобувачам освіти повагу та добро, що сприяє зміцненню групового колективу. Однією з ефективних форм класної та позакласної роботи, що сприяє формуванню соціальної компетентності є театралізація, сюжетно-рольова гра, проєктна робота. З її допомогою учні вчаться проживати різні життєві ситуації та краще пізнають себе в соціумі, створюються умови для особистості та формується адекватна соціальна поведінка, набуття досвіду певних дій в тій чи іншій ситуації, співпраця, відкриття в собі «лідерів» та членів команди.

Отже, формування соціальної компетентності у здобувачів освіти є важливою психолого-педагогічною й соціальною проблемою, вирішення якої торкається основних питань суспільства й освіти, оскільки в умовах соціально-економічних змін перед освітою стоїть завдання не просто дати майбутнім фахівцям певний рівень знань, умінь і навичок з основ педагогічної діяльності, але й забезпечити здатність і готовність жити в сучасному суспільстві, досягати соціально значимих цілей, ефективно взаємодіяти й вирішувати життєві проблеми.

Відтак, особливої гостроти набуває проблема формування соціальної компетентності у здобувачів освіти у процесі навчання в закладі професійно-технічної освіти, адже саме вона визначає здатність майбутнього фахівця працювати у команді, ефективно взаємодіяти в цифровому суспільстві, досягати поставлених цілей, приймати рішення, проєктувати власний соціальний, особистісний та професійний розвиток тощо.

Висновки. Таким чином, сформована соціальна компетентність у здобувачів освіти має відкриту для суспільства особистість з бажанням пізнавати оточуючий світ і готовність до сприймання соціальної інформації та

володіння навичками соціальної поведінки, готову до сприймання соціальної інформації. Тому необхідною умовою є цілеспрямована допомога у побудові ефективних поведінкових стратегій, а розвиток соціальної компетентності повинен стати одним із найважливіших напрямів роботи в професійно-технічній освіті. Усвідомлення педагогами проблеми формування соціальної компетентності та врахування вікових особливостей, а також того, що забезпечать добір ефективних методів та форм роботи забезпечить високу результативність освітньої діяльності.

Список використаних джерел

1. Шахрай В. Соціальна компетентність особистості в науковій літературі. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/28811/31-Shahray.pdf> (дата звернення 15.03.2024).
2. Мудрик А. К. Соціальний інтелект та соціальна компетентність. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 3. С. 6.
3. Литовченко О. В. Виховання соціально компетентної особистості в позашкільному навчальному закладі. *Шлях освіти*. 2009. № 4. С. 28–31.
4. Кондрашова Л. В., Лаврентьева О. О., Зеленкова Н. І. Методика організації виховної роботи в сучасній школі: навчальний посібник. Кривий Ріг, 2008. 187 с.
5. Докторович М. О. Формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2007. С. 20.
6. Ковальчук, В. А. Соціальна компетентність: проблема визначення. *Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя*. Серія: психолого-педагогічні науки. 2002. № 4. С. 54–57.
7. Кульчицька А. В. Особливості формування синдрому емоційного вигорання у працівників державних установ. *Психічне здоров'я працівників державних установ: монографія / за заг. ред. Л. В. Засекіної, А. В. Кульчицької*. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. С. 58–77.
8. Кульчицька А. Феноменологія соціальної дезадаптації: теоретичний аспект. *Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (13 трав. 2019 р.) = Abstract I International Scientific & Practical Internet Conference (May 13, 2019) / за заг. ред. Я. О. Гошовського, О. В. Лазорко, А. В. Кульчицької, Т. В. Федотової. Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2019. С. 13–15.
9. Лепіхова Л. Соціально-психологічна компетентність у психологічній взаємодії. *Вища освіта України*. 2004. № 3. С. 16–21.
10. Федотова Т. В. Суб'єктивне благополуччя як показник психічного здоров'я особистості. *Психічне здоров'я працівників державних установ : монографія / за заг. ред. Л. В. Засекіної, А. В. Кульчицької*. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. С. 43–58.

References

1. Shakhrai V. Sotsialna kompetentnist osobystosti v naukovii literaturi. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/28811/31-Shahray.pdf> (data zvernennia 15.03.2024).
2. Mudryk A. K. Sotsialnyi intelekt ta sotsialna kompetentnist. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*. 2006. № 3. S. 6.

3. Lytovchenko O. V. Vykhovannia sotsialno kompetentnoi osobystosti v pozashkilnomu navchalnomu zakladi. Shliakh osvity. 2009. № 4. S. 28–31.
4. Kondrashova L. V., Lavrentieva O. O., Zelenkova N. I. Metodyka orhanizatsii vykhovnoi roboty v suchasni shkoli: navchalnyi posibnyk. Kryvyi Rih, 2008. 187 s.
5. Doktorovych M. O. Formuvannia sotsialnoi kompetentnosti starshoho pidlitka z nepovnoi simi: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.05. Kyiv, 2007. S. 20.
6. Kovalchuk, V. A. Sotsialna kompetentnist: problema vyznachennia. Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Mykoly Hoholia. Serii: psykholoho-pedahohichni nauky. 2002. № 4. S. 54–57.
7. Kulchytska A. V. Osoblyvosti formuvannia syndromu emotsiinoho vyhorannia u pratsivnykiv derzhavnykh ustanov. Psykhichne zdorovia pratsivnykiv derzhavnykh ustanov: monohrafiia / za zah. red. L. V. Zasiokinoi, A. V. Kulchytskoi. Lutsk: Vezha-Druk, 2018. S. 58–77.
8. Kulchytska A. Fenomenolohiia sotsialnoi dezadaptatsii: teoretychnyi aspekt. Osobystist i suspilstvo: metodolohiia ta praktyka suchasnoi psykholohii: materialy VI Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. (13 trav. 2019 r.) = Abstract I International Scientific & Practical Internet Conference (May 13, 2019) / za zah. red. Ya. O. Hoshovskoho, O. V. Lazorko, A. V. Kulchytskoi, T. V. Fedotovo. Lutsk: PP Ivaniuk V. P, 2019. S. 13–15.
9. Liepikhova L. Sotsialno-psykholohichna kompetentnist u psykholohichnii vzaiemodii. Vyshcha osvita Ukrainy. 2004. № 3. S. 16–21.
10. Fedotova T. V. Subiektyvne blahopoluchchia yak pokaznyk psyklichnogo zdorovia osobystosti. Psykhichne zdorovia pratsivnykiv derzhavnykh ustanov : monohrafiia / za zah. red. L. V. Zasiokinoi, A. V. Kulchytskoi. Lutsk: Vezha-Druk, 2018. S. 43–58.

Капустян Наталія,

здобувачка вищої освіти ОС «магістр» факультету соціальної та психологічної освіти

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Науковий керівник: Оксана Кравченко,

доктор педагогічних наук, професор, декан факультету соціальної та психологічної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ПРО ВИКОНАННЯ ПЛАНУ ЗАХОДІВ НА 2023-2024 РОКИ З РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ ІЗ СТВОРЕННЯ БЕЗБАР'ЄРНОГО ПРОСТОРУ В УКРАЇНІ НА ПЕРІОД ДО 2030 РОКУ

Постановка проблеми. У квітні 2021 р. розпорядженням КМУ № 366-р Схвалено Національну стратегію із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року.

Прийняття цього документу є важливим фактором подальшого суспільного розвитку у напрямі інклюзивних процесів.

Метою стратегії є створення безперешкодного середовища для всіх груп населення, забезпечення рівних можливостей кожній людині реалізовувати свої права, отримувати послуги на рівні з іншими шляхом інтегрування фізичної, інформаційної, цифрової, соціальної та громадянської, економічної та освітньої безбар'єрності до всіх сфер державної політики.

У квітні 2023 розпорядженням КМУ схвалено план заходів на 2023-2024 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року.

Цей план містить конкретні цілі для органів виконавчої влади, державних установ, закладів, громадських організацій щодо забезпечення безбар'єрності у всіх сферах життєдіяльності людини.

Мета статті – спробуємо здійснити аналіз Плану заходів Стратегії згідно змісту і спрямованості інклюзивної вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. З огляду на вищезначене для Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини пріоритет – створення умов та розробка дієвих технологій для здобуття освіти молоддю з особливими освітніми потребами, з урахуванням індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів, задля їх успішної соціалізації та самореалізації.

29. Проведення роз'яснювальної роботи серед виконавців окремих видів робіт(послуг), пов'язаних із створенням об'єктів архітектури, про нововведення в нормативній базі щодо фізичної безбар'єрності

2) приділення уваги під час акредитації освітніх програм спеціальностей 191 “Архітектура та містобудування” та 192 “Будівництво та цивільна інженерія” галузі знань 19 “Архітектура та будівництво” врахуванню в освітній програмі питань формування компетентності, визначеної стандартом вищої освіти щодо дотримання вимог законодавства, будівельних норм, стандартів і правил, технічних регламентів, інших нормативних документів у сферах містобудування та архітектури під час здійснення нового будівництва,

реконструкції, реставрації та капітального ремонту будівель і споруд, зокрема щодо забезпечення фізичної безбар'єрності

Зазначених спеціальностей та галузі знань в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини немає.

4) включення в програми підготовки, підвищення кваліфікації та професійної атестації виконавців окремих видів робіт (послуг), пов'язаних із створенням об'єктів архітектури, навчального курсу з вивчення фізичної безбар'єрності, забезпечення актуалізації наявних програм підготовки

Зазначених спеціальностей та галузі знань в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини немає.

109. Утворення в закладах вищої освіти центрів підтримки студентів, зокрема з обмеженнями повсякденного функціонування.

Створено Центр соціально-освітньої інтеграції та інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму у «Без бар'єрів».

Мета діяльності Центру – консолідація зусиль відповідних структурних підрозділів університету, залучених органів виконавчої влади та громадських організацій, спрямованих на соціально-педагогічну та психологічну підтримку осіб з особливими освітніми потребами щодо їх адаптації до студентського та педагогічного колективу, інтеграції у освітнє та соціальне середовище.

Проблема соціально-психологічної реабілітації студентської молоді з інвалідністю є темою наукових досліджень співробітників Центру, і в цьому аспекті з 1 січня 2020 р. молоді науковці університету розпочали розробку науково-дослідної теми за фінансування Міністерства освіти і науки України: «Соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді з особливими освітніми потребами засобами інклюзивного туризму». Державний реєстраційний номер: 0119U103978. Напрямок фінансування: фундаментальні дослідження. Мета роботи – розробити та апробувати систему соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з особливими освітніми потребами засобами інклюзивного туризму.

110. Актуалізація освітніх програм закладів вищої освіти в питаннях безбар'єрності

2) здійснення оновлення освітніх програм за спеціальностями 191 “Архітектура та містобудування” та 192 “Будівництво та цивільна інженерія” галузі знань 19 “Архітектура та будівництво” відповідно до змін законодавства, будівельних норм, стандартів і правил, технічних регламентів, інших нормативних документів у сфері містобудування та архітектури

Зазначених спеціальностей та галузі знань в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини немає.

3) включення до освітніх програм підготовки фахівців за спеціальностями 053 “Психологія” та 225 “Медична психологія” вивчення методик щодо надання психологічної допомоги особам, які отримали психологічну травму, зокрема внаслідок війни

Факультет соціальної та психологічної освіти є одним із структурних підрозділів Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, який здійснює підготовку фахівців за освітньо-професійними та освітньо-науковими програмами спеціальності «053 Психологія».

Загалом, здійснення комплексної реабілітації вразливих категорій громадян є темою **наукових досліджень** факультету соціальної та психологічної освіти: відповідність тематики науково-дослідних центрів та лабораторій; розробка кафедральних тем; діяльність наукових шкіл; на факультеті реалізується три освітньо-наукових програми, у межах яких виконуються дисертаційні дослідження тощо.

У 2020 році розпочалася розробка науково-дослідної теми для молодих вчених «Соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді з особливими освітніми потребами засобами інклюзивного туризму». Державний реєстраційний номер: 0119U103978. Так склалося, що у 2021 році дослідження трансформувалися на вирішення наукової проблеми реабілітації внаслідок поширення коронавірусної інфекції COVID-19. За результатами проведених

досліджень підготовлено науково-методичний довідник «Соціальна інклюзія дистанційного освітнього процесу» з рекомендаціями щодо психологічного супроводу та соціально-педагогічного патронажу учасників освітнього процесу в умовах дистанційного навчання. У 2022 р. співробітники держбюджетної теми розпочали дослідження, спрямовані на розробку рекомендацій щодо соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді внаслідок війни. За результатами підготовлена і видана колективна монографія «Соціально-психологічна реабілітація вразливих категорій громадян від наслідків війни».

У дослідженнях науково-педагогічних працівників факультету можна виокремити наступні напрями: теоретичні та практичні засади соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді, в тому числі з ООП, від наслідків війни; психологічна та медико-соціальна реабілітація учасників бойових дій; зміст роботи та рекомендації сім'ям, в яких виховуються діти з інвалідністю; адаптація для переміщених дітей та їхніх сімей до освітнього середовища; цифрові ресурси для організації соціально-психологічної реабілітації; міжсекторальна співпраця у здійсненні реабілітаційних заходів в громаді; розробка авторських методик, програм, тренінгів у роботі з дітьми та молоддю.

Заслужують на увагу **дослідження студентської молоді**. Зокрема, у 2022 р. здобувачка 3 курсу Федотова Леся стала переможцею Міжнародного конкурсу наукових робіт «Управлінські, соціальні та поведінкові науки у реалізації засад сталого розвитку»; аспірантка першого курсу Песоцька Юлія здобула перемогу у конкурсі наукових робіт «Актуальні проблеми молодіжної та сімейної політики». Науковим товариством студентів та аспірантів організовано і проведено Всеукраїнську студентську науково-практичну онлайн-конференцію «Проблеми та перспективи соціальної роботи та психології в умовах війни» (19 травня 2022 року).

На факультеті **організовано і проведено позанавчальні заходи**: студентський конкурс «Психологія в моєму житті: психологічна допомога особистості у воєнний час», захист соціальних проектів інклюзивного туризму

«Відновлюємося через подорожі», проведено дві зміни Національно-патріотичного табору для студентської молоді «Дія» під гаслами: «Україна переможе!» та «Сильні. Вільні. Незалежні!».

Актуальними і затребуваними стали **заходи науково-практичного спрямування**, учасниками яких стали викладачі і студенти:

- Всеукраїнський фестиваль інноваційної психології з міжнародною участю, під час якого розглядалися питання надання першої психологічної допомоги, підготовка психологів до роботи з жертвами війни, соціально-психологічний алгоритм проживання травмувальних подій: ефективна допомога постраждалим в умовах тривалого стресу;

- марафон онлайн-зустрічей для здобувачів вищої освіти з лекторами європейських країн під гаслом «Світ у підтримку освіти і науки України», присвячений ознайомленню та обговоренню досвіду роботи з переселенцями в інших країнах та можливостей для підтримки студентської молоді та науковців України країнами ЄС;

- Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасні тренінгові технології для розвитку особистості», тематичні напрями конференції: «Коли в сім'ї військовий: техніки відновлення довіри та зниження рівня катастрофізації» та «Самодопомога при панічних атаках»;

- Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Просоціальна особистість у гендерному вимірі: теоретико-методологічні та прикладні аспекти». У межах конференції з нагоди Дня захисту дітей відбувся онлайн-стрім «Діти. Мир. Безпека» з обговорення найгостріших і найбільочіших ситуацій злочинної війни, щодо підтримки знищених закладів освіти Київщини.

Науково-педагогічні працівники додатково пройшли навчання і опанували:

- програму підвищення кваліфікації за темою «Техніки відновлення довіри та зниження рівня катастрофізації в період війни» у межах проекту

МОНУ «Надання психосоціальної допомоги уразливим дітям, сім'ям та спеціалістам – «ПОРУЧ»;

- навчальну програму за темою «Соціально-психологічна допомога сім'ям з дітьми в умовах війни», ініційовану Міністерством соціальної політики;

- взяли участь у тренінгу «Допомога дітям та молоді з особливими потребами у надзвичайних ситуаціях». Спікери є ізраїльські фахівці в цій галузі, які мають великий досвід роботи в надзвичайних ситуаціях.

Поряд із проведеними теоретичними дослідженнями та участю у навчальних програмах з професійного зростання проводяться **заходи практичного спрямування**.

За підтримки ректора університету було створено **Ресурсний центр для внутрішньо переміщених осіб**, мета діяльності якого надання освітньо-просвітницьких послуг, здійснення соціальної підтримки та психологічного супроводу, створення умов для комплексної реабілітації за видами (психологічна, соціальна, професійно-трудова, спортивна, медична) та інтеграції до життя Уманської територіальної громади.

Завданнями Ресурсного центру виступають:

– налагодження зв'язків між різними ініціативами та організаціями, що надають підтримку вимушеним переселенцям – для кращої координації зусиль та досягнення більшого спільного ефекту;

– розробка і впровадження довгострокових стратегій допомоги вимушеним переселенцям та їх інтеграції;

– волонтерська діяльність науково-педагогічних працівників та здобувачів університету;

– допомога у вирішенні гуманітарних та соціально-правових проблем вимушених переселенців;

– проведення досліджень з питань соціально-правового захисту та питань комплексної реабілітації вимушеним переселенцям та їх адаптації у приймаючих громадах.

Актуальність діяльності Ресурсного центру зумовлюється і тією обставиною, що під час вступної компанії зараховано понад 50 абітурієнтів із числа ВПО.

Водночас, університет і факультет є **партнерами у реалізації ряду проєктів:**

- благодійний проєкт «КОЛО ТУРБОТИ» створений за підтримки Дитячого фонду ООН в Україні (UNICEF), під патронатом НДСЛ «ОХМАТДИТ» МОЗ України. Мета проєкту: у співпраці з медичними закладами, соцпрацівниками, психологами та волонтерськими організаціями надавати кваліфіковану безоплатну допомогу сім'ям, дітям віком від 0 до 6 років, що отримали гостру травму у результаті дії різноманітних обставин у ході війни в Україні;

- проєкт «Спільно. Точки зустрічі», який реалізовується за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) та у співпраці з Міністерством молоді і спорту України. Проєкт спрямований на підтримку дітей, підлітків та їхніх родин, які через війну були змушені залишити свої домівки.

- проєкт «Теоретико-методологічне використання терапевтичної методики Хібукі-терапія у роботі з дитячою травмою». Ізраїльсько-український проєкт направлений на допомогу дітям ВПО та особам які мають симптоми ПТСР;

- реалізація проєкту «Кімната терапії іграшкою» , постійно діюча кімната до завершення бойових дій, та при виконанні реабілітаційних функцій поствоєного стану.

Відтак, у жовтні 2022р. на факультеті соціальної та психологічної освіти розпочато **Курс реабілітаційної допомоги особам у кризових ситуаціях**, у межах викладання якого приділено особливу увагу питанням соціальної, психологічної та особистісної стійкості учнівської та студентської молоді, викладачів. Серед лекторів – науково-педагогічні працівники факультету

соціальної та психологічної освіти, соціальні працівники, практичні психологи, волонтери, громадські діячі.

Цей курс передбачає надання корисних порад, рекомендацій щодо збереження психічного здоров'я – для забезпечення емоційної стійкості у процесі здобуття освіти. Водночас дасть можливість об'єднати зусилля науково-педагогічних працівників та практиків – фахівців закладів соціальної сфери, охорони здоров'я та громадськість – громадські організації, задля пошуку спільних напрямів співпраці у напрямку соціально-психологічної реабілітації вразливих категорій громадян.

Для інформаційної доступності для учасників освітнього процесу **на сайті факультету створена рубрика «Важлива інформація»** з посиланням на матеріали, що стосуються питання соціально-психологічної реабілітації від наслідків війни (<http://surl.li/btkzi>).

Бібліотека Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини у співпраці з факультетом соціальної та психологічної освіти стала переможцем у Конкурсі проектів на отримання благодійної допомоги «Працюємо на перемогу» для підтримки українських бібліотек під час війни. **Проект передбачає облаштування у читальній залі інклюзивного робочого місця, обслуговування внутрішньо переміщених осіб та мешканців громади з інвалідністю.** Фінансову підтримку (50000 грн.) надано за рахунок коштів, отриманих від «Фонду підтримки українських бібліотек» (Ukrainian Library Relief Fund) Американської бібліотечної асоціації (ALA), створеного за сприяння Валентини Пашкової та УБА. Завдяки перемозі у читальному залі буде облаштовано інклюзивне робоче місце для людей з інвалідністю, що допоможе їм адаптуватися в освітньому середовищі університету. Бібліотека за кошти гранту отримала можливість придбати програму для екранного збільшення ZoomText Magnifi, ноутбук, набір наклейок для маркування клавіатури шрифтом Брайлем, стола-парти для візочників.

УДПУ імені Павла Тичини є реалізатором спільного проекту для людей з інвалідністю «Вчимося себе захищати: готуємо Амбасадорок змін», підтримано конкурсною комісією фонду «Абіліс» (Фінляндія). Метою проекту, який здійснюватиметься у цей непростий для країни час, є підвищення рівня компетентності молодих жінок і дівчат з інвалідністю щодо шляхів посилення їх психо-фізичної стійкості і формування культури безпеки в особистому житті та соціумі через створення інституту Амбасадорок змін – потужної і впливової групи експерток, здатних змінювати стиль життя, - як свій власний, так і свого оточення. Фактично на базі Уманського ВНЗ і буде засновано майбутній Інститут Амбасадорок змін. В результаті проекту буде апробована модель набуття дівчатами і жінками з інвалідністю психічної та фізичної стійкості, навичок самозахисту, нових методик і прийомів виходу з різних кризових ситуацій, надбання самовідчуття незалежності та суспільної гідності. Тридцять студенток, озброєних відповідними знаннями і навичками, розроблять та захистять свої Плани дій, отримають Посвідчення Амбасадорок змін і продовжать працювати у своїх громадах: надаючи моральну та психологічну підтримку тим, хто цього потребує, створюючи форум-вистави для проведення толерантного діалогу і м'якого вирішення щоденних, нерідко болючих, проблем.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів у галузях освіти, соціальної сфери, охорони здоров'я, громадського сектору, зокрема, у процесі удосконалення освітнього процесу в умовах закладів загальної та вищої освіти, створення новітніх технологій соціального обслуговування та покращення якості життя, у роботі міждисциплінарних реабілітаційних команд, при запровадженні дієвої системи соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з особливими освітніми потребами, розробці методичних рекомендацій щодо оптимізації їхніх сильних сторін на шляху до соціальної інтеграції.

Результати дослідження використано під час підготовки майбутніх психологів (розробка та оновлення освітніх компонентів, написання випускних кваліфікаційних робіт, позанавчальні заходи тощо), організації та проведення науково-практичних заходів (II Всеукраїнський науково-практичний симпозіум з інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму з міжнародною участю, Регіональний науково-практичний семінар за темою «Соціальна інклюзія дистанційного освітнього процесу», науково-методичний семінар «Діяльність інклюзивно-ресурсних центрів у світлі нових нормативних документів: регіональний досвід» та ін.).

За результатами проведених досліджень надано наукові послуги: «Розробка навчально-методичного забезпечення підготовки фахівців за професією 5133 Супроводжувач осіб з інвалідністю» на замовлення Київського міського центру соціальної, професійної та трудової реабілітації інвалідів; «Розробка науково-теоретичних основ технології соціально-психологічної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами засобами каністерапії» на замовлення Клубу собаківництва Товариства сприяння обороні України; «Розробка навчально-методичного забезпечення діяльності інклюзивного табору» на замовлення Управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради; «Розробка навчально-методичного супроводу цифровізації соціальних послуг» на замовлення Управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради; «Розробка методичних рекомендацій із соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій методом каністерапії» на замовлення Центрального клубу собаківництва Товариства сприяння обороні України.

Відповідно до запиту Науково-дослідного інституту праці і зайнятості населення співробітники є у складі робочих груп з розробки професійних стандартів за професіями соціальної сфери, а саме: професії 2351.2 Методист навчально-методичної роботи з надання соціальних послуг; професії 2340 Вихователь соціальний по роботі з дітьми з інвалідністю; професії 2445.2

Психолог установи соціального захисту; професії 1210.1 Директор регіонального центру соціальних служб (навчально-методична робота).

Організовано і проведено Студентський конкурс проєктів з інклюзивного туризму «Подорожуємо без бар'єрів» спільно з Черкаським обласним центром медико-соціальної експертизи ЧОР та Асоціацією інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму; Інклюзивний конкурс «Точки дотику» в рамках реалізації Міжнародної програми розвитку інклюзивних спільнот.

Таким чином, тенденція щодо зростання контингенту студентів з інвалідністю поставила у число пріоритетів діяльності УДПУ імені Павла Тичини необхідність розв'язання проблеми навчання і соціального розвитку цих осіб, створення новітніх технологій покращення якості життя, запровадження дієвої системи соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з особливими освітніми потребами засобами інклюзивного туризму, розробці методичних рекомендацій щодо оптимізації їхніх сильних сторін на шляху до соціальної інтеграції.

Список використаних джерел

1. Боровець О. Облаштування безбар'єрного простору класної кімнати початкової школи України в умовах інклюзивного навчання. *Інноватика у вихованні*. 2023. № 17. С. 162–171.
2. Сидоренко С. С. Генеза публічного управління розвитком безбар'єрного простору у закладах освіти України. *Публічне урядування*. 2022. № 3(31). С. 60–69.
3. Потапенко О. Концептуальні засади створення безбар'єрного освітнього середовища. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 10(28). С. 348–360.
4. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року / Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України. URL: <https://mtu.gov.ua/content/nacionalna-strategiya-zi-stvorennya-bezbarernogo-prostoru-v-ukraini.html>.
5. План заходів на 2023–2024 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: затв. Каб. Міністрів України від 25 квіт. 2023 р. № 373-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372-2023-%D1%80#n15>.
6. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини: офіц. сайт. URL: <https://udpu.edu.ua/>.
7. Кравченко О. О., Кучер Г. М. Інклюзивний соціально-реабілітаційний туризм як складова соціальної роботи у громаді (на прикладі м. Умань). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2019. Вип. 2(45). С. 109–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2019_2_22.

8. Кравченко О. О. Інклюзивний туризм як вид соціально-психологічної реабілітації студентів з інвалідністю. *European Humanities Studies: State and Society*, Issue 1(1), 2019. Р. 222–233. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/search/article?articleId=2517529>.
9. Кравченко О. О. Інклюзивний туризм в умовах закладу освіти: принципи, функції, напрями та види. *Ввічливість*. 2022. № 1. С. 42–49. URL: <https://philpapers.org/rec/-20126>.
10. Кравченко О. О. Освітньо-виховний, реабілітаційний та оздоровчий потенціал інклюзивного туризму в умовах інклюзивного навчання: монографія. Умань: Візаві, 2022. 272 с.
11. Соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді з особливими освітніми потребами засобами інклюзивного туризму: кол. моногр. / О. О. Кравченко та ін. Умань: Візаві, 2022. 413 с.
12. Чупіна К. О. Соціально-психологічна реабілітація здобувачів з обмеженням життєдіяльності засобами інклюзивного туризму: монографія. Київ: Компринт, 2022. 183 с.
13. Жеребко І. А. Організаційно-змістові засади надання соціальних послуг людям з інвалідністю засобами інклюзивного туризму: монографія. Умань: Візаві, 2022. 245 с.

Лариса Кисельова,

здобувачка вищої освіти ОС «магістр» факультету соціальної та психологічної освіти

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Науковий керівник: Ірина Карпич,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У роботі здійснено аналіз соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами в умовах воєнного стану. Висвітлено сутність понять «переміщена особа», «внутрішньо переміщена особа». Охарактеризовано види та напрями соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами. Проаналізовано проблеми, які виникають під час соціальної роботи з вимушеними переселенцями. Здійснено характеристику форм та методів соціальної роботи щодо соціальної адаптації означеної категорії осіб.

Висвітлено функції соціального працівника для успішної соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами.

Ключові слова: соціальна робота, внутрішньо переміщені особи, переселенці, воєнний стан

Постановка проблеми. З початком виникнення антитерористичної операції на сході України, а пізніше і повномасштабного вторгнення росії на територію нашої держави спричинило виникнення надзвичайно складної ситуації, як політичної, так і соціально-економічної, передусім зумовило значне збільшення кількості осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, зокрема стали біженцями, внутрішньо переміщеними особами (ВПО) або втратили роботу чи житло.

Внутрішньо переміщені особи (ВПО), потребують різного виду допомоги та підтримки, зокрема це і матеріальної, фінансової, соціально-психологічної. Означена категорія осіб, які постійно перебувають у стані стресу, що спричинена вимушеним переміщенням з рідної домівки, порушення стабільної життєдіяльності та звичного життя, втратою годувальників, друзів та родичів – все це негативно впливає на людину.

Складні життєві ситуації викликають дискомфорт, зниження соціальної активності та самооцінки, підвищену тривожність, агресію та негативне ставлення до інших. Саме тому актуалізується потреба в дослідженні проблеми соціальної роботи з вимушеними переселенцями та їхніми сім'ями, оскільки ця проблема є не лише політичною, а й соціальною, що потребує комплексних соціальних заходів із залученням особливих ресурсів для полегшення соціального становища ВПО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувану проблему вивчають науковці різних галузей наук. Дослідники О. Балакірева, Є. Дубровська, Д. Ткач, І. Зверева, Г. Лактіонова, А. Капська, І. Поліщук та ін. у своїх працях розкривають теоретичну значущість проблеми переміщених осіб.

Питання соціального аспекту названої проблеми розкривається в наукових розвідках А. Акмалової, Є. Дубровської, О. Залеської та ін. Висвітленню психологічних факторів внутрішньо переміщених осіб присвячено праці О. Блінової, В. Панка та ін. Учені О. Залеська та О. Заставецька досліджували демографічну ситуацію в країні, що пов'язана з внутрішньою міграцією. Щодо соціального захисту внутрішньо переміщених осіб та його законодавчого забезпечення, то цим питанням займалися учені А. Бущенко, О. Мартиненко та ін.

Здійснивши аналіз наукових праць з досліджуваної нами проблеми переконуємося, що їх існує значна кількість, проте, більшість з них розкривають лише окремі аспекти проблеми внутрішньої міграції в кризові періоди. Зважаючи на складність та актуальність теми є потреба у більш детальному вивченні даного питання.

Мета статті – здійснити аналіз соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до Конституції України у статті 3 говориться, що: «людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є найважливішою соціальною цінністю держави. Тому права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава несе обов'язок перед людиною за свою діяльність, утвердження і забезпечення прав і свобод людини, що і є головним обов'язком держави» [7].

Відповідно до цих положень був прийнятий Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (20.10.2014 р. № 1706-VII). У даному Законі визначено статус, права та обов'язки громадян України, а також види та форми допомоги, на яку вони мають право. Закон передбачає врегулювання на законодавчому рівні нові для країни відносини відповідно до міжнародних норм, таких як Конвенція про статус біженців (1951), Конвенція про статус осіб без громадянства (1954) [4].

Закон став підґрунтям для органів державної влади у напрямку вирішення проблем ВПО та забезпечення їм доступ до своїх основних потреб, таких як житло, харчування, медичне обслуговування, освіта, можливості працевлаштування.

Порядок надання соціальних послуг регулюється Законом України «Про соціальні послуги» (2019), який спрямований на запобігання, подолання або мінімізацію негативних наслідків складних життєвих обставин для потребуючих осіб та сімей [3].

Саме поняття «переміщена особа» розпочав своє широке розповсюдження під час Другої світової війни, в результаті чого близько 10 млн. чоловік було залучено до примусової праці або ж вислано з країн за расовими, релігійними або політичними міркуваннями [7].

З роками сутність цього терміну почало набувати ширших обрисів. Так, категорію «переміщених осіб» також часто прирівнюють до категорії вимушених мігрантів. Внутрішньо переміщених осіб слід відносити до групи внутрішньої міграції, зумовленої некерованими факторами, такими як природні катаклізми, військові сутички та інше [7].

Сучасне значення терміна «внутрішньо переміщена особа» в Україні почав вживатися у 2014 році внаслідок початку збройної агресії росії проти України, у зв'язку з чим частина населення країни змушені були покинути свої домівки з тимчасово окупованої території Донецької та Луганської областей України та АР Крим [7].

Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» внутрішньо переміщеною особою вважається громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту,

тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [4].

Внутрішньо переміщені особи можна розглядати як особи, які змушені раптово втікати зі своєї домівки внаслідок збройного конфлікту, внутрішньої ворожнечі, систематичних порушень прав людини або стихійних лих і знаходяться на території власної країни [4].

Дослідники А. Акмалова та Капіцин у роботі з ВПО виділяють такі сфери життя людини, через які здійснюється адаптація та пристосування переселенців до нових умов життя: *природно-антропологічна сфера* (механізм територіальної реабілітації та соціальної адаптації на новому місці); *агентно-професійна сфера* (забезпечення професійної адаптації шляхом працевлаштування за фахом); *духовно-культурна сфера* (допомога в підтримці духовних цінностей й духовної гідності. Важливе завдання соціального працівника є допомога у відновленні та задоволенні духовних та соціокультурних потреб ВПО) [1].

Важливо, щоб ці три сфери взаємодіяли між собою, оскільки завдяки чому сприятимуть зміцненню та активізації адаптації особи до нового місця проживання, допоможуть запобігти виникненню негативних впливів на особистість тощо [1].

На сьогодні закладами соціальної сфери, зокрема соціальними працівниками здійснюється різноманітна робота з адаптації ВПО, з надання допомоги у задоволенні як особистих, так і соціальних, правових, економічних та інших потреб людини тощо [1].

Умовно можна виокремити такі види соціальної роботи з вимушеними переселенцями: *практична соціальна робота* – це діяльність з конкретною особою чи групою осіб, які звернулися за соціальною допомогою; *організаційна робота* передбачає здійснення роботи соціальної агенції та розробки конкретних програм діяльності [1].

Дослідник В. Панок виокремлює такі напрямки роботи з переселенцями [1]:

- *соціальний* (проведення консультацій; заходів щодо соціальної реабілітації; соціальна діагностика; допомога ВПО в отриманні пенсій та різних видів допомоги; сприяння діяльності груп самопомоги та взаємодопомоги; профілактика бездомності шляхом сприяння в отриманні тимчасового чи власного житла; профілактика дитячої безпритульності; сприяння поверненню майна внутрішньо переміщених осіб та отримання ними компенсацій);

- *соціально-інформаційний* (інформування ВПО щодо діяльності установ та закладів соціальної сфери; збір інформації про внутрішньо переміщених осіб та її систематизація);

- *соціально-психологічний* (психологічне консультування; корекція і допомога з соціальної адаптації; психологічна допомога в кризових та стресових ситуаціях; організація психологічних тренінгів; розвиток навичок психологічної саморегуляції; психологічна діагностика розвитку дітей і підлітків з родин внутрішньо переміщених осіб);

- *соціально-педагогічний* (консультування з питань виховання дітей; соціально-педагогічна робота та корекція з дітьми і підлітками; здійснення професійного консультування та сприяння отримання професійної освіти підлітками і молоддю);

- *соціально-правовий* (захист прав внутрішньо переміщених осіб; інформування ВПО щодо дотримання їхніх прав та обов'язків; проведення консультацій з соціально-правових питань);

- *медико-соціальний* (медико-соціальне консультування; надання першої медичної допомоги; соціально-психіатрична діагностика та допомога; допомога в придбанні ліків та інших медичних засобів; за необхідності виділення фінансової допомоги на лікування; допомога у направлення у спец. медичні заклади);

- *фінансовий* (сприяння у наданні фінансової допомоги на основі принципу індивідуального підходу до кожної конкретної ситуації);
- *соціально-економічний* (надання консультацій з питань соціально-економічної допомоги; надання підтримки в досягненні економічної самостійності; сприяння підвищенню рівня доходів ВПО);
- *матеріальний* (допомога в отриманні продуктів харчування; надання речової допомоги; надання іншої натуральної допомоги);
- *соціально-трудоий напрям* (сприяння в отриманні роботи; допомога та сприяння у відкритті власної справи; консультування з питань зайнятості та профорієнтації; допомога в професійній підготовці та перепідготовці внутрішньо переміщених осіб) [1].

Також науковці, зокрема І. Зверева, виділяють групи проблем у соціальній роботі з вимушеними переселенцями, що потребують нагального вирішення: *об'єктивні проблеми*, які передбачають забезпечення нормативно-правового регулювання (фінансування, матеріального забезпечення, забезпечення життєдіяльності вимушених переселенців, а також важливого значення набуває відповідна професійна підготовка соціальних працівників до роботи з вимушеними переселенцями); *суб'єктивні проблеми*, що передбачає підтримку правової гідності особистості, допомога та підтримка у відновленні функцій на новому місці, забезпечення умов для формування у людини соціальних якостей, а також надання психологічної підтримки. Важливого значення набуває розвиток у переселенців здатності до самостійного вирішення власних проблем та подолання труднощів [5].

Спеціалісти з соціальної роботи у своїй професійній діяльності з внутрішньо переміщеними особами використовують форми та методи соціальної адаптації означеної категорії осіб щодо рівня та причин їхньої дезадаптованості [5].

Зокрема у практичній діяльності фахівців соціальної сфери використовуються загальноприйняті форми допомоги клієнтів, які залежать від

кількості учасників (*особистісно-індивідуальні*, що передбачає стимулювання клієнтів, аналіз їхнього життя; *колективні* спрямовані на сприйняття групових цінностей, активізація особи щодо вирішення власних проблем) та формою роботи (державні, інституційні способи надання соціальних послуг) [5].

Серед інших методів соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами можна виокремити такі [1]:

- *соціологічні*, які передбачають теоретичне вивчення проблем внутрішньо переміщених осіб, шляхом збирання інформації та її аналізу для окреслення подальших дій соціального працівника;

- *соціально-економічні* спрямовані на матеріальну підтримку ВПО; *правові*, які базуються на нормативно-правовому забезпеченні прав та свобод внутрішньо переміщених осіб;

- *соціально-культурні* методи передбачають соціальну адаптацію ВПО шляхом інформаційно-просвітницької роботи та організацію культурно-масових заходів;

- *психолого-педагогічні* методи спрямовані на збалансування психоемоційного стану внутрішньо переміщених осіб завдяки проведенню бесід та дискусій з клієнтом;

- *соціально-медичні* методи – оздоровчі заходи та медична допомога;

- *методи емпіричного дослідження* передбачають проведення спостереження, аналізу документів, використання біографічного методу;

- *метод посередництва/вирішення конфліктних ситуацій* – встановлення соціальними працівниками взаємодії між внутрішньо переміщеними особами та фахівцями закладів та установ різного профілю [1].

На думку дослідниці А. Капської, налагодження ефективної соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами сприятиме виконання соціальним працівником таких функцій [6]:

– соціально-побутова функція, яка передбачає сприяння у наданні необхідної допомоги та підтримки щодо покращення житлових умов та/або забезпеченні житлом та в організації належного побуту;

– соціально-медична функція зосереджена на організації діяльності щодо проведення заходів з профілактики захворювань, налагодження співпраці з закладами охорони здоров'я щодо наданні медичної допомоги;

– соціально-педагогічна функція спрямована на створення сприятливих умов щодо соціальної адаптації вимушених переселенців, їхнього всебічного розвитку, виявлення та задоволення соціокультурних потреб та інтересів у різних видах діяльності;

– соціально-психологічна функція передбачає проведення діяльності з консультацій, здійснення роботи щодо корекції міжособистісних стосунків між особистостями у різних соціальних інститутах, надання допомоги щодо соціальної реабілітації [6, с. 35]

Варто зауважити, що з метою покращення якості життя внутрішньо переміщених осіб, діяльність соціального працівника повинна бути спрямована на допомогу в набутті навичок адекватного поведження в новому соціуму (сім'я, колектив, сусіди тощо), а також надання ефективних гуманітарних послуг (гуманітарна допомога): у вигляді продуктових кошиків, одягу, взуття, засобів особистої гігієни, постільними білизнами, побутовими товарами тощо. Крім того, задля надання невідкладної допомоги функціонує медичний пункт, який, в разі необхідності, надає послуги з медичної допомоги, а також наявний телефон гарячої лінії [1].

Задля вирішення соціальних та інших проблем переселенців, надання допомоги всі сім'ї зазначеної категорії осіб повинні підлягати соціальному інспектуванню, за результатами якого визначаються їхні потреби, та, у разі необхідності, дані сім'ї підлягають соціальному супроводу, який може здійснюватися за такими напрямками: соціально-психологічним, соціально-

економічним, соціально-медичним, соціально-педагогічним, соціально-інформаційним, соціально-трудоим [1].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у вказаному напрямі. Таким чином, враховуючи вище зазначене, зокрема те, що проблеми внутрішньо переміщених осіб мають комплексний характер, то організація соціальної роботи з означеними особами має забезпечуватися інтегративним підходом, включно з сукупністю необхідних заходів, що забезпечать результативне виконання важливих функцій задля їхнього гармонійного розвитку.

Важливе значення у цій роботі відводиться соціальному працівнику, який відіграє роль посередника між внутрішньо переміщеними особами та установами та службами системи соціального захисту. Завдяки фахівцям соціальної сфери забезпечується доступність необхідних соціальних послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Подальшими дослідженнями вбачаємо у вивченні питань, які присвячені особливості роботи соціального працівника з надання соціальної допомоги та підтримки внутрішньо переміщеним особам.

Список використаних джерел

1. Григоренко І. О., Савельєва Н. М. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в сучасних умовах: навч. посіб. [для студ. і магістр. спец-тей «Соц. робота» і «Соц. педагогіка»]. Полтава : ПНПУ, 2017. 100 с.
2. Гудвін-Гілл Г. С. Статус біженця в міжнародному праві, 1997.390 с.
3. Закон України «Про соціальні послуги» [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
4. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>
5. Зверєвої І.Д., Лактіонової Г.М. Соціальна робота в Україні : навчальний посібник; за заг. ред. І.Д. Зверєвої, Г.М. Лактіонової. К. : Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.
6. Капська А.Й. Соціальна робота : навчальний посібник, Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 328 с.
7. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР

Олег Козяр,
*здобувач вищої освіти ОС «магістр» факультету соціальної та
психологічної освіти*

Науковий керівник: Оксана Бялик,
доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ЗАСОБИ ОРГАНІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Анотація. В статті розглядаються засоби організації студентського самоврядування у формуванні громадянської активності здобувачів освіти, акцентується увага й на досвіді організації їх діяльності.

Ключові слова: студентське самоврядування, засоби студентського самоврядування в закладах вищої освіти, громадянська активність.

Постановка проблеми. Удосконалення будь-якого суспільства неможливе без систематичної та цілеспрямованої роботи щодо розвитку і становлення кожної особистості. Однак досягти зрілості як особистість, людина здатна лише через громадянське сприйняття світу, через оцінку всього, що відбувається навколо, з позицій власної активної участі та відповідальності за ті процеси, що відбуваються у суспільстві. Реформа освіти проблему виховання громадянина визначає як ключову, оскільки аби демократія стала життєвою реальністю, потрібна зацікавленість людей у досягненні суспільно важливих цілей; відповідальність за долю суспільства як за свою власну.

Зокрема, провідну роль у процесі формування громадянської активності студента відіграють освіта й виховання, а освітній простір закладу вищої освіти у формуванні цієї якості є оптимальним виховним середовищем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти формування громадянськості студентської молоді досліджено у працях О. Гевко, І. Дзюбенко, В. Іванчук, А. Панчук, Ю. Руденка та ін.

Мета статті – визначити засоби організації студентського самоврядування у формуванні громадянської активності здобувачів освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Самоврядування вчені трактують як: 1) форму або процес організації життєдіяльності членів виховного колективу; 2) спосіб залучення членів колективу в управлінську діяльність; 3) метод самоорганізації колективу; 4) засіб виховання особистості, чинник її всебічного розвитку; 5) принципи організації колективу.

Студентське самоврядування представлено Ю. Кращенко [3] як цілісний структурний механізм, що дозволяє студентам шляхом самоорганізованої діяльності брати участь у керівництві справами колективу, у взаємодії з органами управління університету, захищати власні права та інтереси, та виховує громадянську активність і сприяє гармонійному розвитку особистості майбутнього фахівця.

Нині орган студентського самоврядування закладу вищої освіти діє на основі Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», Статуту закладу вищої освіти, Положення про студентське самоврядування (приймається загальними зборами (конференцією) студентів відповідного закладу вищої освіти, затверджується загальними зборами трудового колективу).

Студентське самоврядування здійснюється на рівні студентської групи, факультету, гуртожитку, закладу вищої освіти. Залежно від контингенту студентів, типу та специфіки закладу вищої освіти, студентське самоврядування може здійснюватися на рівні курсу, спеціальності, студентського містечка, структурних підрозділів університету.

Якщо студент, що став членом студентського самоврядування, не вбачає сенсу у своїй діяльності, не усвідомлює мети, не розуміє і не приймає завдань, зазначених у Положенні про студентське самоврядування, якщо діяльність виконується примусово, то результат її буде формальним, а результативність формування громадянської активності – нульовою. У ході планування, організації та проведення різноманітних заходів, студент здобуває знання про

права та обов'язки студентів в університеті та особистості в державі, якими він користується на практиці. І це не забув інформація, а знання, «пропущені» через суб'єктивний, особистісний досвід. Саме діяльність студента в органах самоврядування забезпечує розвиток такого рівня громадянської свідомості, який спонукатиме його до самопізнання і самоактивності, з метою стати гідним громадянином України та творцем власного духовно багатого життя.

Вищим органом студентського самоврядування є загальні збори (конференція) осіб, що також сприяє формуванню у студентів університету громадянської активності, оскільки вони реально можуть впливати на вибір Голови студентської ради. На такій конференції студенти:

- ухвалюють Положення про студентське самоврядування;
- обирають виконавчі органи студентського самоврядування та заслуховують їх звіти;
- визначають структуру, повноваження та порядок обрання виконавчих органів студентського самоврядування [2].

Проаналізувавши зміни до Закону України «Про вищу освіту» щодо питань студентського самоврядування, можна зробити висновок щодо позитивних зрушень у діяльності органів студентського самоврядування. Основними є зміни у ставленні адміністрацій закладів вищої освіти та законодавця до процесу освіти, можливість органу студентського самоврядування (далі – ОСС) розпоряджатися власними коштами для виконання статутних завдань. Громадський контроль якості надання освітніх послуг та модель здобуття вищої освіти, головним суб'єктом якої є саме студент як споживач цих послуг, – це курс, якого мають дотримуватися всі суб'єкти освітнього процесу. Найбільш прогресивними та активними у цьому процесі мають бути студенти та представники їхніх інтересів, якими є органи студентського самоврядування [6].

На думку О. Войчук [1], самоврядування в первинному колективі й у масштабах усієї педагогічної системи, у своєму формуванні повинне

підкорятися таким алгоритмічним крокам: поділу конкретної справи на закінчені частини й обсяги; формуванню мікрогруп відповідно до частин і обсягів; вибору відповідальних за кожну ділянку діяльності; об'єднанню відповідальних у єдиний орган самоврядування; вибору головного, відповідального. У такий спосіб органи самоврядування і їхня кількість в університеті мають формуватися залежно від конкретних справ і видів діяльності, підготовкою яких зайняті й у реалізацію яких включені студенти на цей момент. Тобто, чимало органів самоврядування тимчасові, створюються з визначеною метою і ніколи не формуються заздалегідь. У цьому й полягає великий педагогічний сенс, що дає змогу варіювати відносини керівництва – підпорядкування.

Отже, аналіз змісту та структури студентського самоврядування дав підстави сформулювати напрями його діяльності: інформаційно-організаційний, науково-дослідний, навчально-виховний, спортивний, оздоровчопросвітницький, творчий, житлово-побутовий, волонтерський тощо.

Для того, щоб студентське самоврядування ефективно сприяло розвитку у студентів університету громадянської активності, воно має відповідати певним вимогам. Узагальнивши принципи побудови і розвитку студентського самоврядування, які представлені в наукових джерелах і підтверджені практикою та власним досвідом, можна стверджувати, що ключовими мають бути:

- змінюваність функцій керівництва і підпорядкування;
- побудова самоврядування «знизу» до «верху» (неможливо нав'язати самоврядування викладачами, оскільки тоді воно буде формальним і нерезультативним; ініціатива має йти від студентів);
- добровільність участі студентів;
- партнерство у стосунках з викладачами (цей принцип передбачає повне виключення авторитарно-адміністративних методів, глибоке переконання викладача в ефективності свого впливу на кожного студента лише за наявності

спілкування на рівних, його високий авторитет, уміння підтримати активність, творче ставлення студентів до діяльності колективу).

Самоврядування не означає повного невтручання викладачів у справи студентів. Воно вимагає вмiлого керівництва і підтримки: допомоги студентам у визначенні початкової структури самоуправління, підтримки студентів у їхньому саморозвитку та самовихованні, наприклад, організаторських здібностей.

Взаємодія педагогів з органами студентського самоврядування полягає, насамперед, у створенні умов для прояву їх повної самостійності та спільної відповідальності за колективну справу. Це і є кінцевою метою сприяння педагогами організації студентського самоврядування);

– надання студентам реальних прав і обов'язків, пов'язаних зі прийняттям і реалізацією важливих рішень, які впливають на життя їхньої групи, факультету чи інституту, чи навіть усього закладу вищої освіти; самоврядування не повинно перетворюватися у гру, студенти мають відчувати реальні наслідки своїх дій [5].

Тобто, з одного боку, студентська пора, будучи важливим етапом подальшого становлення особистості молодої людини, сприяє розкриттю її потенційних можливостей, удосконаленню інтелекту, трансформації системи ціннісних орієнтацій, формуванню нових соціальних якостей, розвитку професійних здібностей, у зв'язку з опануванням фаху. Однак з іншого, – як свідчать дослідження психологів та власний досвід, ці великі потенційні можливості особистісного розвитку повною мірою реалізуються не кожним студентом.

Одним із методів створення умов для професійного та особистісного розвитку студента загалом та розвитку його громадянської активності, зокрема, і є студентське самоврядування, яке:

- а) здатне виступати засобом соціальної адаптації та соціалізації студента;

б) може бути засобом виявлення початкового рівня та подальшого розвитку не лише громадянської активності, а й інших важливих особистісних та професійних якостей;

в) сприяє зміцненню таких необхідних майбутньому фахівцю якостей, як цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, самостійність, ініціатива, уміння володіти собою та формування адекватної самооцінки.

Для того, щоб студентське самоврядування ефективно сприяло розвитку у студентів університету громадянської активності, воно має відповідати певним вимогам. Додатковими до загальних принципів, поданих у Положенні про студентське самоврядування у закладах вищої освіти України [4], можна визначити: добровільність, колегіальність, відкритість; автономність у вирішенні питань, що входять до їх компетенції, самостійність у виборі форм та методів здійснення повноважень; незалежність від політичних партій, рухів, релігійних організацій; виборність та звітність представницьких органів студентського самоврядування; рівність прав студентів на участь у студентському самоврядуванні, зокрема право обирати та бути обраним до відповідних представницьких органів; співпраця з керівництвом, відповідними службами та окремими посадовими особами закладу (наставниками академічних груп, адміністрацією закладу та його структурних підрозділів: гуртожитків, факультетів, кафедр, відділень тощо), сформульовано принципи, що можуть бути додатковими до зазначених вище.

Більшість науковців зазначають, що в особистості з високим рівнем громадянської активності мають бути уміння гармонійно поєднувати особисті інтереси з колективними. Як свідчить емпіричний досвід, у сучасній молоді здебільшого переважають особисті інтереси. У процесі обговорення та проведення спільних колективних справ у студента загострюється основна із суперечностей процесу виховання, а саме – суперечність між новими потребами та можливостями їх задоволення. Наприклад, під час спільного проведення певного заходу, організатор (зазвичай, це студент старшого курсу)

стикається з проблемою нерозуміння іншими студентами, особливо першокурсниками, особистісного значення цієї справи.

У «Положенні про студентське самоврядування в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини» зазначено, що самоврядування – це право і можливість студентів вирішувати питання навчання і побуту, захисту прав та інтересів студентів, а також брати участь в управлінні вищим навчальним закладом. Студентське самоврядування об'єднує всіх студентів університету, мають рівні права та можуть обиратися та бути обраними в робочі, дорадчі, виборні та інші органи студентського самоврядування. Студентське самоврядування забезпечує захист прав та інтересів студентів та їх участь в управлінні вищим навчальним закладом [6].

Сьогодні самоврядування покликане стати важливим фактором розвитку демократичних форм управління в системі вищої освіти, ключовим елементом самореалізації та волевиявлення студентів як найбільш прогресивної частини молоді. Активна участь студентів у самоорганізації свого життя в умовах навчального закладу та розв'язання питань щодо управління розширює сферу реалізації здібностей та умінь студентів, а адміністрація одержує динамічну систему зворотного зв'язку та структуру, здатну розв'язувати частину питань поліпшення умов життєдіяльності студентів більш оперативно й ефективно, оскільки краще усвідомлює їх потреби, інтереси та проблеми.

Вищезазначене із визначеної нами проблеми, дозволяють розглядати студентське самоврядування в декількох аспектах:

- по-перше, як форму самоорганізації студентів закладу освіти на принципах свободи, рівноправності, безпосередньої участі в управлінні життєдіяльністю студентського колективу й закладу освіти загалом, що забезпечує реалізацію прав і свобод майбутнього фахівця як людини та громадянина;

- по-друге, як метод (спосіб) організації життєдіяльності студентів, спрямований на створення сприятливих умов для реалізації самодіяльності,

творчої ініціативи й відповідальності кожної особистості через підтримку, стимулювання, залучення студентів до різноманітної діяльності, що зумовлює формування у майбутнього фахівця активної, зацікавленої позиції щодо різних сфер життєдіяльності свого закладу освіти;

- по-третє, студентське самоврядування належить до управлінських явищ, відповідно є способом залучення студентів до управлінської діяльності й формування готовності в майбутніх фахівців до реалізації специфічних управлінських функцій: цілепокладання, планування, організації, координації та контролю;

- по-четверте, як принцип створення та згуртування студентського колективу, який є умовою й засобом соціалізації, самоактуалізації та самореалізації студентів;

- по-п'яте, як компонент цілісного виховного процесу закладу освіти, особливий вид громадсько-корисної діяльності, що є важливим чинником усебічного розвитку особистості майбутнього фахівця.

Специфічні ознаки самоврядування як особливого виду громадсько-корисної діяльності полягають у тому, що воно найбільшою мірою спирається на індивідуальні особливості студента, його нахили і потреби. Опора на самоврядування у виховному процесі дозволяє особистості максимально виявити для самої себе домінуючі здібності, які у майбутньому можуть суттєво визначити весь її життєвий шлях, забезпечити ефективний розвиток фізичних, інтелектуальних і моральних якостей. Студентське самоврядування має на меті залучити студентів до різноманітної змістовної діяльності колективу; створити умови зацікавлення студентів організаторською, управлінською, громадсько-корисною роботою; забезпечити реалізацію їхніх прав та обов'язків.

Під студентським самоврядуванням О. Войчук, і ми погоджуємося з цією думкою, розуміє цілісний структурний механізм, що дає змогу студентам, шляхом самоорганізованої діяльності, брати участь у керівництві справами свого колективу, у взаємодії з органами управління закладу вищої освіти

захищати власні права та інтереси, виховує громадянську активність та сприяє гармонійному розвитку особистості майбутнього фахівця [1].

Висновки. Окреслені засоби студентського самоврядування: заходи, що організовуються та проводяться органами студентського самоврядування, суб'єкт-суб'єктна взаємодія між членами студентського самоврядування, комунікація з адміністрацією університету (ректор університету, проректори з навчально-наукової роботи, проректор з адміністративно-господарської частини, директор наукової бібліотеки, комісія по роботі зі студентами (заступники з виховної роботи на факультетах), комісія по роботі у гуртожитку, директор творчих центрів) та адміністрацією міста.

Список використаних джерел

1. Войчун О. В. Студентське тьюторство як етап у формуванні громадянської активності. *Нові технології навчання: наук.-метод. зб. / Ін-ут інноваційних технологій змісту освіти МОН України*. 2015. Вип. 86. С. 37–40.
2. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII: Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
3. Кращенко Ю. П. Інститут студентського самоврядування освітньо-виховного середовища вищої школи – роль у професійному зростанні майбутнього спеціаліста. *Проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України: освітній вимір: матеріали V Міжнародної наук.-практ. конф.* Полтава, 2008. С. 176–179.
4. Посібник для молодіжних громадських організацій / упорядник О. Дмитренко. Київ: Вид-во «Досконалий друг», 2003. 250 с.
5. Шеїна Л. О. Студентське самоврядування як засіб соціалізації молоді: дис. канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2010. 227 с.
6. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

References

1. Voichun O. V. Studentske tiutorstvo yak etap u formuvanni hromadianskoi aktyvnosti. *Novi tekhnolohii navchannia: nauk.-metod. zb. / In-ut innovatsiinykh tekhnolohii zmistu osvity MON Ukrainy*. 2015. Vyp. 86. С. 37–40.
2. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» vid 05.09.2017 № 2145-VIII: Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
3. Krashchenko Yu. P. Instytut studentskoho samovriaduvannia osvithno-vykhovnoho seredovyscha vyshchoi shkoly – rol u profesiinomu zrostanni maibutnoho spetsialista. *Problemy yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehtratsii Ukrainy: osvithnii vymir: materialy V Mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf.* Poltava, 2008. S. 176–179.
4. Posibnyk dlia molodizhnykh hromadskykh orhanizatsii / uporiadnyk O. Dmytrenko. Kyiv: Vyd-vo «Doskonalyi druh», 2003. 250 s.

5. Sheina L. O. Studentske samovriaduvannia yak zasib sotsializatsii molodi: dys. kand. ped. nauk : 13.00.05. Luhansk, 2010. 227 s.

Олена Колісніченко,
*здобувач вищої освіти ОС «магістр» факультету соціальної та психологічної освіти
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*

Науковий керівник: Максим Скочко,
доктор філософії з соціальної роботи, старший викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З БАГАТОДІТНИМИ СІМ'ЯМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті розглянуто сутність багатодітної сім'ї та її значення у сучасному суспільстві. Розкрито особливості соціальної роботи з багатодітними сім'ями в умовах воєнного стану. Доведено, що в умовах нинішньої війни в Україні особливу актуальність набувають проблеми, пов'язані з багатодітними сім'ями. Існуючі проблеми таких сімей обумовлюють необхідність надання їм допомоги з боку суспільства. Матеріальна і моральна підтримка багатодітної родини, створення нормальних умов життя в ній батьків і дітей допоможуть вирішення демографічної проблеми в нашій країні, тому дуже важливо осмислити як нинішнє становище багатодітної сім'ї, так і шляхи поліпшення їх положення. Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні особливостей соціальної роботи з багатодітними сім'ями в умовах воєнного стану.

Ключові слова: Соціальна робота, соціальна робота з сім'ями, соціальний працівник, багатодітні сім'ї, воєнний стан, сім'я.

Постановка проблеми. Сім'я є одним з найважливіших соціальних інститутів, який активно впливає на всі процеси суспільного розвитку, відтворення людських ресурсів і формування громадських відносин.

Проблематика соціальної підтримки багатодітних сімей, є особливо ваговою в умовах воєнного стану [2, с. 21-27].

В сучасному суспільстві багатодітні сім'ї викликають особливий інтерес та потребують спеціальної уваги з боку соціальних працівників. Зростаюча кількість багатодітних сімей поставляє перед нами завдання розуміти та вивчати особливості їхнього функціонування та потреб, а також розробляти ефективні стратегії та підходи до соціальної роботи з цією категорією сімей [11].

Багатодітні сім'ї зустрічаються з різноманітними викликами, що вимагають додаткової підтримки та ресурсів. Вони стикаються з фінансовими труднощами, обмеженим доступом до освіти та медичних послуг, високим рівнем стресу та втоми, а також необхідністю ефективно балансувати догляд за кількома дітьми різного віку та потребами. У таких умовах соціальна робота відіграє важливу роль у сприянні адаптації та підтримці багатодітних сімей, сприяючи їхньому фізичному, емоційному та соціальному благополуччю [11].

В Україні більше 330 тисяч родин, які мають трьох і більше дітей. За статистичними даними у багатодітних родинах виховується близько 20 % всіх дітей у державі, а багатодітні сім'ї у свою чергу становлять коло 4 % від усієї кількості українських родин. Приблизно 75 % від загальної кількості українських родин з трьома і більше дітьми проживають за межею бідності. Тому, у такий скрутний час, державі необхідно подбати про багатодітні сім'ї та надавати по можливості різноманітну підтримку. Протягом останніх років, спостерігається негативна тенденція до зниження показників народжуваності [2, с. 21-27].

Існуючі проблеми таких сімей обумовлюють необхідність надання їм допомоги з боку суспільства. Матеріальна і моральна підтримка багатодітної родини, створення нормальних умов життя в ній батьків і дітей допоможуть вирішення демографічної проблеми в нашій країні, тому дуже важливо

осмислити як нинішнє становище багатодітної сім'ї, так і шляхи поліпшення їх положення [3].

Для сільських сімей багатодітність є характерною, та в 3,3 рази перевищує кількість родин котрі живуть в місті. Багатодітна сім'я - сім'я, що належить до групи соціального ризику, тому існує багато причин, які роблять їх соціально незахищеними категоріями населення. Дохід кожного члена сім'ї не перевищує прожиткового мінімуму, діти часто обділені турботою, а батьки не завжди можуть приділити увагу кожній дитині. Часто великі сім'ї не завжди самостійно знаходять вихід із важких життєвих обставин, тому потрібна професійна підтримка експертів в соціальних сферах [11].

В умовах нинішньої війни в Україні особливу актуальність набувають проблеми, пов'язані з багатодітними сім'ями. Багатодітні сім'ї потребують ще більшого захисту та допомоги [3].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Взаємовідносини між батьками та дітьми, різноманітні проблеми багатодітних сімей були і залишаються предметом вивчення вітчизняних дослідників. Дослідженню проблем багатодітних родин приділяли увагу О. Власова, В. Злагодух, Л. Помиткіна [2, с. 21-27].

Вагомий внесок у розробку різних аспектів проблеми багатодітної сім'ї та родинного виховання зробили наступні вітчизняні педагоги: А. Антонова, Ю. Азаров, О. Зверева, Т. Лодкіна, О. Орлова, А. Харчев, Т. Шульга. Соціальними педагогами, які здійснювали аналіз проблематики дитячо-батьківських відносин у багатодітних сім'ях, є А. Годлевська, А. Капська, І. Трубавіна [2, с. 21-27].

Ґрунтовну теоретичну розробку проблеми надання соціальної допомоги багатодітним родинам здійснили такі сучасні науковці у сфері соціальної роботи, як А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Л. І. Мигович, С. В. Толстоухова, І. М. Трубавіна та інші [3].

Мета статті – теоретично обґрунтувати особливості соціальної роботи з багатодітними сім'ями в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Соціальна робота - це галузь, що займається допомогою людям у вирішенні соціальних проблем і підтримці їхнього благополуччя. Поняття "соціальна робота" з'явилося в кінці 19-го століття як реакція на складні соціальні проблеми, що супроводжували індустріалізацію та масову міграцію. Хоча існували попередні форми роботи з вразливими групами, це поняття набуло формального визнання в рамках соціальної реформи. Перші кроки у створенні професійної соціальної роботи були зроблені в кінці 19-го століття в Сполучених Штатах та Великій Британії. У США його розвиток пов'язаний з рухом за соціальну реформу та підвищенням уваги до проблем бідності, бездомності, дитячої праці та інших соціальних питань. В Великій Британії рух соціальної роботи розпочався з діяльності благодійних організацій та релігійних груп, які надавали допомогу вразливим групам населення [8].

У сучасній Україні соціальна робота визнана важливою галуззю соціального захисту населення. Соціальні працівники здійснюють широкий спектр діяльності, спрямованої на підтримку та допомогу людям у складних життєвих ситуаціях, розробку та реалізацію програм та проектів соціального розвитку, організацію соціальних послуг та багато іншого [8; 11].

Зародження соціальної роботи в Україні відбулося в умовах трансформації суспільства, і вона стала важливим інструментом для вирішення соціальних проблем та підтримки уразливих груп населення. Професіоналізм та розвиток соціальної роботи в Україні продовжують набувати все більшої значущості для покращення соціального благополуччя населення [8; 11].

Протягом останніх десятиліть соціальна робота в Україні динамічно розвивається і стає все більш важливою для підтримки і захисту різних категорій населення. Це пов'язано зі змінами у соціально-економічному контексті країни, включаючи перехід до ринкової економіки, демографічні

зміни, соціальну нерівність та складні виклики, такі як бідність, безробіття, міграція, насильство тощо. Україна має широку мережу соціальних служб, які надають допомогу уразливим групам населення, таким як сім'ї, діти, молодь, старші люди, особи з інвалідністю, бездомні, жертви насильства тощо. Соціальні працівники працюють у різних сферах, таких як соціальна реабілітація, соціальний захист, освіта, медицина, житлове господарство, працевлаштування тощо [8; 11].

Соціальна робота є професійною діяльністю, спрямованою на покращення життя людей і ґрунтується на принципах справедливості, гуманізму та поваги до гідності людини. Соціальні працівники займаються виявленням соціальних проблем та потреб, наданням підтримки, консультуванням, організацією доступу до соціальних послуг та сприянням самодостатності та самореалізації клієнтів [8; 11].

Згідно з Законом України «Про охорону дитинства» [10], багатодітна сім'я – це сім'я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує. До складу багатодітної сім'ї включаються також діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих закладах освіти – до закінчення закладів освіти, але не довше, ніж до досягнення ними 23 років [10].

Зміст цього поняття включає такі основні аспекти [12]:

- Кількість дітей. Багатодітна сім'я може включати трьох, чотирьох, п'ятеро і більше дітей. Кількість дітей в цій сім'ї перевищує середню для суспільства.
- Виховання і підтримка. Батьки багатодітних сімей стикаються з великою відповідальністю у вихованні і підтримці кожної дитини. Це може

включати в себе навчання, медичний догляд, виховання і формування психологічного комфорту для кожної дитини.

- Економічні аспекти. Багатодітні сім'ї часто стикаються з фінансовими викликами, пов'язаними з витратами на харчування, одяг, освіту та інші потреби дітей.

- Індивідуальність дітей. Кожна дитина в багатодітній сім'ї має свою унікальну особистість, потреби і інтереси, і батьки намагаються враховувати цю індивідуальність у вихованні кожної дитини.

- Спільні цінності та відносини. У багатодітних сім'ях важливо створювати позитивне та сприйнятливое сімейне середовище, де діти вчаться співпрацювати, розвивати різні навички і розуміти важливість сімейних цінностей.

- Багатодітні сім'ї відносяться до першої категорії сімей соціального ризику, цим обумовлений широкий спектр проблем даної категорії сімей:

- Матеріально-фінансові (побутові) проблеми. Багатодітні сім'ї є найменш забезпеченими, з низьким середньомісячним доходом на одного члена сім'ї. У структурі доходів допомоги на дітей невеликі. Частка витрат на продовольчі товари вище, а структура харчування набагато менше різноманітна. У зв'язку з постійним зростанням цін відзначаються вкрай обмежені можливості задовольняти потреби, дефіцит в найнеобхідніших предметах: взуття, одягу, шкільних письмових приладдя. Рідкісна натуральна і матеріальна допомога проблем не вирішує [6].

- Проблема працевлаштування батьків. Коли мати не працює, а батько не отримує тривалий час зарплату, нерегулярні і недостатні допомоги на дітей, виникає проблема пошуку нової роботи. Часто це посилюється не самосвідомим знанням законів і інформації про ті пільги, які покладені таким сім'ям. Вживання багатодітної сім'ї в сучасних умовах можливо шляхом підвищення власних доходів (особиста ініціатива, вторинні заробітки, робота підлітків) [5, с. 281-286].

- Житлова проблема для багатодітних сімей в даний час придбала першорядну важливість. Житлові умови не відповідають нормативам за загальним правилом і не можуть покращитися за рахунок муніципального житла, а придбання житла за рахунок власних коштів для більшості сімей неможливо. Зростання плати за житлово-комунальні послуги ще більш ускладнює матеріальні проблеми багатодітних сімей. Рівень благоустрою проживання багатодітних сімей вкрай низький. Якщо в селах вони не надто виділяються серед інших типів сімей, то в містах рівень благоустрою житла багатодітних сімей в 2 рази нижче, ніж сімей з 1 дитиною [7, с. 76-79].

- Психолого-педагогічні проблеми. У благополучній багатодітній родині діти перебувають в рівному становищі: немає дефіциту спілкування, старші дбають про молодших, формується, як правило, позитивні моральні якості, такі як чуйність, людяність, повага до старших. Але разом з тим, дефіцит часу, недостатність знань по вихованню дітей створюють певні проблеми в таких сім'ях. Багатодітні, особливо неповні сім'ї, відрізняються більшою бездоглядністю дітей. Діти більшу частину часу проводять на вулиці. Виникає проблема комунікації, як дорослих членів сім'ї, так і дітей, особливо підлітків. Це ускладнює процес соціалізації дітей може сприяти появі певних проблем у подальшому житті [5, с. 281-286].

- Медичні проблеми. Складний психологічний клімат багатодітної сім'ї, як правило, впливає на здоров'я дітей. Соціальна незахищеність багатодітних сімей, постійне зниження рівня життя створюють песимістично налаштоване соціальне самопочуття. Відзначається низький рівень санітарної культури в багатодітній сім'ї: 53,8% сімей відноситься до групи ризику. Страждає здоров'я всіх членів сім'ї, має місце поширення хронічної патології. Батьки хворіють в 2 рази частіше ніж в інших сім'ях. У матерів страждає репродуктивне здоров'я, характерні слабке знання контрацепції, слабка соціальна орієнтація в сексуальному житті. Відзначається незадовільний

статеве виховання дітей, порівняно раннє статеве життя підлітків. У таких сім'ях 10-15% проблемних дітей [6].

Роль багатодітної сім'ї полягає у наданні можливості задовольнити суспільні та особистісні потреби. У таких родинах утворюються сприятливі умови виховання через те, що діти зростають у тісній взаємодії один з одним у родинному колективі і зазвичай у ранньому віці привчаються виконувати конкретні обов'язки та допомагати один одному. Також у такій сім'ї формується високоморальна атмосфера турботи, поваги та любові батьків і дітей один про одного. Але в економічному аспекті багатодітна родина опиняється у дуже скрутному становищі, бо мати переважно не працевлаштована, а батько неспроможний самостійно забезпечити родину гідними умовами для існування. Отже, більшість багатодітних родин живе за межею бідності [9].

Теоретичний аналіз різних підходів до розуміння поняття «сім'я» (історичного, релігійного, філософського, педагогічного, соціально-педагогічного, правового, економічного) свідчить, що сім'я є окремим соціальним інститутом з правами і функціями у суспільстві, обов'язками у сім'ї, певними ролями; особливою соціальною групою з власними цінностями, соціальною системою з різними стосунками і структурою; первинним колективом з метою, розподілом влади і відповідальності. Її особливістю є стосунки «батьки-діти», «чоловік-дружина», «брат-сестра», які можливі лише в сім'ї [1].

Загалом, кожна сім'я повинна знати свої основні функції, аби свідомо нести відповідальність за їх виконання. Мова йде про такі функції:

- матеріально-економічна (участь у суспільному виробництві, відновлення втрачених на виробництві сил, бюджет сім'ї);
- житлово-побутова (забезпеченість житлом, ведення домашнього господарства, організація побуту);
- репродуктивна (продовження роду);

- комунікативна (створення сприятливого сімейного мікроклімату, внутрішньо-сімейне спілкування, взаємостосунки сім'ї, контакт із засобами масової інформації, літературою, мистецтвом);
- виховна (формування особистості дитини, передача їй соціального досвіду);
- рекреаційна (організація дозвілля та відпочинку) [4].

Соціальна робота з сім'ями включає в себе різні інтервенційні стратегії, які спрямовані на попередження соціальних проблем, забезпечення безпеки та добробуту сімей, розв'язання кризових ситуацій, реабілітацію сімей, що пережили насильство, та забезпечення доступу до різних форм підтримки та послуг [11].

Соціальні працівники сприяють створенню простору для позитивних змін у сімейному середовищі, підтримують батьківські компетенції, сприяють розвитку ресурсів та здібностей сімей. Загальний контекст соціальної роботи та її значення для підтримки сімей полягають у створенні умов для зміцнення родинного благополуччя, захисту прав та інтересів сімей, розвитку дітей та створенні сприятливих умов для їхнього виховання та розвитку. Соціальні працівники допомагають сім'ям з різних соціальних шарів. Коли мова йде про сімейну соціальну роботу, акцент робиться на наданні допомоги сім'ям у вирішенні різних проблем та підтримці їхнього функціонування та розвитку [11].

Соціальні працівники здійснюють виявлення та оцінку потреб сімей, надають індивідуальну консультацію та психологічну підтримку, розробляють індивідуальні плани допомоги та сприяють доступу до різних соціальних послуг. Вони працюють у партнерстві зі сім'ями, щоб спільно визначити потреби та цілі, розробити стратегії та плани дій, спрямовані на покращення сімейного благополуччя. Соціальна робота відіграє незамінну роль у підтримці сімей, сприяючи їхньому функціонуванню та розвитку. Вона допомагає сім'ям у подоланні кризових ситуацій, розробці стратегій розв'язання проблем,

підвищенні рівня батьківських навичок та забезпеченні безпеки та захисту для всіх членів сім'ї [11].

Завдяки соціальній роботі, сім'ї отримують доступ до різних соціальних послуг, які сприяють їхньому розвитку та покращенню якості життя. Це можуть бути послуги з освіти, зайнятості, житлові послуги, медична допомога, психологічна підтримка та інші. Соціальні працівники допомагають сім'ям зорієнтуватися у цьому соціальному лабіринті та забезпечити доступ до потрібних ресурсів. Крім того, соціальна робота з сім'ями сприяє побудові стійких сімейних взаємин та підтримує позитивне середовище для розвитку дітей. Вона сприяє вихованню батьківських навичок, сприйняттю сімейних цінностей, розвитку емоційного здоров'я та підвищенню рівня самоствердження усіх членів сім'ї [11].

Сім'я є основною одиницею суспільства і має велике значення для фізичного, емоційного та соціального розвитку її членів. Однак у сім'ях можуть виникати різні проблеми, такі як бідність, насилля, розлади, залежності, дитячі проблеми тощо, що можуть негативно впливати на їхнє функціонування та добробут [11].

Сучасне суспільство стикається з різноманітними соціальними проблемами, які можуть негативно впливати на благополуччя та життєвий шлях індивіда. Однією з найважливіших одиниць суспільства є, як зазначалося попередньо-сім'я, яка відіграє ключову роль у формуванні особистості, розвитку соціальних навичок та забезпеченні підтримки та захисту своїх членів. Проте, сім'ї можуть зазнавати складнощів та зіткнутися з різними викликами, які потребують професійної допомоги та підтримки [11].

Значення соціальної роботи для підтримки сімей є особливо важливим. Сім'я є основною одиницею суспільства, і підтримка сімейної благополуччя має вирішальне значення для стабільності та розвитку суспільства в цілому. Соціальні працівники сприяють зміцненню родинних взаємин, розвитку батьківських навичок, вирішенню конфліктів, наданню психологічної

підтримки та консультуванню сімей з різних аспектів життя, таких як виховання дітей, фінансова стабільність, доступ до освіти та медичних послуг [11].

Висновки. Отже, багатодітні сім'ї мають соціальні, житлові, матеріальні проблеми, що позначається на рівні життя їх членів, на сприйнятті суспільством статусу багатодітності. Для соціуму поняття багатодітна сім'я асоціюється з бідністю, хворобами, асоціальною та девіантною поведінкою як батьків, так і дітей. Розглядаючи особливості соціальної роботи з багатодітними сім'ями, можна сказати, що основна увага приділяється підвищенню адаптаційного потенціалу сім'ї та розвитку у її членів готовності до самостійного вирішення проблем. Основні зусилля фахівців із соціальної роботи мають бути спрямовані на сприяння соціальній адаптації у нових соціально-економічних умовах.

Список використаних джерел

1. Алексеевко Т. Ф. Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання : автореф. дис. ... д-ра : 13.00.05. Київ, 2017. 46 с.
2. Ганенко О. О. Багатодітна сім'я як об'єкт соціально-педагогічної роботи. *Київський науково-педагогічний вісник*. 2021. № 22. С. 21–27.
3. Ільченко Л. В. Соціальна робота з багатодітними сім'ями : Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра. Умань, 2023. 51 с.
4. Костів В. Соціально-педагогічна робота з сім'єю. Виховний потенціал родини. *Проблемне поле соціальної педагогіки*. 2007. № 3. С. 54.
5. Левченко В. О. Явище Інтернет-залежності у студентів. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2019. № 9. С. 281–286.
6. Литовченко І. В. Діти в Інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі : посіб. для батьків. Київ : ТОВ «Вид. будинок «Аванпост-Прим», 2010. 48 с. Литовченко І. В. Діти в Інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі : посібник для батьків. Київ : Видавництво ТОВ «Видавничий будинок «Аванпост-Прим», 2010. 48 с.
7. Міхеева Л. В. Соціально-психологічні аспекти інтернет-залежності молоді. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки*

майбутніх фахівців : матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф., м. Хмельницький, 9–10 квіт. 2020 р. Хмельницький, 2020. С. 76–79.

8. Омельченко С. О. Соціальна робота: реалії та виклики часу : навч.-метод. посіб. Слов'янськ : Б. І. Маторіна, 2021. 219 с.

9. Особливості дитячо-батьківських відносин у багатодітній сім'ї. URL: <https://vipsoft.blob.core.windows.net/contest/a878d0e67f1a33f2eff7aefd8138a1ce.pdf>

10. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III : станом на 5 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 08.04.2024).

11. Слепцова А. М. Особливості соціальної роботи з багатодітними сім'ями : Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра. Київ, 2023. 57 с.

12. Тицька О. І. Соціально-педагогічна профілактика Інтернет аддикції у підлітків з багатодітних сімей : Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня *vfuscnh*. Запоріжжя, 2023. 66 с.

References

1. Aliksieienko, T. F. (2017). *Kontseptualizatsiia sotsialno-pedahohichnykh osnov suchasnoho simeinoho vykhovannia* [Neopubl. avtoref. dys. d-ra]. Instytut problem vykhovannia Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy.

2. Hanenko, O. O. (2021). Bahatoditna simia yak obiekt sotsialno-pedahohichnoi roboty. *Kyivskiy naukovy-pedahohichnyi visnyk*, (22), 21–27.

3. Ilchenko, L. V. (2023). Sotsialna robota z bahatoditnymy simiamy [Kvalifikatsiina robota na zdobuttia osvitnoho stupenia bakalavra, Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Pavla Tychyny]. *Repozytarii Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny*.

4. Kostiv, V. (2007). Sotsialno-pedahohichna robota z simieiu. *Vykhovnyi potentsial rodyny. Problemne pole sotsialnoi pedahohiky*, (3), 54.

5. Levchenko, V. O. (2019). Yavyshe Internet-zalezhnosti u studentiv. *Aktualni problemy psykholohii v zakladakh osvity*, (9), 281–286.

6. Lytovchenko, I. V. (2010). Dity v Interneti: yak navchyty bezpetsi u virtualnomu sviti. *TOV «Vydavnychi budynok «Avanpost-Prym»*.

7. Mikheieva, L. V. (2020). Sotsialno-psykholohichni aspekty internet-zalezhnosti molodi. U *Aktualni pytannia teorii ta praktyky psykholoho-pedahohichnoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv* (s. 76–79).

8. Omelchenko, S. O. (2021). *Sotsialna robota: realii ta vyklyky chasu*. B. I. Matorina.

9. Osoblyvosti dytiacho-batkivskykh vidnosyn u bahatoditnii simi. URL: <https://vipsoft.blob.core.windows.net/contest/a878d0e67f1a33f2eff7aefd8138a1ce.pdf>
10. Pro okhoronu dytynstva, Zakon Ukrainy № 2402-III (2023) (Ukraina). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
11. Sliptsova, A. M. (2023). Osoblyvosti sotsialnoi roboty z bahatoditnymy simiamy [Kvalifikatsiina robota na zdobuttia osvitnoho stupenia bakalavra, Natsionalnyi aviatsiinyi universytet]. Repozytarii Natsionalnoho Aviatsiinoho Universytetu.
12. Tytska, O. I. (2023). Sotsialno-pedahohichna profilaktyka Internet addyktsii u pidlitkiv z bahatoditnykh simei [Kvalifikatsiina robota na zdobuttia osvitnoho stupenia vfuschn, Zaporizkyi natsionalnyi universytet]. Repozytarii Zaporizkoho natsionalnoho universytetu.

Анна Лисенко,

здобувачка вищої освіти ОС «бакалавр» факультету соціальної та психологічної освіти

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Науковий керівник: Оксана Кравченко,

доктор педагогічних наук, професор, декан факультету соціальної та психологічної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ГЕНДЕРНИЙ ЦЕНТР В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ:

ДОСВІД УДПУ ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧІНИ

Проблема гендерної нерівності серйозно постала перед сучасним суспільством. Тому глибинне та цілісне, дослідження діяльності Гендерного центру актуалізує проблему доцільності просвітницької діяльності гендерного спрямування, а також дасть змогу розуміння впливу таких осередків на студентську молодь як майбутніх фахівців та на професійну діяльність викладачів університету.

Гендерний центр Уманського державного педагогічного університету належить до ***Всеукраїнського осередку центрів гендерної освіти України***.

Основні напрями діяльності Центру:

- розвиток гендерного потенціалу фахівців з урахуванням потреб різних цільових груп;
- гендерна освіта (початкова освіта, підвищення кваліфікації, професійний розвиток персоналу);
- попередження гендерно-зумовленого насильства;
- протест проти протиправних дій щодо жінок та дівчат;
- процедури запобігання та реагування на випадки нехтування принципами рівних прав та можливостей чоловіків та жінок;
- залучення жінок до всіх заходів з мирного врегулювання конфліктів;
- заходи, щодо забезпечення захисту і дотримання прав людини.

Діяльність Центру зосереджена на наступних напрямках:

1) Науково-дослідний. Фундаментальні дослідження з гендерної проблематики у формі дисертацій. Підготовка наукових статей, доповідей, тез, звітів, доповідних та аналітичних записок для публікації в збірниках наукових праць. Написання курсових, випускних кваліфікаційних робіт.

2) Науково-організаційний. Організація та участь у роботі різноманітних школах та тренінгах з метою поширення досвіду роботи центрів гендерної освіти у вищих навчальних закладах. Участь у міжнародних науково-практичних конференціях, круглих столах, семінарах та виїзних засіданнях з даної проблематики.

3) Культурно-дозвіллевий. Розвиток здібностей та виявлення талантів кожної окремої особистості через створення творчих секцій, студій, майстер-класів, проведення конкурсів та фестивалів творчих робіт на гендерну тематику.

4) Інформаційний. Проведення інформаційно-просвітницьких заходів з гендерної проблематики для учнів та вчителів. Підготовка та розповсюдження інформаційних матеріалів з актуальних гендерних питань. Створення соціальної реклами із залученням студентської молоді. Розміщення інформаційних матеріалів на сайтах університетів.

Гендерні центри приймають участь у підготовці науково-педагогічних кадрів:

- систематично організовують науково-дослідницькі, науково-організаційні та просвітницькі заходи, спрямовані на дослідження та поширення гендерної компетентності в університетському середовищі;

- беруть участь у Всеукраїнському проєкті «Каталог кращих практик та проєктів у сфері організації неформальної освіти» – виданні, покликаному на поширення ідей неформальної освіти молоді, обмін досвідом додаткової соціальної освіти та популяризація неформальних форми навчальної діяльності як основи розвитку громадянства в Україні;

- розвиток навчальної дисципліни «Гендерна соціалізація», яка пропагує ідеї соціальної та психологічної рівноваги між чоловіками та жінками, взаємозамінності гендерних ролей, повноцінного розвитку індивідуальності, гармонійної цілісності людини незалежно від статі.

Окремо хотілося б розповісти про дослідний проєкт Центру під назвою «Жінки в історії соціальної роботи». Передумовами для його реалізації є: огляд підручників з історії соціальної роботи А. Горілого (Тернопіль, 2004), А. Фурмана та М. Підгурської (Тернопіль, 2014), С. Глазунова (Дніпро, 2015). У результаті досліджень було запропоновано базовий підхід до навчально-методичного забезпечення спеціальності «231 Соціальна робота» без матеріалів дискримінаційного характеру за ознакою статі та доцільність впровадження гендерного підходу до процесу вивчення історії соціальної роботи майбутнім соціальним працівникам.

Метою цього дослідницького проєкту є не лише в усвідомлення проблеми відображення реальної картини історії соціальної роботи. Вона полягає в тому, щоб намалювати реальну картину становлення та розвитку соціальної роботи в Україні, а також виявити імена жінок, які зробили внесок в інституалізацію соціальної роботи.

Ще одним дослідницьким напрямком діяльності Центру є «Гендерний паспорт міста Умань» – путівник, підготовлений в рамках проєкту «Підвищення рівня відкритості, прозорості та залученості в діяльності Асоціації міст України», що фінансується Радою Європи.

Гендерний паспорт є результатом гендерного аналізу громади та містить статистичні дані з розбивкою за статтю, а також дані, отримані в результаті аналізу поточної місцевої політики та діяльності органів місцевого самоврядування. Це корисний інструмент як для збору, так і для аналізу проблем, пов'язаних із статтю, у громадах, а також для розробки політики, спрямованої на вирішення проблем і потреб різних груп населення.

Власне, дослідження ролі діяльності Гендерного центру на студентську молодь – це й осмислення ролі впливу проблем гендерних проблем на суспільство, до того ж це пробуджує до дискусій про майбутнє соціальної політики у нашому глобальному суспільстві, особливо в час, коли гендерні проблеми стоять так гостро. Вклад Центру допоможе отримати розуміння майбутніх фахівців до вирішення цих проблем. До того ж, дозволить зробити внесок у розвиток суспільної ієрархії, побудованої на гендерних нормах, стереотипах, ідентичностях.

У ході дослідження впливу Гендерного центру на студентську молодь, на нашу думку, важливо зосередити увагу на застосуванні гендерного підходу до професійної ідентифікації. Завдяки цьому можна глибоко, всебічно висвітлити те, яким чином формується особистість молодої людини в ході виховання та соціалізації.

З метою вивчення впливу Гендерного центру на учасників освітнього процесу було розроблено авторську анкету та проведено опитування серед здобувачів вищої освіти УДПУ імені Павла Тичини.

Дослідження показують, що гендерні центри заохочують студентську молодь розвивати лідерські якості. На базі Центру вони мають можливість

сформувати уявлення про відповідальне лідерство, розвинути лідерські якості та спробувати себе в ролі лідерських організаторів акції та події.

Вивчення гендерної проблематики орієнтує учасників освітнього процесу на уміння застосовувати гендерне спрямування в корегуванні проблемних ситуацій, які можуть виникати як у професійній діяльності, так і у соціальнопобутовій сфері, відстоювати власні права, уникаючи гендерної дискримінації, знаходити раціональні способи вирішення конфліктних ситуацій, пов'язаних з сексуальним насильством тощо. Звісно, варіантів розв'язання конфліктних ситуацій у дидактиці гендерної освіти існує багато.

Отже, під час дослідження діяльності Гендерного центру Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, ми описали: науковий підхід, напрями діяльності, концепцію, превентивне спрямування, а також розкрити просвітницьку діяльність центру

Список використаних джерел

1. Альтернативна доповідь по виконанню Україною Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (VIII періодична доповідь) /за ред. М. М. Скорик. Київ: БО БТ «Київський інститут гендерних досліджень. 2017. 60 с.
2. Байдюк Н. В. Використання інноваційних інтерактивних технологій гендерної освіти у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів. Науковий вісник Мукачівського державного університету. *Педагогіка та психологія*. 2019. Вип. 1. С. 59-62.
3. Гайс Т., Роман Г. Ефективні технології у викладанні гендерної тематики. Гендерне навчання військовослужбовців. Женева: ДКЗС, Консорціум ПЗМ, 2016. С. 173-187.
4. Гендерний паспорт міста Умань: навч.-метод. Довідник. Кучер Г.М.; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань : Візаві, 2021. 176 с.
5. Гендерний центр – Факультету соціальної та психологічної освіти. URL: <http://surl.li/bavsy>.
6. Гендерний центр УДПУ. URL: <http://surl.li/bavsw>.
7. Гендерний центр. Факультет соціальної та психологічної освіти. URL: <http://surl.li/bavtc>.
8. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 308 с.
9. Гончаренко О. В. Фахова підготовка майбутніх соціальних працівників до гендерно чутливої соціальної роботи. *Вісник післядипломної освіти. Педагогічні науки*. 2020. Вип. 12(41). С. 63-76.
10. Гендерний аудит діяльності вищих навчальних закладів: практичний посібник / Представництво фонду ім. Ф.Еберта в Україні. Всеукраїнська мережа осередків гендерної освіти. Суми. 2016. URL: <http://gendercenter.sumdu.edu.ua/images/docs/12345.pdf>.

11. Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року: постанова Кабінету Міністрів України від 11.04.2018 р. № 273. Редакція від 26.09.2020 р. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/273-2018-%D0%BF>.
12. Дороніна Т. О., Іванова В. В. Гендерна експертиза навчальної літератури: нормативно-правовий аспект. *Гендерна парадигма освітнього простору*. 2017. Вип. 5. С. 21-26.
13. Жінки в історії професійної соціальної роботи: від XIX століття – до сьогодення : колективна монографія. Т. В. Семигіна, Н. М. Коляда, О. О. Кравченко, Т. Д. Кочубей та ін. Умань : Сочінський М. М., 2020. 316 с.
14. Жінки в історії соціальної роботи : колективна монографія Коляда Наталія, Кочубей Тетяна, Кравченко Оксана та ін. Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. – 252 с.
15. Карагодіна О., Семигіна Т. Гендерна освіта у підготовці соціальних працівників. Репрезентація освітніх досягнень, мас-медіа та роль філології у сучасній системі наук: колективна монографія. Вид. 1. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2020. URL: <http://doi.org/10.36074/rodmrfsn.ed-1.03>.
16. Кравченко О. О. Гендерний менеджмент у закладах соціальної сфери: стан та перспективи. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. *Соціальна робота*. 2020. 1(6). С. 13–18.
17. Кравченко О. О. Гендерні аспекти лідерства майбутніх соціальних працівників в умовах ЗВО. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. Умань, 2020. № 1. С. 95–104.
18. Кравченко О. О., Кучер Г. М. Захист прав жінок на рівні громади: досвід міста Умань. *Інноватика у вихованні*. 2020. Т. 2. № 11. С. 14–21.
19. Кравченко О. О. Гендерний підхід у процесі вивчення навчальної дисципліни «Історія соціальної роботи». *Соціальна освіта та соціальна робота*. 2018. № 1. С. 58-67.
20. Кравченко О. О. Гендерна експертиза навчальної літератури з історії соціальної роботи. Socio простір: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи. 2018. № 7. С. 4–8.

Ірина Музика,

здобувачка вищої освіти ОС «магістр» факультету соціальної та психологічної освіти

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Науковий керівник: Вікторія Полехіна,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА СІМЕЙ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Анотація. Взаємозалежність розвитку економіки та суспільства сприяє розвитку криз і конфліктів: суперництво за контролем над важливими

ресурсами або новими стратегічними просторами. Наша держава не є винятком. Із 2014 року на Сході України йдуть бойові дії, які суттєво впливають на погіршення демографічної, екологічної та економічної ситуації. Знизився соціальний рівень життя населення, зокрема сімей учасників бойових дій, оскільки вони характеризуються дистантністю, вразливістю, нестійкістю, недостатнім виховним потенціалом, дефіцитом прояву позитивних почуттів, формуванням неповної сім'ї, наявністю проблем, пов'язаних із фізичною та психологічною травматизацією учасників бойових дій, вторинною психологічною травматизацією членів сімей учасників бойових дій та небезпекою розпаду сім'ї.

Одним із пріоритетних завдань соціальної політики в Україні є соціальна підтримка сімей учасників бойових дій.

Актуальність. Докладне змістовне тлумачення цього феномену дають українські науковці А. Капська та І. Пеша, які розглядають соціальну підтримку в контексті заходів держави, що реалізуються не лише державними, а і громадськими, благодійними та комерційними організаціями й передбачають активну участь клієнта в зміні власних життєвих обставин [10].

Постановка проблеми. Досліджуючи проблему міжвідомчої взаємодії державних соціальних установ у процесі запобігання явищам соціального сирітства в громаді, Л. Кальченко зазначає, що взаємодія державних і недержавних організацій, об'єднань громадян, волонтерів та інших суб'єктів соціальної роботи передбачає соціальну підтримку з метою допомоги дітям, молоді та сім'ям [12].

Іншої думки дотримується дослідниця Л. Шумна, яка вважає, що соціальна підтримка – це не просто система заходів, а організаційно-правова форма соціального забезпечення. Автор стверджує, що таке забезпечення повинно полягати в повному або частковому поновленні у фізичних осіб або окремих соціальних груп, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самотійно їх подолати, здатності піклуватися про своє особисте життя

та брати участь у суспільному житті за допомогою безоплатного надання соціальних послуг і матеріальної допомоги в передбачених законодавством формах [11, с. 18–19].

У своїх наукових працях М. Євтух та О. Сердюк зазначають, що соціальна підтримка - це вид соціальної діяльності спеціально уповноважених органів держави, спрямованої на підтримання системи гарантованого державою рівня матеріального забезпечення дітей і молоді з урахуванням їхнього матеріального та фізичного стану, складу сім'ї, віку, здоров'я, участі в суспільному та іншому виробництві. Це допомога окремим людям, соціальним групам або верствам населення задля задоволення потреб, необхідних для нормальної життєдіяльності, створення умов для самореалізації [5, с. 70].

Досліджуючи технології соціальної роботи, науковець В. Лютий розглядає соціальну підтримку як «напрямок соціальної роботи, діяльність, спрямовану на компенсацію ресурсів індивіда, або соціальної групи, втрачених під впливом проблеми, на допомогу в організації життєдіяльності, задоволенні потреб і вирішенні проблем соціально вразливих і дезадаптованих верств населення» [7, с. 40].

Розглядаючи соціальну підтримку як фактор психічного здоров'я, С. Лісовець стверджує, що соціальну підтримку в узагальненому вигляді можна визначити як будь-яку допомогу, яка надається індивіду задля редукції стресових станів. Сюди належать насамперед проблемні ситуації, ситуації стресу, критичні життєві події та ін. Автор вважає, що соціальна підтримка має складатися з трьох основних елементів: емоційна підтримка (взаєморозуміння, емпатія, позитивне підкріплення); допомога у розв'язанні проблем (спільний аналіз проблеми, надання порад та інформації в разі потреби і вираженого бажання з іншого боку); соціальна підтримка з боку конкретних осіб (гарантує відчуття безпеки, стимулює активність індивіда, дає можливість відволіктися від переживання важкої ситуації) [6, с. 63].

Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» (2019 р.), соціальна підтримка є видом послуг, який спрямований на сприяння подоланню особою/сім'єю складних життєвих обставин. Одним із чинників, що може зумовити складні життєві обставини, є шкода, завдана бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією. До послуг соціальної підтримки належить низка комплексних загальних і спеціалізованих соціальних послуг [9].

Метою соціальної підтримки сім'ї учасників бойових дій є організація позитивно спрямованої життєдіяльності та гармонізація її взаємодії з оточенням. Основні завдання соціальної підтримки: створення умов для формування соціальної стійкості сім'ї до сприйняття і подолання складних життєвих обставин; підвищення соціалізуючого потенціалу сім'ї; відновлення та підтримка активності сім'ї; допомога в соціальній адаптації та інтеграції.

Досягнення такого кінцевого результату, за якого необхідність у соціальній підтримці сім'ї зникне лише за умови правильного виконання соціальним працівником ролей, які на нього покладені: консультанта, експерта, помічника, посередника в подоланні труднощів чи проблем, адвоката чи представника інтересів

Розглядаючи соціальну підтримку сім'ї учасників бойових дій ми звернулися до досліджень Н. Олексюк, яка вважає, що до властивостей соціальної підтримки сімей військовослужбовця належить: науковість (опора на всебічно обґрунтовані дані теоретичного пошуку і практичного застосування досвіду соціальної підтримки сім'ї в різних умовах); активність (постійне вивчення змін розв'язуваної проблеми сім'ї і нарощування зусиль із метою настання незворотних змін); адресність (облік особливостей життєдіяльності кожної сім'ї, вибору актуальних завдань і результатів соціальної взаємодії); комплексність (використання в процесі соціальної взаємодії різних можливостей і умов); гнучкість (здатність до багатоваріантності дій, до оперативного перемикавання на розв'язання супутніх завдань, до зміни тактики

їхнього розв'язання, до ефективного пристосовування до зміни обстановки); динамічність (готовність розв'язувати проблеми сім'ї в обстановці, що конкретно склалася з безперервним нарощуванням потенційних можливостей цієї сім'ї) [8, с. 16].

Розглянемо види соціальної підтримки загалом, а також види соціальної підтримки сімей учасників бойових дій зокрема.

Вивчаючи технології соціальної роботи В. Лютий виділив три види соціальної підтримки: соціальне обслуговування (надання комплексу соціальних послуг соціально вразливим і незахищеним верствам населення, які ще не опинилися в стані соціальної дезадаптації); соціальне піклування (вид соціальної допомоги, організація допомоги в задоволенні потреб особи, які за певних обставин неспроможні це зробити самостійно); соціальний патронаж (соціальне піклування за особами з обмеженою дієздатністю та за особами й соціальними групами, схильними до девіантної поведінки) [7, с. 40–48].

Досліджуючи питання соціальної підтримки в контексті соціальної роботи з особами із проблемами психічного здоров'я науковець Н. Бондаренко, виокремив модель соціальної підтримки, що містить сукупність таких чотирьох складників/видів: матеріальна (надання фінансової допомоги, матеріальних благ (речей, їжі); пряма допомога або послуги); інструментальна (конкретні, прямі шляхи допомоги іншим, послуги, такі як, наприклад, відвести до лікаря, сходити в аптеку, допомогти дістатися до лікарні, допомогти відремонтувати та ін.); інформаційна (надання інформації, поради, рекомендацій, пропозицій тому, хто їх потребує, інформація і поради, які мають потенціал, щоб допомагати людині у вирішенні/полегшенні проблеми й забезпечити зворотний зв'язок); психологічна підтримка (має сім компонентів: емоційну, спілкування, статусну підтримку, відчуття приналежності, можливість турботи про інших, підтримка особливо важливої/коханої людини, набуття копінг-стратегій).

Матеріальна, інструментальна та інформаційна підтримка являють собою ті ресурси допомоги, які належать до базових потреб людини (нижчих ступенів

ієрархії) фізіологічних потреб і потреб у безпеці, захищеності, самозбереженні, що означає перебувати в порядку, у стабільному, безпечному стані, бути захищеним від страху хвороби, болю. Психологічна підтримка — розкриває третій рівень піраміди Маслоу, який передбачає потребу у соціальній взаємодії, такий як об'єднування в групу, перебування в тісних стосунках з оточенням, взаємодопомога, співучасть, почуття загалу, відданість, дружба, почуття духовної близькості, любов [2, с. 58-59].

Аналіз наукових джерел щодо видів соціальної підтримки дозволив виокремити найпоширеніші види соціальної підтримки сімей учасників бойових дій та визначити їх взаємозв'язок, це - *інформаційна підтримка, соціальнопедагогічна підтримка, правова підтримка, матеріальна підтримка, медикосоціальна підтримка, психологічна підтримка*

Зупинимось більш конкретно на кожному із цих видів соціальної підтримки сімей учасників бойових дій і на шляхах надання кожного з них. Інформаційна підтримка сімей учасників бойових дій здійснюється за допомогою виготовлення та поширення соціальної продукції інформаційного змісту (пам'ятка, буклети, інфографіка), які спрямовані на поінформування громадськості про проблеми, які виникають у групи отримувачів соціальних послуг та формування в них певних уявлень і ставлення до цих проблем; алгоритм отримання статусу «учасник бойових дій», «інвалід війни» та «член сім'ї загиблого» і про їхні права та соціальні послуги.

Також здійснюється інформування цієї категорії клієнтів через офіційні сайти державних та недержавних організацій, поштову електрону розсилку та соціальні мережі. Інформаційна підтримка передбачає надання інформаційних (просвітницьких) консультацій, тренінгів, лекцій та семінарів, під час яких здійснюється надання інформації, актуалізація мотивів та формування запиту щодо отримання різних видів соціальної підтримки. Унаслідок впровадження цих заходів члени сімей учасників бойових дій: стають обізнані в нормативноправових документах, які регламентують надання соціальної

підтримки учасникам бойових дій та членам їхніх сімей; соціальних пільгах та гарантіях, на які вони мають право; дізнаються про існування та координати закладів, які можуть надати соціальні послуги; набувають вміння правильної конструктивної поведінки в державних закладах та ефективної взаємодії з органами влади; ознайомлюються з переліком спеціальностей професійного навчання та вакансіями для працевлаштування.

У межах інформаційної підтримки сімей учасників бойових дій діють телефонні «гарячі» лінії з отримання такими сім'ями допомоги, послуг, консультацій та відповідей, які стосуються соціальних питань[4].

Правова підтримка здійснюється засобами надання юридичних консультацій, проведення бесід із питань чинного законодавства, гарантій та пільг, здійснення заходів, спрямованих на захист прав та інтересів членів сім'ї учасників бойових дій, захист прав дітей, оформлення правових документів, представництво інтересів тощо [3].

Правова підтримка – це система заходів, спрямованих на розв'язання правових проблем осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, через надання їм інформаційних та юридичних послуг. Правова підтримка цієї групи отримувачів послуг спрямована на: здійснення правової просвіти учасників бойових дій та членів їхніх сімей щодо кола питань, які виникають до та після їхньої мобілізації; сприяння в отриманні членами сімей учасників бойових дій соціальних послуг.

Правова підтримка найчастіше передбачає індивідуальну форму роботи з цією групою отримувачів соціальних послуг щодо: норм законодавчих актів із питань соціальної підтримки, статусу «учасник бойових дій», «інвалід війни» та «член сім'ї загиблого» та соціальних послуг, які передбачені їм законодавством України; визначення реальних шляхів досягнення виконання закону та допомога цій категорії клієнтів у проходженні цього шляху; юридичні консультації та допомогу в оформленні документів на отримання компенсацій, пільг, які встановлені чинним законодавством; представництво інтересів

учасників бойових дій та членів їхніх сімей із метою правового захисту інтересів цієї категорії сімей. Наступним видом соціальної підтримки є матеріальна підтримка. Вона надається за допомогою виплат пенсій, компенсацій, допомоги на лікування та оздоровлення, забезпечення харчовими продуктами, одягом, медикаментами тощо [1, с. 161].

Основною метою соціальної підтримки є забезпечення гідного рівня життя різних типів сімей з урахуванням їхніх специфічних потреб та допомогти їм знайти в собі сили та найоптимальніші шляхи, щоб розв'язати проблеми

Матеріальна підтримка учасників бойових дій та їхніх сімей включає тимчасову допомогу, що стосується, разових виплат, надання фінансової та гуманітарної допомоги; пенсійне забезпечення або пенсію по інвалідності; грошова допомога на поховання; житлове забезпечення; звільнення від плати за комунальні послуги. Медико-соціальна підтримка учасників бойових дій та їхніх сімей передбачає медичне обслуговування; компенсація вартості медичних послуг; відпочинок у санаторії; медичну реабілітацію. У процесі медичної реабілітації виділяють декілька складників, однією з яких є фізична реабілітація. Медикосоціальна підтримка учасників бойових дій та їхніх сімей може включати допомогу цим людям із захворюваннями опорно-рухового апарату, лікувальну фізкультуру фізіотерапію та ін. Також здійснюється спортивна реабілітація, яка повертає до повноцінного життя бійців, які дістали тяжкі поранення, а також психологічні травми під час війни на сході України [4].

Психологічна підтримка – підтримка членів сім'ї в різних життєвих ситуаціях, створення доброзичливого емоційного клімату, щоби відновити фізичні та психічні сили членів сім'ї, витрачені у різних стресових ситуаціях. Вона спрямована на мобілізацію внутрішніх ресурсів клієнта, задля зміни уявлення про безвихідь його становища, формування впевненості та мотивації щодо подолання почуття тривоги, психологічних комплексів, невпевненості у своїх силах, зміцнення активної, діяльнійшої особистісної позиції.

Психологічна підтримка учасників бойових дій та їхніх сімей здійснюється у вигляді психологічної діагностики для визначення психоемоційного стану учасника бойових дій, який повернувся додому, психологічних (індивідуальних та сімейних) консультацій сімей з метою зняття психологічного навантаження, подолання страху, хвилювань за життя та здоров'я учасника бойових дій, психологічної (групової та сімейної) терапії, які мають посттравматичний стресовий розлад, і для членів сімей, які проживають з ними, психотерапевтичні групи та групи самодопомоги, які допомагають перемогти власні переживання, страх та психологічне виснаження, а також здобути знання про те, як себе поводити, коли чоловік/батько/син, повертається додому «іншим» внаслідок завданих війною емоційних, психологічних і духовних травм.

Наступний вид соціальної підтримки – це соціально-педагогічна підтримка, орієнтована на превентивну та оперативну допомогу дітям, сім'ям через надання їм необхідної соціально-педагогічної інформації, проведення просвітницьких заходів, консультацій, бесід тощо. Також вона спрямована на створення умов для подолання індивідом труднощів в інтелектуальному, моральному, емоційно-вольовому, психологічному розвитку, визначення інтересів і потреб, шляхів подолання проблем, що допомагає досягти бажаних результатів у різних сферах життєдіяльності [4, с.161].

Соціально-педагогічна підтримка сім'ї учасників бойових дій здійснюється у вигляді індивідуальних (бесіди, консультації), групових (лекції, семінари, тренінги, дитячо-батьківські заходи, курси) та масових форм роботи (фестивалі, тематичні дні, свято, концерт). Вона передбачає: розв'язання проблем соціально-педагогічного характеру чи запобігання їм; забезпечення успішної соціальної адаптації до мирного життя; підвищення батьківської компетентності; сприяння особистісному розвитку та налагодженню взаємовідносин у сім'ї; запобігання ризикованій поведінці; професійній реабілітації. Також цей вид соціальної підтримки передбачає організацію

дозвілля та відпочинку дітей і дорослих членів сім'ї учасників бойових дій, безоплатне навчання в закладах вищої освіти.

Висновки. Таким чином, треба зазначити, що система засобів і методів соціальної підтримки є складником соціальної політики кожної держави й одночасно вважається невіддільним компонентом системи соціального захисту загалом і соціальної роботи зокрема. Державна політика у сфері соціальної підтримки населення передбачає: пом'якшення негативних наслідків воєнного конфлікту; підвищення ефективності соціальних допомог і надання інших форм допомоги сім'ям, які постраждали внаслідок війни на основі принципу адресності; підвищення якості соціальних послуг.

Список використаних джерел

1. Безпалько О. В. Підтримка соціальна. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / ред. І. Д. Зверевої. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. С. 161–162
2. Бондаренко Н. Б. Соціальна підтримка як загальнолюдська потреба в контексті вирішення завдань соціальної роботи з особами із проблемами психічного здоров'я. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота / ред. І. В. Козубовська. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2016. Вип. 1(38). С. 58–62.
3. Гриненко А. М. Соціальна політика : навч.-метод. посіб. Київ : КНЕУ, 2003. 309 с.
4. Дуля А. В. Особливості впровадження комплексної програми «Соціальна підтримка сімей учасників антитерористичної операції». Підтримка та реабілітація учасників АТО в Україні: досвід та перспективи : тези доповідей II Всеукр. наук.-прак. конф., м. Хмельницький, 7 грудня 2017 р. Хмельницький : ХІСТ, 2017. С. 36–39.
5. Євтух М. Б., Сердюк О. П. Соціальна педагогіка : підручник. 2-ге вид. Київ : МАУП, 2003. 232 с.
6. Лісовець С. В. Соціальна підтримка як фактор психічного здоров'я студентів. Вісник Прикарпатського університету. Серія: Педагогіка. 2010. Вип. XXXV. С. 61–65.
7. Лютий В. П. Загальні технології соціальної роботи. Технологія соціальної роботи : конспект лекцій. Київ : Академія праці і соціальних відносин, 2003. 75
8. Олексюк Н. С. Освітня діяльність соціального педагога з сім'ями військовослужбовців Збройних сил України як запорука налагодження їх позитивно спрямованої життєдіяльності. Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. 2010. Вип. 183(2). С. 98–102.
9. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII / Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 03.02.2024). (Закони України).
10. Технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями : навч.-метод. посіб. / авт. кол.: А. Й. Капська, І. В. Пеша, О. Ю. Міхеєва, М. Г. Соляник. Київ : Слово, 2015. 328 с.
11. Шумна Л. П. Поняття та види соціальної підтримки. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди : зб. наук. пр. 2011. Вип. 17. С. 119–125.

12. Kal'chenko L. Interdepartmental barriers in social orphanhood problem solving and ways of coping with it inside of a territorial community of a city. Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: «Pedagogy. Social Work». 2018. No. 2(43). P. 99–106. URL: <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2018.43.99106> (date of access: 12.01.2022)

Віталіна Папірна,
*здобувачка вищої освіти ОС «бакалавр» факультету соціальної та
психологічної освіти*
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Науковий керівник: Оксана Кравченко,
*доктор педагогічних наук, професор, декан факультету соціальної та
психологічної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені
Павла Тичини*

СОЦІАЛЬНА ПОСЛУГА УНІВЕРСИТЕТУ ТРЕТЬОГО ВІКУ В ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

Актуальність проблеми. Для забезпечення створення сприятливих умов для здорового старіння й активного довголіття, адаптації суспільних інститутів до подальшого демографічного старіння та розбудови суспільства рівних можливостей для людей будь-якого віку, у 2018 р. Кабінет Міністрів України схвалив Стратегію державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року. З метою раціонального використання ресурсів передбачено концентрацію зусиль на таких пріоритетах щодо громадян похилого віку: поліпшення умов для самореалізації та участі в процесах розвитку суспільства; забезпечення здоров'я та благополуччя; створення середовища, сприятливого для активного життя; створення системи захисту їхніх прав (Про схвалення стратегії..., 2018).

Стратегія спрямована на виконання Мадридського міжнародного плану дій із проблем старіння населення, з метою запровадження європейських стандартів соціальної підтримки людей поважного віку.

У цьому напрямі актуалізується доцільність розробки проєкту Закону України «Про освіту дорослих» робочою групою при Міністерстві освіти і науки України. Цей документ є очікуваним у суспільстві і враховує досвід та

основні рекомендації Європейського Союзу з питань розвитку освіти впродовж життя та освіти дорослих, а також вітчизняні напрацювання з цього питання. Водночас цей проєкт закладає законодавчу основу функціонування центрів освіти дорослих, передусім як комунальних осередків освітньої діяльності серед дорослого населення, що відповідає політиці децентралізації, зокрема розширення повноважень місцевих органів влади, формування і реалізації регіональної освітньої політики відповідно до потреб громад (Міністерство освіти і науки...., 2022).

В українській практиці соціальної роботи заслуговує на увагу діяльність Університетів третього віку, якими напрацьовано регіональний досвід освітньо-просвітницького та соціального спрямування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних дослідників тематика соціальної роботи з людьми похилого віку шляхом надання соціальної послуги навчання в Університеті третього віку є запитуваною і розробленою: Т. Семигіна та А. Каркач визначили особливості впливу механізмів цифрової ресоціалізації на особистість у літньому віці в освітньому середовищі Університету третього віку (Каркач А., 2020); О. Баніт та В. Гришко схарактеризовано діяльність університетів третього віку в Україні протягом останніх 10 років. Виявлено 3 типи таких закладів: 1) діючі, що працюють активно й постійно; 2) діючі, але робота ведеться періодично; 3) недіючі, але числяться. Доведено, що українські університети третього віку стають освітніми центрами для подальшого особистісного розвитку людей похилого віку, їхньої суспільної інтеграції, соціалізації та адаптації в умовах глобалізаційних процесів (Баніт О., 2021); у працях В. Гришко висвітлено діяльність університетів третього віку в Республіці Польщі, які сприяють розвитку на інтелектуальному та соціальному рівні, фізичній активності людей похилого віку, поглибленню знань та вмінь літніх людей, підтримують контакти з такими установами, як медичні служби, культурні центри, реабілітаційні центри, залучаючи слухачів до спортивних і туристичних

заходів, екологічній діяльності на благо навколишнього середовища (Гришко В., 2019).

Водночас потребують подальшого вивчення кращі практики соціальної роботи з людьми похилого віку, зокрема діяльність Університетів третього віку в громаді: організаційні аспекти створення і функціонування, зміст і поставлені завдання, форми і напрями роботи, нормативно-правове забезпечення, соціальний ефект в громаді.

Мета статті – узагальнити досвід Уманської територіальної громади щодо соціальної роботи з людьми похилого віку, висвітлити зміст і спрямованість діяльності Університету третього віку «Дивосвіт».

Виклад основного матеріалу дослідження. Управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради спільно з Уманським педагогічним університетом імені Павла Тичини укладено угоду про співпрацю та створення Університету третього віку «Дивосвіт». Його завданням є надання освітніх послуг, залучення осіб літнього віку до активного суспільного життя, збереження їхнього фізичного, психічного та духовного здоров'я, вивчення історії рідного краю, інформаційних технологій тощо.

Керівниками (координаторами) проєкту є Галина Кучер та Олександр Безлюдний. В Університеті третього віку «Дивосвіт» протягом останніх п'яти років навчалися понад 1500 літніх уманчан. На громадських засадах проводяться теоретичні та практичні навчання з різних навчальних дисциплін.

При Університеті працюють співочі колективи «Надвечір'я», «Берегиня», «Калинонька», «Катюша», «Гармонія», «Біла черешня», «Оптиміст» та «Співаниця».

Основною метою соціального проєкту «Університет третього віку «Дивосвіт» – реалізація принципу навчання людей старшого віку впродовж усього життя та підтримка фізичних, психологічних та соціальних здібностей.

Слухачі 55+ отримають необхідні для повноцінного існування в сучасному світі знання, відчують себе потрібними, усвідомлять, що життя продовжується і межі пізнання не існує.

Університет третього віку дозволяє пенсіонерам розкрити у собі ті таланти, які були притиснуті сірими буднями, роботою, клопотами і родинними проблемами.

Відповідно до проведеного попереднього опитування найбільше охочих навчатися комп'ютерним технологіям, здоровому способу життя та трудовій адаптації. Однак, слід зазначити, що значну зацікавленість студенти 55+ виявляють й до краєзнавства, туризму.

Навчання для слухачів є абсолютно безкоштовним, оскільки – це соціальний проєкт, що колектив втілює у життя.

В рамках проєкту слухачам запропоновано широку та різноманітну програму навчання та багато цікавих заходів.

Надання такої освітньої послуги має забезпечити:

- створення умов та сприяння всебічному розвитку людей похилого віку;
- реінтеграцію людей похилого віку в активне життя суспільства;
- надання допомоги людям похилого віку в адаптації до сучасних умов життя шляхом оволодіння новими знаннями, зокрема щодо процесу старіння та його особливостей; сучасних методів збереження здоров'я; набуття навичок самодопомоги; формування принципів здорового способу життя; основ законодавства стосовно людей похилого віку та його застосування на практиці; формування та розвиток навичок використання новітніх технологій, насамперед інформаційних та комунікаційних; потенціалу та можливостей волонтерської роботи;
- підвищення якості життя людей похилого віку завдяки забезпеченню доступу до сучасних технологій та адаптації до технологічних перетворень;

- формування практичних умінь і навичок;
- можливість для розширення кола спілкування та обміну досвідом.

До організації навчання слухачів на волонтерських засадах залучаються викладачі закладів вищої освіти та загальноосвітніх шкіл регіону, фахівці управління праці та соціального захисту населення, охорони здоров'я тощо.

Навчання людей похилого віку відбувається без застосування формальної перевірки отриманих знань та вмінь.

Навчальний рік складається з двох семестрів. Перший семестр – жовтень-грудень; другий семестр – лютий-травень.

Студентам Університету третього віку для опрацювання запропоновано широкий спектр цікавих корисних і практичних тем: «Історичне краєзнавство», «Як не піддатися впливу реклами на свідомість споживачів», «Управління конфліктами», «Управління стресом», «Спілкування», «Гігієна харчування», «Складання ощадливого бюджету сім'ї», «Планування інвестиційного життя з урахуванням наявних можливостей», «Управління часом, або як встигнути», «Гостинність у домі. Сервірування столу», «ОСББ від створення до організації роботи», «Навчись заробляти гроші на свої мрії», «Новий погляд на твори сучасних митців», «Актуальність та соціальна мудрість для сучасних українців», «Вчимося жити якісно».

При університеті діють:

- факультет «Історико - краєзнавчої освіти та організації відпочинку і туризму»;
- факультет «Гуманітарно - правової освіти»;
- факультет «Декоративно - прикладного мистецтва»;
- факультет «Народного співу»;
- факультет комп'ютерної грамотності.

Особливо актуально постало питання володіння персональним комп'ютером та смартфоном. Реалії сьогодення такі, що не маючи елементарних знань, ти залишаєшся сам на сам з собою та своїми

проблемами. Постає питання для чого пенсіонерів потрібен комп'ютер чи смартфон, коли можна здавалося обійтися і без них? Насправді, дуже багато людей у віці працюють після виходу на пенсію і їм, як мінімум, слід знати, як надрукувати текст, відправити листа електронною поштою, оплатити комунальні платежі. Хтось цікавиться як користуватися **Skype**, **Viber** аби спілкуватися з родичами та знайомими, котрі мешкають за кордоном та в Україні в іншому регіоні. Завдяки Інтернету перед людиною відкривається цікавий світ, багато можливостей та корисної інформації, котра стає доступною для тих, хто вмів користуватися персональним комп'ютером та смартфоном.

Особливим інтересом серед слухачів Університету користується факультет комп'ютерної грамотності.

В даний час іде мова про відмову від паперового документообігу, але ми розуміємо, що люди старшого віку залишаються за межею, вони не зможуть користуватися повною мірою послугами, саме тому вирішено створити факультет комп'ютерної грамотності в «Дивосвіті».

Головне завдання – створити нові можливості для пенсіонерів. Оволодівши вміннями та навичками роботи з комп'ютером та смартфоном, вони зможуть вільно спілкуватися, як через соціальні мережі, так і через електронну пошту. В своїй роботі використовуємо змішане навчання – поєднання очних занять з дистанційною формою.

Особливістю курсів у спеціально розробленій програмі викладання та індивідуальному підході до кожного слухача з урахуванням особливостей сприйняття людей даної вікової категорії. Використовуються відеоуроки, презентації та тренажери. Для кращого засвоєння матеріалу пройдений матеріал перевіряється у вигляді інтерактивних вправ та тестових завдань.

Головна перевага цифрової освіти в доступності матеріалів в режимі реального часу, що спрощує процес отримання нових знань при роботі з операційною системою Windows, продуктами Microsoft Word, Microsoft Excel, PowerPoint, пошти Ukr.net та Gmail, програм браузерів Google Chrom та Opera.

За час функціонування факультету «Інформатики та обчислювальної техніки» закінчили навчання 212 осіб. Випускники не відчують себе обмеженими, вони з легкістю встановлюють програми на смартфони, відшуковують інформацію в Інтернеті, оплачують комунальні послуги, перевіряють мапу повітряних тривог, час та адресу відключення електромереж, що на даний час є дуже важливо.

Особливу зацікавленість на запит наших слухачів викликав нововведений курс «Українська мова». Високопрофесійні викладачі, які долучаються до освітнього процесу, «зачарували» слухачів не тільки милозвучністю солов'їної мови, але й новими змінами в українському правописі.

Кожна людина – це цілий світ. Допитливим жити не просто, але цікаво. Відкривати себе в собі у золотому віці – знову народжуватись, навчатися впродовж життя.

Щосуботи та щонеділі екскурсивод Ліана Роднікова проводить різноманітні екскурсії та лекції про наше чудове місто, його вулиці, знаменні дати та місця, музеї, а також запрошує відвідати гарні місця Черкащини.

З метою вивчення думки слухачів Університету третього віку щодо доцільності його діяльності, виявлення перспективних напрямів його діяльності, проведено опитування. Задля цього розроблена авторська анкета, яка містить питання відкритого і закритого характеру. Опитування проводили фахівці Управління праці і соціального захисту населення Уманської міської ради, де вони і зберігаються.

Участь в анкетуванні взяло 20 слухачів Університету третього віку. Вік опитуваних – від 60 до 80 років. За гендерною ознакою респонденти розділилися: 14 жінок, 6 чоловіків. Загалом частка жінок є більшою у діяльності Університету та проведенні різноманітних активностей, що обумовлено ймовірно демографічною ознакою та особистісними рисами. Сфера попередньої професійної діяльності – широка: від робітничих професій, сфери обслуговування до сфери освіти і державних службовців. Це свідчить, що

діяльність Університету третього віку об'єднує людей різного соціального прошарку і з різними уподобаннями.

Результати опитування засвідчують, що їх об'єднують такі чинники, що зумовлюють активну участь у такому об'єднанні: прагнення не відчувати себе самотньою(ким), отримання цікавої інформації, бажання спілкуватися з однодумцями, бажання бути в колективі, навчитися чогось нового, поділитися своїм досвідом і знаннями, прагнення заняттям спорту, прагнення вдосконалити знання по роботі з комп'ютером, необхідність творчої реалізації, отримання хорошого настрою, брати участь у подіях міста і країни тощо.

Внаслідок відвідування занять та інших заходів Університету третього віку слухачі помічають такі позитивні зміни: позитивні емоції, приємні враження від спілкування, заряд позитивною енергією, спілкування з новими друзями сприяє позитивному настрою, отримання нових знань, моральне задоволення, з'являється бажання зробити щось добре і корисне для людей, «молодіє душа», відчуваєш себе спокійнішим і життєрадісним, розширилося коло друзів у соціальних мережах завдяки навчанню комп'ютерним технологіям, позитивні зрушення в емоційній сферах, задоволення від навчальних занять.

100 % опитаних погодилися із твердженням, що активна діяльність – шлях до довголіття.

Серед порад, які було запропоновано надати з власного досвіду щодо успішної адаптації переходу до поважного віку, представлено такі: з радістю зустрічати новий день, постійно самовдосконалюватися, бути оптимістом і на всі проблеми дивитися позитивно, знайти заняття до душі, посміхатися, зустрічатися з однодумцями і постійно спілкуватися, не обмежувати себе «стінами дому», займатися посильною працею, заняття спортом, розуміти неповторність життя і кожного дня, постійно вчитися чомусь новому, активний відпочинок, волонтерська діяльність, постійна робота над собою

Сталість проєкту Університету третього віку підтверджує його безперервна діяльність. Навіть з початком війни комунікації з людьми продовжуються. Розуміючи потребу в актуальній інформації, психологічній підтримці, надаються можливості не втрачати зв'язок один з одним, долучаються до волонтерських ініціатив на підтримку ЗСУ (передавали шкарпетки, зносили одяг, постіль, плетіння сіток, долучилися до виготовлення свічок).

Університет третього віку - це місце, де викладачі молодші за студентів, а навчальна програма формується під слухачів, а не навпаки, це ще й можливість відійти від буднів, знайти нових друзів, розкрити свій потенціал. І головне – отримати відчуття повноти і задоволення від життя в літньому віці.

Висновок і перспективи подальших досліджень. Університет третього віку «Дивосвіт» - спільний проєкт Управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради спільно з Уманським педагогічним університетом імені Павла Тичини Його завданням є надання освітніх послуг, залучення осіб літнього віку до активного суспільного життя, збереження їхнього фізичного, психічного та духовного здоров'я, вивчення історії рідного краю, інформаційних технологій тощо. При університеті діють: факультет «Історико - краєзнавчої освіти та організації відпочинку і туризму»; факультет «Гуманітарно - правової освіти»; факультет «Декоративно - прикладного мистецтва»; факультет «Народного співу»; факультет комп'ютерної грамотності.

Слухачі Університету за підсумками проведеного опитування засвідчили затребуваність такої соціальної послуги в громаді, яка сприяє соціальній інтеграції, задовольняє основні соціальні потреби, дозволяє реалізовувати принцип навчання впродовж життя, забезпечити реалізацію місцевих програм активного довголіття.

Перспективами подальших досліджень є діяльність Університетів третього віку у воєнний та пост воєнний періоди, здійснення волонтерської

діяльності, забезпечення інтеграції людей похилого віку з числа внутрішньо переміщених осіб тощо.

Список використаної літератури

1. The system of social services of Ukraine amidst transformation: modern trends and challenges : Scientific monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. 218 p. <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/227>
2. Баніт, О., & Гришко, В. В. (2021). Сучасний стан розвитку університетів третього віку в Україні . *Імідж сучасного педагога*, (2(197)), 18–22. вилучено із <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/227797>
3. Гришко, В. (2019). Діяльність університетів третього віку в республіці польща. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 1(15), 146-155. [https://doi.org/10.35387/od.1\(15\).2019.146-155](https://doi.org/10.35387/od.1(15).2019.146-155)
4. Каркач А.В. Цифрова ресоціалізація літніх людей в умовах територіального центру соціального обслуговування. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. 2020. Вип. 3. С. 173-179.
5. Каркач Андрій, Кравченко Оксана, Семигіна Тетяна. Сучасні підходи до розуміння літніх людей як особливої соціальної групи. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2022. Вип. 2 (9). С. 77-90.
6. Кравченко О.О., Кучер Г.М. До питання задоволення потреб населення у соціальних послугах (з досвіду міста Умань). *East European Scientific Journal* (Warsaw, Poland). 2019, part 5. S. 40–45. URL: <https://eujournal.org/index.php/esj/issue/archive/6>
7. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua> (дата звернення: 31.01.2023)
8. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/> (дата звернення: 31.01.2023)
9. Офіційний сайт Управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради. URL: <https://umanupszn.gov.ua/> (дата звернення: 31.01.2023)
10. Про схвалення Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/10-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 31.01.2023)

References

1. The system of social services of Ukraine amidst transformation: modern trends and challenges : Scientific monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. 218 p. <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/227>
2. Banit, O., & Hryshko, V. V. (2021). Suchasnyi stan rozvytku universytetiv tretoho viku v Ukraini . *Imidzh suchasnoho pedahoha*, (2(197)), 18–22. vylucheno iz <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/227797>
3. Hryshko, V. (2019). Diialnist universytetiv tretoho viku v respublitsi polshcha. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy*, 1(15), 146-155. [https://doi.org/10.35387/od.1\(15\).2019.146-155](https://doi.org/10.35387/od.1(15).2019.146-155)

4. Karkach A.V. Tsyfrova resotsializatsiia litnikh liudei v umovakh terytorialnoho tsentru sotsialnoho obsluhovuvannia. Naukovyi visnyk Pivdennoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho. 2020. Vyp. 3. S. 173-179.
5. Karkach Andrii, Kravchenko Oksana, Semyhina Tetiana. Suchasni pidkhody do rozuminnia litnikh liudei yak osoblyvoi sotsialnoi hrupy. Sotsialna robota ta sotsialna osvita. 2022. Vyp. 2 (9). S. 77-90.
6. Kravchenko O.O., Kucher H.M. Do pytannia zadovolennia potreb naseleння u sotsialnykh posluhakh (z dosvidu mista Uman). East European Scientific Journal (Warsaw, Poland). 2019, part 5. S. 40–45. URL: <https://eujournal.org/index.php/esj/issue/archive/6>
7. Ofitsiyni sait Ministerstva osvity i nauky Ukrainy. URL: <https://mon.gov.ua/ua> (data zvernennia: 31.01.2023)
8. Ofitsiyni sait Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy. URL: <https://www.msp.gov.ua/> (data zvernennia: 31.01.2023)
9. Ofitsiyni sait Upravlinnia pratsi ta sotsialnoho zakhystu naseleння Umanskoї miskoi rady. URL: <https://umanupszn.gov.ua/> (data zvernennia: 31.01.2023)
10. Pro skhvalennia Stratehii derzhavnoi polityky z pytan zdorovoho ta aktyvnoho dovholittia naseleння na period do 2022 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/10-2018-%D1%80#Text> (data zvernennia: 31.01.2023).

Вікторія Скакун,

здобувачка вищої освіти ОС «магістер», спеціальності 231 «Соціальна робота» факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Науковий керівник: Наталія Левченко,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

**ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ
МОЛОДИХ СІМЕЙ ДО НАРОДЖЕННЯ ДИТИНИ**

Анотація. У статті наведено результати дослідження проблеми соціально-психологічної готовності батьків до виконання батьківських ролей на основі аналізу досліджень та публікацій у цій області; узагальнено різні погляди на батьківство як біологічний, психологічний та соціокультурний феномен, а також його роль у сімейно-правовій доктрині. Зазначено, що виконання батьківських ролей залежить від психологічної готовності чоловіка

та жінки до факту народження дитини. Підкреслено, що соціально-психологічна готовність молодих сімей до народження дитини є важливим фактором для створення сприятливого середовища для здорового розвитку та щасливого дорослення дитини.

Ключові слова: психологічна готовність, батьківство, материнство, батьківські ролі, соціально-психологічна готовність, молоді сім'ї.

Постановка проблеми. Соціально-психологічна готовність до батьківства вважається однією з ключових складових успішного виконання батьківських ролей. Багато досліджень підкреслюють важливість цього аспекту для формування здорових та щасливих сімей. Проте, необхідно проаналізувати останні дослідження та публікації, щоб розуміти, як саме психологічна готовність впливає на батьківську роль чоловіків та жінок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Психологічні феномени материнства та батьківства є предметом багатьох досліджень (І. Кучманіч, О. Ганкевич, Т. Піроженко, Е. Галінські та ін.). Однак, для повноцінного розуміння проблеми важливо також врахувати дослідження Т. Піроженко, Л. Данилевич та інших учених, які зосереджуються на різних аспектах психологічної готовності до батьківства та її впливі на виховання дітей.

Мета статті: розкрити особливості соціально-психологічної готовності молодих сімей до народження дитини.

Виклад основного матеріалу. Одна з базових конструкцій, на якій будується соціально-психологічна готовність до батьківства, це уявлення про батьківство. Батьківство може розглядатися як біологічний, психологічний, а також соціокультурний феномен; як соціальний інститут, що включає в себе два інших інститути: батьківство і материнство; як діяльність батька або матері, спрямована на догляд, виховання та навчання дитини; як етап у житті людини, що починається з моменту зачаття дитини і не закінчується після її смерті; як суб'єктивне сприйняття людини себе батьком [3].

У сімейно-правовій доктрині поняття «батьківство» і «материнство» досить детально розглядає О. Ганкевич. Дослідниця визначає материнство як «фізіологічний, соціальний та психологічний стан жінки з моменту зачаття і до народження дитини, а з моменту народження як факт походження дитини від певної жінки, що оснований на кровній спорідненості між матір'ю і дитиною ...»; Батьківство, за визначенням О. Ганкевич, являє собою «соціальний та психологічний стан чоловіка з моменту зачаття і до народження дитини жінкою, а з моменту народження як факт походження дитини від певного чоловіка, що оснований на кровній спорідненості між батьком і дитиною». Отже, батьківство і материнство за законодавчими нормами України починається не з народження дитини, а з моменту зачаття, а «факт походження дитини від певних батьків є підставою виникнення взаємних прав та обов'язків у них, а також забезпечує захист прав та інтересів дитини у різноманітних правових відносинах» [2].

Т.О. Піроженко [4], розглядає поняття батьківство як структурне утворення, що містить наступні компоненти:

- когнітивний (уявлення про себе як про батьків, уявлення про ідеальних батьків, знання батьківських функцій, усвідомлення батьками родинного зв'язку з дітьми);
- емоційний (батьківські почуття, ставлення до дитини, ставлення людини до себе як до батька чи матері);
- поведінковий (вміння, навички та діяльність батьків, спрямована на матеріальне забезпечення дитини, її виховання та навчання, стиль сімейного виховання, піклування)[4].

Як було зазначено, батьківство – це певний етап у житті людини, який починається з народженням дітей. Елен Галінські описує шість стадій становлення батьківської ролі. Зміст та послідовність цих стадій визначається логікою розвитку взаємодії між батьками та дітьми. На кожній із стадій батьки розв'язують певні завдання, пов'язані з необхідністю перебудови дитячо-

батьківських взаємин. Перша стадія – формування образу. На цій стадії подружжя намагається уявити собі, якими батьками вони будуть відповідно до своїх очікувань та образу ідеальних батька та матері. Друга стадія – вигодовування. У батьків формується почуття прив'язаності до дитини. Вони вчаться розподіляти емоційну участь та час між собою, роботою, друзями, своїми батьками та потребами дитини. Третя – стадія авторитету. На цьому етапі у подружжя виникають запитання: Якими вони були батьками? і Якими вони будуть батьками? Четверта стадія – інтерпретативна. У цей період відбувається перевірка та переосмислення сформованих поглядів щодо факту батьківства та реалізації батьківської ролі. П'ята стадія – стадія взаємозалежності. Батьки повинні проаналізувати свої взаємини з вже дорослими дітьми. На цьому етапі, стосунки можуть перерости в суперництво або стати партнерськими. Шоста стадія – стадія розлучення. Ця стадія настає, коли діти стали дорослими. Відповідно батьки повинні усвідомити факт їх дорослості та незалежності. Тому завданням дорослих є: по-перше, відпустити дітей, по-друге, проаналізувати те, якими батьками вони були [3].

У багатьох дослідженнях підкреслено, що виконання батьківських ролей більшою мірою залежить від ступеня психологічної готовності чоловіка та жінки до факту народження дитини.

Орієнтуючись на дослідження таких авторів, як Т.О. Піроженко, Л.А. Данилевич, Л.Є. Сікорська, можемо відзначити поняття «психологічної готовності до батьківства» як інтегративну стійку характеристику, психологічне новоутворення особистості, яке має свою структуру з функціонально пов'язаними між собою компонентами[4].

Готовність до батьківства визначається не тільки фізіологічними або моральними чинниками, а й здатністю особистості розуміти відповідність своїх дій і бажань до сутності батьківства загалом, яке прийнято в суспільстві, результатом чого має стати формування готовності до народження та виховання дитини [1].

Серед головних критеріїв, за якими можна визначити ступінь готовності людини до батьківства, можна виокремити такі:

- по-перше, це бажання мати дитину, піклуватися про неї, сприяти її гармонійному розвитку, що має виявлятися у високій позиції батьківства та сім'ї загалом в індивідуальній системі цінностей;
- по-друге, це мати досвід взаємодії з маленькими дітьми, що передбачає розуміння особливостей потреб дитини в різному віці, вміння доглядати за дитиною;
- по-третє, бути готовим прийняти на себе відповідальність за власну батьківську поведінку та життя власної дитини;
- по-четверте, мати позитивний досвід батьківської любові й турботи, отриманий під час взаємодії у власній батьківській сім'ї[1].

Т. Піроженко сформулювала визначення психологічної готовності до батьківства як сукупності особистісних якостей батька і матері, що відображають поєднання знань, вмінь і навичок догляду за дітьми та виховання відповідно до їхнього віку, статі, стану здоров'я та індивідуальних потреб. На рівень готовності батьків до виховання дітей впливають певні умови, а саме стан здоров'я і фізичного самопочуття, самооцінка власної підготовки, вміння регулювати рівень своєї готовності[4].

Соціально-психологічна готовність молодих сімей до народження дитини визначається як сукупність психологічних та соціальних аспектів, які впливають на здатність молодих батьків створити сприятливе середовище для здоров'я, розвитку та щасливого дорослення своєї дитини. Ця готовність включає в себе не лише психологічну готовність окремо батьків, але й їхню спроможність функціонувати як гармонійна сімейна система.

Враховуючи вище сказане, на нашу думку для молодих сімей, соціально-психологічна готовність до народження дитини означає:

1. Емоційну готовність. Здатність батьків ефективно управляти своїми емоціями та виявляти любов, турботу та розуміння по відношенню до дитини.
2. Підготовка до батьківства. Отримання необхідних знань та навичок щодо вагітності, пологів, догляду за новонародженою дитиною, а також виховання та розвитку дитини на різних етапах її життя.
3. Соціальна підтримка. Наявність підтримки від родини, друзів, співробітників та інших членів суспільства може допомогти молодим батькам впоратися зі стресом та викликами, які можуть виникнути в період очікування та народження дитини.
4. Економічна готовність. Забезпечення фінансових ресурсів для витрат на медичний догляд, необхідні речі для дитини, освіту та інші потреби сім'ї.
5. Розвиток взаємин. Розвиток здатності спілкуватися, вирішувати конфлікти та підтримувати позитивні взаємини всередині сім'ї.

Дотримуючись цих аспектів, молоді сім'ї можуть досягти оптимального рівня готовності до народження та виховання дитини, що сприятиме її здоров'ю та щасливому розвитку.

Висновки. На підставі проведеного аналізу можна зробити висновок, що психологічна готовність до батьківства є важливим фактором у формуванні сімейного благополуччя та розвитку дитини. Розуміння і врахування різних аспектів цієї готовності дозволяє молодим батькам ефективніше впоратися з викликами, що виникають у процесі виховання та догляду за дитиною, та створити умови для її щасливого та здорового розвитку. Подальші дослідження у цій галузі можуть сприяти покращенню якості життя молодих сімей та забезпеченню гармонійного розвитку наступного покоління.

Список використаних джерел:

1. Астахов В.М., Бацилева О.В. Підготовка до батьківства як етап соціалізації особистості. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. 2008. Т. 10. Ч. 2. С. 13–20.

2. Ганкевич, О. М. Поняття батьківства та материнства у сімейно-правовій доктрині. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. Вип. 36. С. 89–99.
3. Кучманіч І.М. Усвідомлене батьківство : навчально-методичний посібник / І. М. Кучманіч. Миколаїв, 2019. 245 с.
4. Піроженко Т. О. Хартман О. Ю., Виховуємо дитину – зростаємо як батьки : навчально-методичний посібник. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 168 с.

References:

1. Astakhov, V. M., & Batsileva, O. V. (2008). Preparation for parenthood as a stage of personality socialization. Collection of scientific works of the Institute of Psychology named after G.S. Kostiuk NAPS of Ukraine, 10(2), 13–20. [in Ukrainian].
2. Gankevich, O. M. (2014). The concept of parenthood and motherhood in family law doctrine. Actual problems of improving current legislation of Ukraine, 36, 89–99. [in Ukrainian].
3. Kuchmanich, I. M. (2019). Conscious parenthood: educational and methodological guide. Mykolaiv. [in Ukrainian].
4. Pirozhenko, T. O., & Khartman, O. Yu. (2014). Raising a child – growing as parents: educational and methodological guide. Ternopil: Mandrivets. [in Ukrainian].

Григорій Степанов,

здобувач вищої освіти ОС «магістр» факультету соціальної та психологічної освіти

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Науковий керівник: Вікторія Полехіна,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

**АКЦЕНТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ВОЄННИХ ДІЙ**

Анотація. У статті розглядаються питання правового регулювання соціального захисту громадян України, постраждалих від воєнних дій.

Ключові слова: правове регулювання, соціальний захист, постраждалі від воєнних дій, законодавство України, Постанови Кабінету Міністрів.

Події, що відбуваються в Україні з 2014 року актуалізують питання правового регулювання соціального захисту постраждалих від воєнних дій.

Стратегічною метою сучасної політики української держави полягає у розробці та впровадженні ефективної соціальної політики, спрямованої на забезпечення належного соціального захисту громадян. Як стверджує дослідник С. Алексєєв, правове регулювання суспільних відносин є таким різновидом соціального регулювання, який має цілеспрямований, організований за своєю націленістю результативний характер.

Питання правового регулювання соціального захисту населення розглядали у своїх працях В. Андріїв, В. Андрєєв, А. Бірюкова, В. Венедіктов, С. Венедіктов, Ю. Гришина, В. Лаврухін, О. Москаленко, О. Потропахіна, В. Прокопенко, В. Щербина, Є. Яригіна, О. Ярошенко та інші.

Однак, комплексні дослідження щодо правового регулювання соціального захисту постраждалих від воєнних дій, практично відсутні й потребують подальшого дослідження.

Розкриємо суть ключових понять з теми нашого дослідження: «правове регулювання», «соціальний захист», «постраждалі від воєнних дій».

Термін «регулювання» (від лат. *regula* – планка, правило) означає впорядкування, введення в певні межі шляхом впливу на певний об'єкт.

Правове регулювання – упорядкування поведінки учасників суспільних відносин за допомогою юридичних засобів.

Об'єктом правового регулювання є людська діяльність, поведінка людей та їх об'єднань, яка в силу своєї соціальної значущості регулюється нормами та принципами права (юридично значуща поведінка). Крім того, в юридичній літературі використовується більш широке, ніж правове регулювання, поняття «правовий вплив», об'єктом якого є не лише поведінка людини, але також її свідомість, психіка.

Аналіз наукової літератури дає підстави виділити два основні напрями тлумачення «правового регулювання»:

- 1) це всі або різноманітні форми впливу держави на свідому поведінку осіб за допомогою широкого спектру чинників: норм права, актів застосування

права, юридичний договір, правовідносин, забезпечення реалізації норм права, у тому числі примусовою силою державного апарату, законність і правопорядок тощо. На думку прихильників цього напрямку, правове регулювання засноване на складній взаємодії правової свідомості, принципів права, правових норм, актів їх тлумачення й застосування, юридичних фактів, правових відносин, суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, актів реалізації юридичних норм, правової культури, законності тощо;

2) це один із способів упорядкування суспільних відносин, який зводиться до нормативного встановлення стандартів, меж належної й можливої поведінки. Представники цього напрямку вважають, що правове регулювання не можна ототожнювати зі всіма формами й засобами, що використовуються державою для упорядкування суспільних відносин.

При цьому у процесі правового регулювання відсутня цілісність його розуміння, оскільки неможливо чітко визначити всю сукупність шляхів і форм впливу права на відносини й поведінку людей.

Дослідник О. Куракін тлумачить термін «нормативно-правове регулювання» як систему дій та операцій, що здійснюються органами державної влади у встановлених процесуальних формах за допомогою відповідних методів та з використанням при цьому юридичних засобів, спрямованих на встановлення й реалізацію певних моделей суспільного розвитку [7, с. 12]. При цьому О. Куракін підкреслює, що сучасне розуміння поняття права «не повинно зводитися як до заперечення нормативного характеру права, так і до розуміння його лише як юридичного аспекту права або закону» [7, с. 12].

Отже, правове регулювання ми розуміємо як систему організованих найбільш послідовних юридичних засобів (юридичні норми, юридичні відносини, юридична відповідальність та ін.), за допомогою яких здійснюється юридичне регулювання.

Правове регулювання містить такі елементи: нормативну основу; правові відносини; здійснення суб'єктами їх прав і обов'язків. Де нормативна основа в свою чергу складається з адміністративно-правових норм, нормотворчості, систематизації нормативних актів, їх зберігання та обліку.

Також до своєрідних складових правового регулювання умовно належать правосвідомість, законність і правопорядок, від рівня яких залежить ефективність роботи усіх згаданих елементів.

Наступний термін, який ми розглянемо – «соціальний захист».

Фармацевтична енциклопедія пропонує таке визначення «соціального захисту» – це комплекс економічних, правових та організаційних заходів, спрямованих на забезпечення основних соціальних прав громадянина в державі та пов'язаних із мінімізацією впливу чинників, що знижують якість життя населення. Соціальний захист охоплює весь комплекс відносин, сутнісних зв'язків та інтересів різних соціальних суб'єктів, суспільних організацій і держави, спрямований на підтримання соціального добробуту людини в конкретних економічних умовах [15] та для підтримки незахищених верств населення – пенсіонерів, інвалідів, ветеранів війни, багатодітних сімей та інших малозабезпечених громадян [15].

Конституцією України, статтею 46, гарантується надання соціальний захист громадянам держави, які б забезпечували належний рівень життя [7].

Виходячи з положень Конституції, статті 46, держава зобов'язується вжити відповідних заходів, спрямованих на соціальний захист громадян, які б забезпечували належний рівень життя [7].

Вже багато років в економіці нашої країни відбуваються істотні зміни у формах власності, трансформується політична система. Але ці зміни майже не торкаються системи соціального захисту – вона і далі існує на старому фундаменті.

Основними завданнями соціального захисту в Україні є:

- забезпечення мінімального рівня заробітної плати, її індексації згідно з прожитковим мінімумом, встановленим Верховною Радою України;
- задоволення належного рівня охорони здоров'я та освітньо-культурних потреб задля всебічного розвитку особистості;
- захист купівельної спроможності малозабезпечених громадян;
- вирівнювання рівнів життя окремих категорій населення тощо.

Реалізація цих завдань можлива лише за умови комплексного використання різних методів і важелів, зокрема, реалізації конституційних прав громадян на працю і допомогу з безробіття, запровадження оплати праці не нижче мінімального рівня, індексації зарплати в умовах зростання цін та прожиткового мінімуму, надання державної допомоги, пільг та інших видів соціальної підтримки малозабезпеченим сім'ям та сім'ям які мають дітей, матеріального забезпечення у разі досягнення пенсійного віку, тимчасової або постійної втрати працездатності, втрати годувальника тощо.

Для ґрунтовного розкриття теми дослідження ми маємо з'ясувати які категорії населення відносяться до «постраждалих від воєнних дій».

Держава вживає всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, догляду за ними та возз'єднання їх із членами сім'ї, включаючи розшук, звільнення з полону, повернення в Україну дітей, незаконно вивезених за кордон. Тому Кабінетом Міністрів України прийнято ряд Постанов які гарантували соціальний захист дітям, які належать до категорії «внутрішньо-переміщені особи» та дітей, батьки яких загинули під час проведення антитерористичної операції: № 268 від 05 квітня 2017 «Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» [11], № 301 від 11 квітня 2018 р. «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р., № 866 і від 5 квітня 2017 р. № 268» [10].

Право на отримання цього статусу мають діти та особи, які під час здійснення антитерористичної операції не досягли 18 років (повноліття) і які внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: отримала поранення, контузію, каліцтво; зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства; була викрадена або незаконно вивезена за межі України; залучалася до участі у діях воєнізованих чи збройних формувань; незаконно утримувалася, у тому числі в полоні; зазнали психологічного насильства [11].

Дитина, якій виповнилося 14 років, має право самостійно звернутися до служби у справах дітей та подати документи для отримання статусу.

Якщо дитина отримала поранення, контузію, каліцтво, також подаються виписки з медичної картки дитини або консультаційного висновку спеціаліста, видані після медичного обстеження та лікування дитини в закладах охорони здоров'я із зазначенням діагнозу [10].

Якщо дитина зазнала фізичного, сексуального насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у діях воєнізованих чи збройних формувань, незаконно утримувалася, у тому числі в полоні, також подаються копії: заяви про вчинення щодо дитини кримінального правопорушення або про залучення дитини до провадження як потерпілої, зареєстрованої в установленому порядку у відповідних правоохоронних органах; витягу з Єдиного реєстру досудових розслідувань про відкриття кримінального провадження; висновку експерта за результатами судової експертизи (за наявності), проведеної в ході досудового розслідування в кримінальному провадженні, якою встановлено факти фізичного, сексуального насильства щодо дитини внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів [9].

Якщо дитина зазнала психологічного насильства, також подаються: висновок оцінки потреб сім'ї (особи) у соціальних послугах, підготовлений фахівцем із соціальної роботи РЦСССМ; копія посвідчення з написом «Посвідчення члена сім'ї загиблого», якщо дитина отримала статус відповідно до Порядку надання статусу особи, на яку поширюється чинність Закону

України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [5], деяким категоріям осіб, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 740 [9]; копія свідоцтва про смерть та копія документа, що підтверджує загибель особи в населеному пункті, на території якого здійснювалася антитерористична операція, або копія документа, що підтверджує смерть особи внаслідок поранення, контузії, каліцтва, отриманих у зазначеному населеному пункті у період здійснення антитерористичної операції, у разі загибелі батьків дитини або одного з них – із числа цивільних осіб.

Статус дитини, постраждалої внаслідок бойових дій та збройних конфліктів, зберігається й після досягнення нею повноліття.

Правове регулювання соціального захисту постраждалих від воєнних дій регулюється за допомогою вітчизняного законодавства та нормами міжнародного права.

Стаття 1 Конституції України проголошує, що Україна є суверенною, незалежною і демократичною, соціальною і правовою Державою [7]. Тобто система соціальних прав та свобод людини закріплюється Конституцією. Як соціально-орієнтована держава, Україна визначає людину найвищою соціальною цінністю, відповідальна перед нею та надає соціальну допомогу особам/сім'ям, які потрапили в складні життєві обставини [12, с. 3].

У статті 46 Конституції України визначаються основні засади правового регулювання соціального захисту громадян [7].

Сучасна війна, значно жорстокіша, аніж усі попередній війни, що потрясли світ упродовж XIX–XX століття. Усі види зброї, що використовуються на фронті значно підвищують ефективність бойових дій, і, одночасно, значно збільшую кількість загиблих. Так, замість 5% загиблих під час бойових дій на початку XX століття, змінилося на 90% наприкінці століття. Значна кількість загиблих – діти. У звіті ООН у 1996 році «Вплив збройного конфлікту на дітей» наголошується: «Під час війни порушуються всі права

дитини: право на життя, право бути з сім'єю і громадою, право на здоров'я, право на розвиток особистості, а також право на турботу і захист» [2].

Стаття 52 Конституції України гарантує соціальний захист дітям, не залежно від їх походження [7].

У міжнародному правовому полі також діють міжнародно-правові акти, спрямовані на захист дітей: Конвенція ООН про права дитини (1989); Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000, ратифікований Україною у 2004 році); Женевські конвенції про захист жертв війни (1949); Додаткові протоколи до Женевських конвенцій (1977); Конвенція міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (1999); Римський статут Міжнародного кримінального суду (2002) та низка Резолюцій Ради Безпеки ООН, прийнятих між 1999 і 2009 роками.

Наразі Закон України «Про охорону дитинства» – основний закон України, що регулює ситуацію з дітьми в умовах збройних конфліктів. Згідно з ним, дитиною, постраждалою внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, вважається «дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні». Держава зобов'язана вживати всіх необхідних заходів для забезпечення захисту цих дітей, догляду за ними та возз'єднання їх із членами сім'ї (зокрема розшук, звільнення з полону, повернення в Україну дітей, незаконно вивезених за кордон).

Також у 2019 році Україна приєдналася до Декларації про безпеку шкіл (Safe Schools Declaration). Основна думка цього документу – відповідно організована освітня система може допомогти захистити дітей та молодь від смерті, травм та експлуатації. Положення Декларації ще не імplementовані в українське законодавство, проте у серпні 2021 року Кабінет Міністрів

затвердив план заходів щодо її реалізації. Серед поставлених завдань – забезпечення безперервності навчання, запровадження моніторингу нападів на заклади освіти, їх захист від нападів та відновлення в разі пошкодження.

На сьогодні, для дітей, що зростають в умовах війни, і досі не передбачено жодних гарантій, окрім безоплатного гарячого харчування в державних і комунальних закладах освіти.

Втім, варто зазначити, що поступово Закон України «Про охорону дитинства» удосконалюється [4]. Зокрема, 22 травня 2022 року до Закону України «Про охорону дитинства», у зв'язку з подіями, що відбуваються в державі, було внесено зміни та додано нову частину: «У разі переміщення, у тому числі за кордон з метою евакуації під час дії надзвичайного або воєнного стану в Україні, дітей, зарахованих/влаштованих на цілодобове перебування до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування, влаштованих у сім'ю патронатних вихователів, керівники відповідних закладів, уповноважені ними працівники або інші особи, призначені органом опіки та піклування чи військовою адміністрацією/військово-цивільною адміністрацією за місцем розташування закладу, зокрема у разі усунення керівника або уповноваженого ним працівника від виконання обов'язків чи відсутності керівника або уповноваженого ним працівника, патронатні вихователі є законними представниками таких дітей (крім повноважень щодо вчинення від імені та в інтересах дитини правочинів, пов'язаних із житловими та майновими правами, надання згоди на усиновлення та зміну громадянства дитини) до повернення такої дитини в Україну або до її возз'єднання з сім'єю» [4].

Наступне доповнення відбулося 10.04.2023 року, коли було внесено наступні зміни: «Держава гарантує всім дітям рівний доступ до безоплатної правничої допомоги, необхідної для забезпечення захисту їхніх прав, на підставах та в порядку, встановлених Законом України «Про безоплатну правничу допомогу» [4].

Зміни, затверджені 14.07.2024 р. до Закону України «Про охорону дитинства» спрямовані на забезпечення майнових прав дитини, у тому числі малолітніх і неповнолітніх.

З початком війни на території України, напад розглянуто міжнародними організаціями: Організацією Об'єднаних Націй [1] та Радою Європи [6], європейськими й не європейськими країнами, як порушення територіальної цілісності та суверенітету України. За даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини, станом на 1 серпня було зареєстровано 12584 жертви серед цивільного населення, у тому числі 5327 загиблих, і фактична цифра може бути значно вищою. Десятки мільйонів людей перебувають у «потенційній смертельній небезпеці» [13, с. 6–7]. Під час надзвичайних ситуацій, таких як збройні конфлікти, захист громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав має вирішальне значення. Переміщення населення та руйнування соціальної інфраструктури, викликані збройними конфліктами, часто істотно підривають можливості доступу до освіти, роботи, охорони здоров'я або інших послуг, необхідних для підтримки гідного рівня життя та отримання засобів до існування. Нехтування економічними, соціальними та культурними правами під час конфліктів та інших надзвичайних ситуацій може призвести до подальших порушень прав людини і, своєю чергою, до подальших конфліктів [14].

Отже, розглянуті вище документи засвідчують, що питанню соціального захисту постраждалих від воєнних дій увага на державному рівні приділяється, однак не на достатньому рівні.

Упродовж останніх років відповідні зміни було внесено до законів України «Про охорону дитинства» та «Про вищу освіту». Зокрема, статтею 19 Закону України «Про охорону дитинства» [4], а також статтею 44 Закону України «Про вищу освіту» [3] дітям постраждалих учасників Революції Гідності, гарантовано державну цільову підтримку для здобуття професійно-технічної та вищої освіти у державних та комунальних навчальних закладах.

Незважаючи на значні напрацювання в галузі удосконалення правових механізмів соціального захисту постраждалих від воєнних дій

Гідності та членів їх сімей, в українському законодавстві все ще залишається значна кількість прогалин, вирішення яких вимагає перегляду та доповнення окремих положень відповідних законів, забезпечення їх конкретизації та деталізації шляхом видання підзаконних нормативно-правових актів тощо. Доведено, що ключовими проблемами соціалізації постраждалих від воєнних дій, які повинні обов'язково бути реалізовані в державній політиці у сфері соціального захисту, є: відсутність можливості отримати необхідні реабілітаційні професійні послуги (психологічна та фізична реабілітація); відсутність паліативної медичної допомоги в потрібних обсягах та проблемність існуючої медичної допомоги; працевлаштування або перекваліфікація постраждалих. Вважаємо, що сприятиме захисту соціальних прав постраждалих від воєнних дій реформування нормативних актів з питань соціального діалогу й соціально-трудова відносин. У контексті цього мають бути прийняті відповідні закони, що доповнять існуюче законодавство.

Список використаних джерел

1. Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй, Резолюція від 01 березня 2022 року «Агресія проти України», доступна за посиланням: URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N22/272/27/PDF/N2227227.pdf?OpenElement> (Дата запиту: 08.04.2024 р.).
2. Діти та збройні конфлікти: нормативно-правова база. URL: <https://warchildhood.org/ua/children-and-armed-conflict-legal-framework/> (Дата запиту: 08.04.2024 р.).
3. Закон України «Про вищу освіту». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (Дата запиту: 07.04.2024 р.).
4. Закон України «Про охорону дитинства». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (Дата запиту: 07.04.2024 р.).
5. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (Дата запиту: 08.04.2024 р.).
6. Заява Ради Європи щодо війни в Україні. URL : <https://www.coe.int/en/web/portal/-/councilof-europe-leaders-make-joint-statement-on-the-aggression-of-the-russian-federation-against-ukraine> (Дата запиту: 08.04.2024 р.).
7. Конституція України від 28.06.1996 № 254 к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 09.04.2024).

8. [Куракін О. М.](http://nbuv.gov.ua/UJRN/drp_2013_3_4) Поняття і зміст нормативно-правового регулювання як юридичного явища. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/drp_2013_3_4 (дата звернення 09.04.2024).
9. Постанова Кабінету Міністрів Про затвердження Порядку надання статусу члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення 09.04.2024).
10. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2018 р.; від 24 вересня 2008 р. № 866 і від 5 квітня 2017 р. № 268. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення 09.04.2024).
11. Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів : Постанова Кабінету Міністрів від 05 квітня 2017», № 301 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення 09.04.2024).
12. Розвиток соціальних послуг під час війни. Дослідження. Підготовлено адвокатськими аналітиками БФ «Право на захист» як партнера Консорціуму Реагування (Ukraine Response Consortium) у рамках проекту «Задоволення нагальних багатогалузевих гуманітарних потреб внутрішньо переміщених осіб та постраждалого від конфлікту населення в Україні». URL : <https://r2p.org.ua/page/doslidzhennia-rozvytok-sotsialnykh-posluh-pid-chas-viiny> (дата 08.04.2024).
13. Смуш-Кулеш М. Федорова А. Мойса Б. Соціальні права в Україні під час війни. Звіт про оцінку потреб. с. 6–7. URL : <https://rm.coe.int/needs-assessment-ua-2/1680a9b408> (Дата запиту: 08.04.2024 р.).
14. Управління Верховного комісара ООН з прав людини, «Захист економічних, соціальних і культурних прав в умовах конфлікту». URL : Доступно за посиланням: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/Ukraine-admin-justice-conflict-related-cases-en.pdf> (Дата запиту: 08.04.2024 р.).
15. Фармацевтична енциклопедія.
URL : <https://www.pharmacencyclopedia.com.ua/article/7583/socialnij-zaxist> (дата звернення 08.04.2024).

Юлія Стеценко,

здобувачка вищої освіти ОС «магістр» факультету соціальної та психологічної освіти

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Науковий керівник: Валентина Бойченко,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ПРОБЛЕМА ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена проблемі громадянського виховання студентської молоді в умовах закладу вищої педагогічної освіти. У статті

проаналізовано особливості громадянського виховання студентів – майбутніх педагогів у сучасних умовах освітнього середовища закладу вищої освіти, здійснено сутнісну характеристику змісту основних понять означеного феномену, виділено шляхи громадянської освіти та виховання при вивченні суспільних дисциплін.

Ключові слова: громадянське виховання, громадянське суспільство, громадянськість, громадянська свідомість, сучасні засоби громадянського виховання студентів, майбутні педагоги.

Постановка проблеми. Проблема громадянської освіти в Україні набула широкого обговорення як у суспільстві, так і у колі педагогічної спільноти. Причиною такої активізації стало отримання Україною незалежності та потребою побудови власної держави. У цей час з'явилася значна кількість політологічних, психологічних, педагогічних досліджень, де розглядалася проблема становлення громадянської освіти.

Події останніх років на території нашої держави (анексія Криму і Донбасу, агресія і повномасштабне вторгнення росії) змусили українців, як зазначає В. Бобрицька поглянути на свою історію, реалії сьогодення, національну культуру під іншим кутом зору, що, за словами автора, позначилося на баченні мети і змісту сучасного громадянського виховання [1, с. 428].

Сьогодні актуалізація проблеми громадянської освіти і виховання обумовлена тим, що над Україною постала загроза втрати власної державності. І питання громадянськості перестали звучати формально, спостерігається національне піднесення, відновлення й підсилення інтересу до пошуку нових форм і засобів громадянського та національно-патріотичного виховання, які тісно пов'язані між собою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному світі важливо бути ефективним у процесі професійної та власної життєдіяльності, подолати труднощі, мати спроможність вирішувати проблеми, бути готовим до

прийняття рішень, саме вирішення таких та інших завдань допомагає розв'язати громадянська освіта, громадянське виховання. Вказані проблеми досліджували політологи, психологи, педагоги (М. Костомаров, К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, В. Бобрицька, Ігнатенко, Л. Поплюжний, Н. Косарева, Л. Крицька І. Оніщенко, Д. Дзюбко, І. Дуднікова, В. Бобрицька, С. Рябов Ю. Завалевський, Ю. Прокопович, В. Сагарда, С. Зябрева, А. Зуйковська).

Мета статті – розкрити сутність основних понять громадянського виховання студентів в умовах освітнього середовища закладу вищої педагогічної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Концепції національно-патріотичного виховання зазначено, що головна мета української системи освіти – створити умови для розвитку, саморозвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, формувати покоління, здатне вчитися впродовж життя, створювати та розвивати цінності громадянського суспільства [6, с. 87–95].

У цьому контексті особливої значущості набувають цінності громадянського суспільства, основні з них: повага до життя і прав інших, відповідальність, свобода, толерантність, гуманізм, здоров'я людини, миролюбність та інші.

Упродовж своєї історії людство дійшло розуміння того, що основою добробуту держави є високоорганізоване та дієве громадянське суспільство.

Громадянське суспільство – це, по-перше, людська спільнота, що перебуває на певній стадії розвитку й охоплює комплекс добровільно сформованих недержавних об'єднань індивідів у різних сферах життєдіяльності суспільства. По-друге, це певна сукупність недержавних відносин у суспільстві – економічних, політичних, соціальних, сімейних, національних, духовних, моральних, релігійних, виробничих, особистих, традицій тощо. По-третє, це сфера самовияву вільних індивідів та їхніх об'єднань, що охороняється

законами від прямого втручання та довільної регламентації з боку державної влади. Всі ці елементи громадянського суспільства тісно інтегровані, взаємозалежні та взаємообумовлені [8].

Наявність громадянського суспільства забезпечують люди, їх особистісна «активність – здатність робити суспільно значимі перетворення у світі на базі засвоєння багатств матеріальної і духовної культури. Проявляється у творчості, вольових актах і спілкуванні. Її інтегральна характеристика – активна життєва позиція» [12, с.309].

Така активність надає громадянам можливість впливати на політику, економіку, суспільство взагалі через різні форми участі в житті країни.

Отже, одним із важливих пріоритетів громадянського виховання студентської молоді, зокрема майбутніх педагогів є створення виховного простору закладу освіти, що сприяє розвитку активного громадянина-патріота. Ця проблема набуває особливої актуальності в нинішніх умовах. На сучасному етапі становлення громадянського суспільства докорінно змінилися вимоги до виховання молодого покоління, яке вступає в самостійне життя. Розв'язання цієї проблеми полягає у віднайденні відповідей на питання: «Як організувати процес виховання особистості студента? Яким змістом його наповнити? Як сформулювати ідеали сучасного громадянина України?» Такі питання хвилюють викладачів, науковців, керівників освіти, які будують українську національну освіту.

Громадянське виховання розглядається вченими як формування громадянськості – інтегрованої якості особистості, що дає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично і юридично дієздатною та захищеною.

Покликане воно виховувати у молодій людині високі моральні ідеали, почуття любові до своєї Батьківщини, потреби у служінні їй. Відомо, що основні риси громадянина формуються у молодому віці під впливом загальнонародних національних цінностей, у взаємодії особистості з

суспільством, яке на кожному етапі представляють сім'я, школа, різноманітні колективи.

Теоретичною й методологічною основою громадянського виховання є прийняті українською державою важливі документи, насамперед Конституція України, закони «Про громадянство України», «Про освіту», «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності».

Сучасні цивілізаційні процеси окреслюють нові напрями освітньої політики в Україні, контури якої визначено, зокрема, Хартією Ради Європи, про виховання демократичної громадянськості й освіти в галузі прав людини (11 травня 2010 р.) [11].

Для дослідження проблеми громадянського виховання важливо розглянути основні поняття, зокрема «Громадянськістю» С. Рябов називає морально-духовний стан свідомості особистості, який, по-перше, зумовлюється обізнаністю людини щодо своїх прав і обов'язків, власних інтересів і можливостей їх реалізації в суспільстві; по-друге, має глибокий емоційний вимір; по-третє, формується на підставі досвіду співіснування з громадою [9].

З психологічної точки зору Ю. Завалевський, Ю. Прокопович, В. Сагарда розглядають громадянськість як одну з соціально-психологічних рис особистості, що проявляється в її свідомому, відповідальному ставленні до Батьківщини, народу, суспільного життя, сучасником і діячем якого вона є [2, с. 45]. Як цілісне соціально-психологічне утворення громадянськість проявляє себе через наступні громадянські якості особистості: громадянська свідомість, почуття громадянської гідності, почуття громадянського обов'язку, почуття громадянської відповідальності, громадянська мужність [2, с. 20].

Для формування громадянської свідомості ключове значення має співвідношення індивідуально і колективно зорієнтованих цінностей. Адже рушієм соціального прогресу є спільнота людей, об'єднаних певною системою

ціннісних координат. Важливим у громадянському вихованні є переосмислення ролі групи, колективу і громади.

Педагоги розглядають «громадянськість» як «...усвідомлення кожним громадянином своїх прав і обов'язків, стосовно до держави, суспільства, почуття відповідальності за їх стан». Також підкреслюється, що громадянськість є важливою рисою моральної поведінки людини [10, с. 75].

У дослідженні С. Зябревої, яка розглядає громадянськість як «складну інтегративну особистісно-моральну якість, що характеризується усвідомленням прав і обов'язків громадян України, почуттям любові до Батьківщини, потребою у служінні їй, праці на її благо, свідомим виконанням законів держави. Вона виявляється у системі ставлень до: держави, Батьківщини, інших людей, себе» [5, с. 8].

Аналіз напрацювань учених дав змогу з'ясувати, що громадянське виховання є засобом формування громадянської ідентичності, юридичних і соціальних зв'язків між особистістю та суспільством, які визначаються у відносинах «громадянин-держава», «громадянин-країна» [4, с.323-333].

У Законі «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2022) дається визначення української громадянської ідентичності як стійкого усвідомлення громадянином України, закордонним українцем свого політико-правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством [3].

Метою державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є досягнення єдності в українському суспільстві шляхом подолання суперечностей соціокультурного, мовного, регіонального характеру на основі європейського та євроатлантичного курсу, забезпечення дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина.

Саме громадянське виховання, яке здійснюється сучасними методами, із залученням нових форм та засобів може бути локомотивом утвердження української громадянської і національної ідентичності.

Особливої значущості набувають цінності громадянського суспільства, а саме: формування громадянської (державної), національної та культурної ідентичності; сприяння розвитку української мови, підвищення духовного рівня Українського народу та усвідомлення його моральних норм; формування поваги до честі та гідності людини, до прав та свобод людини, здатність їх захищати [7] та інші.

Основою громадянського виховання є громадянська освіта. Громадянська освіта розглядається як система освітніх заходів, спрямованих на формування громадянськості як інтегративної якості особистості, котра усвідомлює свої права й обов'язки щодо суспільства і держави; прилучення молоді до демократичної системи цінностей; формування індивідуального досвіду активних і відповідальних дій у демократичному суспільстві. Це єдиний цілісний процес громадянського навчання і громадянського виховання, сукупним продуктом якого є необхідний рівень сформованості громадянських якостей особистості. Громадянська освіта має дати студентам відповідні політичні, правові, економічні, соціально-психологічні та культурологічні знання, сформувані практичні навички взаємодії особи з державою та суспільством, виховати громадянську свідомість.

Уманським державним педагогічним університетом імені Павла Тичини здійснюється велика робота щодо громадянського виховання, формування громадянської позиції майбутніх педагогів. Над цією проблемою працює ряд кафедр. Одною з провідних в цій справі є кафедра соціальних і правових дисциплін, яка забезпечує викладання суспільних дисциплін, що суттєво сприяє формуванню громадянської свідомості студентів.

У процесі вивчення політології студенти здобувають знання про історію формування громадянського суспільства, його структуру, основні принципи та умови функціонування; про взаємодію громадянського суспільства і держави, про основні типи політичної культури, про поняття «громадянська культура»

«громадянська ідентичність»; про політичну соціалізацію особи, її функції, стадії, етапи; про політичне виховання.

Вивчення курсу соціології дає знання про історію формування суспільства, його структуру, соціальні відносини, процеси соціалізації особи, набуття нею певних соціальних ролей, про об'єднання громадян.

Вивчення курсу філософії дає знання про філософське осмислення особи і суспільства, насильницьке і ненасильницьке суспільство, свідомість, світогляд індивіда.

Поняття культури, її типології розглядають у курсах культурології, українська та зарубіжна культура. Проблеми відносин між людьми розглядаються у курсах «Етика», «Основи етики і естетики».

Більш широко проблема громадянської освіти і формування громадянської позиції розглядається в межах курсу «Громадянське суспільство та основи демократії». Цей курс запропонований закладам саме з метою формування громадянської культури в майбутніх учителів у межах Проекту «Розбудова демократії в Україні». Викладачі на заняттях розглядають проблеми формування громадянської позиції передбачені програмою, до прикладу як індивідуальні навчально-дослідні завдання:

1. Роль філософії в індивідуальному розвитку людини.
2. Вчення Б.Паскаля про людину та її місце у світі.
3. Антропологічні та соціальні ідеї Г.Гегеля.
4. Масова свідомість: закономірності та деформації. Феномен натовпу.
5. Концепція «громадянського суспільства» Т.Гоббса.
6. Громадянське суспільство: основні принципи та умови функціонування.

На кафедрі здійснюються дослідження проблеми «Соціально-філософські виміри сучасного українського суспільства»; за такими напрямками:

– соціальні виміри актуального стану українського суспільства

– соціально-філософський аналіз формування суспільної свідомості українців.

Під керівництвом викладачів кафедри студенти залучаються до проєктів, наукової дослідницької діяльності за визначеною тематикою, що сприяє формуванню навичок пошуково-аналітичної роботи, розвитку логічного, критичного, творчого мислення майбутніх учителів, формуванню громадянської свідомості, якостей громадянськості.

Список використаних джерел

1. . Бобрицька В.І. Освітня політика у громадянському вихованні педагогічної еліти. *Методологія неперервної освіти та наукового дослідження*. С.427 – 438 <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/38728/Bobrytska%20V.pdf?sequence=1>
2. Завалевський Ю. І. Прокопович Ю. А., Сагарда В. В. Громадянська освіта і громадянське виховання в закладах освіти: наук.-метод. рекомендації. Чернівці : Букрек, 2004. 47 с.
3. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». (2022). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2834-20/cony>
4. Зуйковська А. Громадянська освіта як засіб упровадження цінностей суспільної солідарності: український досвід. *Наукові записки ІПіЕНД імені І.Ф. Курбаса НАН України*. Випуск 6 (62). С. 323–333. URL: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_62/zuikovska_gromadianska.pdf
5. Зябрева С. Е. Виховання громадянськості студентів професійнотехнічних коледжів у позанавчальній діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання» Луганськ, 2010. 23 с.
6. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді : додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641. *Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки України*. 2015. № 8. С. 87–95.
7. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. Розпорядження Кабінету міністрів України від 03 жовтня 2018 року № 710-р. URL: www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-konceptsiyi-rozvitku-gromadyanskoyi-osviti-vukrayini
8. .Політологія у запитаннях і відповідях: Навч. посіб.: І.Г.Оніщенко, Д.Т.Дзюбко, І.І.Дуднікова та ін.; За аг. ред. К.М.Левківського. К.: *Вища школа*, 2003. 263с.
9. Рябов С. Громадянська культура та участь громадян: Рукопис. Київ: Інститут громадянської освіти, 2007. 19 с.
10. Український педагогічний словник [уклад. Гончаренко С. У.] К. : Либідь, 1997. 370 с.
11. 31. Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини. Видавництво Ради Європи: F-67075 Strasbourg Cedex, 2010. 32 с. URL: <https://rm.coe.int/16806b93be>

12. Шапар В.Б. Психологічний тлумачний словник. Х.: Прапор, 2004. С.309..

References

1. Bobryts'ka V.I. Osvitnya polityka u hromadyans'komu vykhovanni pedahohichnoyi elity. *Metodolohiya neperervnoyi osvity ta naukovooho doslidzhennya*. S.427 – 438 <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/38728/Bobrytska%20V.pdf?sequence=1>
2. Zavalevs'kyi YU. I. Prokopovych YU. A., Saharda V. V. Hromadyans'ka osvita i hromadyans'ke vykhovannya v zakladakh osvity: nauk.-metod. rekomendatsiyi. Chernivtsi : Bukrek, 2004. 47 s.
3. Zakon Ukrayiny «Pro osnovni zasady derzhavnoyi polityky u sferi utverdzhennya ukrayins'koyi natsional'noyi ta hromadyans'koyi identychnosti». (2022). Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2834-20/conv>
4. Zuykovs'ka A. Hromadyans'ka osvita yak zasib uprovadzhennya tsinnostey suspil'noyi solidarnosti: ukrayins'kyi dosvid. *Naukovi zapysky IPIEND imeni I.F. Kurbasa NAN Ukrayiny*. Vypusk 6 (62). S. 323–333. URL: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_62/zuikovska_gromadianska.pdf
5. Zyabreva S. E. Vykhovannya hromadyans'kosti studentiv profesiynotekhnichnykh koledzhiv u pozanavchal'niy diyal'nosti: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk: spets. 13.00.07 «Teoriya ta metodyka vykhovannya» Luhans'k, 2010. 23 s.
6. Kontsepsiya natsional'no-patriotychnoho vykhovannya ditey ta molodi : dodatok do nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny vid 16.06.2015 r. № 641. *Informatsiynyy zbirnyk ta komentari Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny*. 2015. № 8. S. 87–95.
7. Kontsepsiya rozvytku hromadyans'koyi osvity v Ukrayini. Rozporyadzhennya Kabinetu ministriv Ukrayiny vid 03 zhovtnya 2018 roku № 710-r. URL: www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-gromadyanskoyi-osvity-vukrayini
8. Politolohiya u zapytanniyakh i vidpovidyakh: Navch. posib.: I.H.Onishchenko, D.T.Dzyubko, I.I.Dudnikova ta in.; Za ah. red. K.M.Levkivs'koho. K.: *Vyshcha shkola*, 2003. 263s.
9. Ryabov S. Hromadyans'ka kul'tura ta uchast' hromadyan: Rukopys. Kyiv: Instytut hromadyans'koyi osvity. 2007. 19 s.
10. Ukrayins'kyi pedahohichnyy slovnyk [uklad. Honcharenko S. U.] K. : Lybid', 1997. 370 s.
11. 31. Khartiya Rady Yevropy z osvity dlya demokratychnoho hromadyanstva y osvity z prav lyudyny. Vydavnytstvo Rady Yevropy: F-67075 Strasbourg Cedex, 2010. 32 s. URL: <https://rm.coe.int/16806b93be>
12. Shapar V.B. Psykholohichnyy tлумачnyy slovnyk. KH.: Прапор, 2004. S.309.

Олександра Сушинська,

здобувачка вищої освіти ОС «магістр» факультету соціальної та психологічної освіти

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Науковий керівник: Ірина Албул,

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ЛЮДЬМИ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Постановка проблеми. Сучасний стан соціальної допомоги людям з інвалідністю характеризується несистемністю та недоступністю послуг. Для розвитку системи соціальної допомоги в Україні загалом і у сфері роботи з людьми з інвалідністю зокрема необхідно враховувати закордонний досвід такої діяльності, його позитивні та негативні моменти. Значний інтерес для України представляє досвід різних країн світу, особливо США та Європи, де соціальна робота та соціальна освіта мають давню історію і багаті традиції, а соціальна служба добре розвинена і створені оригінальні системи професійної підготовки фахівців соціальної роботи різних рівнів. Тому доцільним є вивчення і творче переосмислення зарубіжного досвіду, без чого інтеграція України в європейський освітній простір буде неможливою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти соціальної роботи впродовж тривалого часу привертають увагу таких провідних вчених як Т. Мороз, Н. Коляда (соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні), С. Семенкова (актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання), І. Пеша, О. Пінська (сутність соціальної роботи з сім'єю), В. Поліщук (теорія і методика підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти), О. Стрілець-Бабенко (теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю), А. Бабенко (соціально-педагогічні технології). Наявність існуючих проблем та потреба у вдосконаленні й модернізації соціальної роботи в Україні з метою запозичення досвіду зарубіжних країн спричинило збільшення наукових пошуків у вітчизняній освітній галузі. Технологіям соціально-педагогічної роботи в Україні та за кордоном присвятила свої наукові доробки О. Міхеєва (соціальна робота в Україні), І. Пеша (історія соціальної роботи в країнах Європи та США) тощо.

Мета статті. У цьому дослідженні ми ставимо перед собою мету визначити сучасний стан соціальної роботи з людьми з інвалідністю в

українському суспільстві та запропонувати можливі шляхи розвитку цього напрямку соціальної роботи в нашій державі на основі аналізу та врахування зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Соціальна робота з людьми з інвалідністю є актуальною у сучасному світі, оскільки створення доступного та інклюзивного суспільства є одним із пріоритетів у багатьох країнах, зокрема в Україні. Особливо важливо забезпечити ефективні інструменти соціальної роботи з людьми з інвалідністю, щоб покращити якість їхнього життя та повноцінну інтеграцію в суспільство. Соціальна робота з людьми з інвалідністю відіграє важливу роль у забезпеченні їхньої повноцінної участі в суспільному житті [2, с. 103]. Однак, не зважаючи на значні досягнення в цій сфері, існують виклики, які потребують уваги та вирішення.

Відповідно до Статті 2 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» особою з інвалідністю є особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист. Дискримінація за ознакою інвалідності забороняється [6].

Згідно Статті 4 цього ж закону діяльність держави щодо осіб з інвалідністю виявляється у створенні правових, економічних, політичних, соціальних, психологічних та інших умов для забезпечення їхніх прав і можливостей нарівні з іншими громадянами для участі в суспільному житті [6]. Особливо важливим, звичайно, є соціальний захист даної категорії населення, який є складовою діяльності держави щодо забезпечення прав і можливостей осіб з інвалідністю нарівні з іншими громадянами та полягає у наданні пенсії, державної допомоги, компенсаційних та інших виплат, пільг, соціальних послуг, здійсненні реабілітаційних заходів, встановленні опіки (піклування) або забезпеченні стороннього догляду [6].

Завдання соціального працівника полягає у створенні таких умов для незалежного життя, які сприятимуть досягненню клієнтом поставлених цілей, реалізації різних типів поведінки, гнучкій адаптації. Соціальні працівники вміють і створюють атмосферу безпеки, ситуації, у яких відсутнє зовнішнє оцінювання [3, с. 113]. Лише за цих умов людина може проявити себе нестандартно. Завдяки «творчій адаптивній лінії поведінки» людина діє осмислено, прагне самостійності, гармонійного власного розвитку. Одночасно самоактуалізація не може бути реалізована без емпатійного розуміння і прийняття іншої людини, тобто взаємодії з нею. Людина з інвалідністю у боротьбі і подоланні перепон не завжди може самодетермінувати і самоактуалізувати свою поведінку і стратегію розвитку. Саме самоактуалізованій і самодетермінованій особистості властиві рухливість, незалежність від зовнішнього впливу, опора на себе [5, с. 37]. Людина часто не може подолати ознаки і причини своєї хвороби, але, прийнявши свій стан, вона через самоактуалізацію досягає психічного здоров'я, стає повноцінною особистістю.

Однією з ключових проблем, з якими зіштовхуються люди з інвалідністю, є соціальна відмінність та стигматизація. Це може призводити до обмеження можливостей для отримання освіти, працевлаштування та доступу до медичних послуг. Соціальні працівники мають важливе завдання у підтримці людей з інвалідністю у подоланні цих перешкод [1, с. 269].

Ще одним важливим аспектом є доступ до ресурсів та послуг для людей з інвалідністю. Соціальні працівники повинні працювати над забезпеченням доступу до різних видів підтримки, включаючи медичну допомогу, психологічну підтримку та навчання навичкам самообслуговування.

Важливою є роль соціальних працівників у сприянні соціальній інтеграції людей з інвалідністю. Це може включати роботу з роботодавцями для створення сприятливих умов праці, а також з органами влади для

забезпечення доступності громадського транспорту та інших інфраструктурних об'єктів [1, с. 270].

Одним з головних аспектів є забезпечити доступу людей з інвалідністю до якісної освіти на всіх рівнях. Це може включати створення спеціальних програм навчання, доступних для людей з різними видами інвалідності, а також надання підтримки у вигляді асистентів чи спеціального обладнання. Не менш важливо створити умови для працевлаштування людей з інвалідністю. Це може включати підтримку у пошуку роботи, надання рекомендацій роботодавцям щодо створення адаптивних умов праці та надання фінансових пільг для роботодавців. Необхідно працювати над створенням доступної інфраструктури для людей з інвалідністю. Це може включати реконструкцію громадських будівель та транспортних засобів для забезпечення доступу для людей з обмеженими можливостями [5, с. 37]. Важливо надавати психологічну підтримку для людей з інвалідністю та їх родин. Це може допомогти їм у подоланні стресу та відчуття самотності, які часто виникають у зв'язку з інвалідністю.

Соціальна робота з людьми з інвалідністю є важливою сферою діяльності, яка вимагає уваги та підтримки. Професіонали у цій галузі мають великий потенціал для покращення якості життя людей з інвалідністю та сприяння їхній повноцінній участі в суспільному житті. Для досягнення цих цілей необхідно надавати доступ до необхідних ресурсів та послуг, а також створювати сприятливі умови для їхнього життя та праці.

Основними завданнями соціальної роботи, за твердженням, О. Львова, як виду суспільної діяльності є покращення соціального самопочуття людини, вдосконалення умов її життя, забезпечення відповідного соціального функціонування, гармонізація системи відносин у сім'ї, колективі, суспільстві в цілому [2, с. 105].

Соціальна робота як професійна діяльність в Україні та зарубіжних країнах має такі основні спільні риси:

1. У концептуальному плані – поняття соціальної проблеми у зарубіжній та вітчизняній соціальній роботі має аналогічні трактування. Наприклад, німецький соціальний працівник Х. Могге-Гротьян вважає, що «соціальними проблемами вважаються негативно оцінювані суспільний стан та/або поведінка груп людей». Серед соціальних проблем виділяються три групи «значних» для соціальної роботи соціальних проблем, пов'язаних із класичними для соціальної роботи групами населення: соціально ущемленими, девіантами та маргіналами [7, с. 214].

2. Єдина структура соціальної роботи як професійної діяльності в Україні та за кордоном: об'єкт, суб'єкт, принципи, моделі, методи та технології соціальної роботи. У кожній країні застосовуються ті чи інші методи та технології соціальної роботи, які варіюються залежно від цілей, об'єкта, змісту діяльності фахівців із соціальної роботи.

3. Навчання соціальній роботі у кожній країні здійснюється у профільних закладах освіти. «Своєрідність соціальної роботи полягає у практико-орієнтованій спрямованості на окремих індивідів, груп осіб, на різні категорії населення, а також у тому, що професія «Соціальна робота» призначена для організації послуг з метою забезпечення соціальної гармонії існування людини. Ці послуги виявляються професійно підготовленими людьми – соціальними працівниками, які одночасно виступають посередниками між споживачами послуг і державою» [5, с.38]. Винятком є держава Люксембург, де навчання соціальної роботи здійснюється лише в інших країнах.

Розглянемо більш детально зарубіжний досвід соціальної роботи з людьми з інвалідністю. Проаналізуємо зарубіжний досвід у соціальній роботі з людьми з інвалідністю та запропонуємо напрямки для впровадження позитивних практик у національну систему соціальної роботи. Зарубіжний досвід у цій галузі може бути важливим джерелом інформації та інновацій для розвитку соціальної роботи з інвалідністю в Україні. У Нідерландах існує

концепція «Соціального магазину», де людям з інвалідністю надається можливість працювати у спеціально створених умовах. Цей підхід сприяє їхньому соціальному включенню та самореалізації, дозволяючи зберегти гідність та відчуття корисності [8, с. 202].

Концепція «Соціального магазину» в Нідерландах є цікавим прикладом соціальної інновації, спрямованої на підтримку людей з інвалідністю у сфері працевлаштування. Основна ідея полягає у створенні спеціальних умов для працівників з інвалідністю, що дозволяє їм займати активну роль у виробництві та отримувати відчуття задоволення від своєї діяльності. У «Соціальних магазинах» працівникам з інвалідністю надаються не лише робочі місця, але й психологічна підтримка, проводяться тренінги з розвитку професійних навичок та можливості для самореалізації. Це допомагає зберегти гідність та відчуття корисності працівників, а також сприяє їхньому соціальному включенню. Успіх концепції «Соціального магазину» в Нідерландах свідчить про те, що створення спеціальних умов для працівників з інвалідністю може бути дієвим способом сприяти їхньому соціальному включенню та підтримці їхньої самоповаги та самореалізації [8, с. 203]. Такий підхід варто розглядати для впровадження в українському контексті, забезпечуючи більшу підтримку та можливості для людей з інвалідністю у сфері праці.

Канада впроваджує модель інклюзивної освіти, яка передбачає забезпечення доступу до освіти для всіх, незалежно від інвалідності. Ця модель сприяє соціальній інтеграції та розвитку усіх дітей та молоді, забезпечуючи їм однакові можливості для розвитку. Модель інклюзивної освіти, яку впроваджує Канада, є однією з найбільш прогресивних у світі [7, с. 215].

Основна ідея полягає в тому, щоб забезпечити доступ до якісної освіти для всіх дітей і молоді, незалежно від їхньої інвалідності чи особливих потреб. Ця модель сприяє соціальній інтеграції дітей з інвалідністю, а також

розвитку всіх учнів у більш дружньому та різноманітному середовищі. У системі інклюзивної освіти у Канаді використовуються різні підходи для забезпечення успіху всіх учнів. Це може включати індивідуальні підходи до навчання та оцінювання, додаткову підтримку вчителів та спеціалістів, а також використання спеціальних програм та технологій. Головна мета - забезпечити кожному учневі не лише можливість отримати освіту, а й розвиватися на рівних умовах з іншими [4, с. 116].

Інклюзивна освіта в Канаді також сприяє позитивному ставленню до різноманітності та взаєморозумінню серед учнів. Вона сприяє формуванню більш толерантного та відкритого суспільства, де кожен має право на розвиток та самореалізацію.

У США існує ряд програм підтримки для людей з інвалідністю, включаючи медичну та соціальну допомогу, програми реабілітації та навчання навичкам самообслуговування. Ці програми сприяють підвищенню якості життя людей з інвалідністю та їхній більш повній участі в суспільному житті.

Програми підтримки для людей з інвалідністю в США грають важливу роль у покращенні їхньої якості життя та соціальній інтеграції. Деякі з ключових програм включають:

1. Соціальне забезпечення. Програма соціального забезпечення США включає в себе доплати для людей з інвалідністю, які не можуть працювати або мають обмежену здатність до праці.

2. Медична допомога. Програма Медікейд надає медичну допомогу людям з низьким рівнем доходу, включаючи багатьох людей з інвалідністю.

3. Програми реабілітації. У США існують різноманітні програми реабілітації, спрямовані на підтримку людей з інвалідністю у відновленні фізичних та психічних функцій та їхній інтеграції в суспільство.

4. Навчання навичкам самообслуговування. Ці програми допомагають людям з інвалідністю навчитися робити щоденні речі

самостійно, такі як готування їжі, особиста гігієна та управління фінансами [8, с. 205].

Ці програми сприяють підвищенню якості життя людей з інвалідністю, дозволяючи їм більш повно відчувати себе частиною суспільства та здійснювати свої права та можливості.

В США базовими соціальними програмами роботи з підлітками «групи ризику» є: а) програми поліції, які спрямовані на створення поліцейських клубів з метою залучення до них підлітків; б) програми судів по справах неповнолітніх з метою їхньої реабілітації; в) шкільні програми [7; 8].

Соціальна робота з особами без визначеного місця життя у зарубіжних країнах, є найбільш актуальною, особливо в США. Основними факторами збільшення чисельності безпритульних в США є недостатня кількість дешевих помешкань для проживання, недостатня кількість програм допомоги з нерухомістю, а також побутове насилля. Найбільш відомими програми є Бостонська програма «HAPPENS», яка здійснює комплексну підтримку безхатків та програма «Housing Works» (Нью-Йорк), яка спеціалізується на соціальній підтримці ВІЛ-позитивних безпритульних. Головною особливістю соціальної роботи з безпритульними в США є відсутність державної підтримки [4, с. 117].

Допомога особам з інвалідністю в Литві організована в різних напрямках, спрямованих на підтримку їхнього соціального та психологічного благополуччя, а також розвиток їхнього творчого потенціалу та навичок самообслуговування. Основні напрями допомоги включають:

1. Реконструкція соціокультурного оточення. Створення умов для повноцінної участі людей з інвалідністю у суспільному житті, включаючи доступ до культурних та розважальних заходів.

2. Виявлення і розвиток творчого потенціалу. Підтримка у розвитку та виявленні талантів та інтересів людей з інвалідністю через організацію різноманітних творчих заходів та майстер-класів.

3. Психолого-педагогічна допомога. Надання психологічної та педагогічної підтримки для подолання проблем та розвитку особистості.

4. Психодіагностика. Діагностика психологічного стану та потреб людей з інвалідністю для подальшої розробки індивідуальних програм підтримки.

5. Навчання методам самопомоги і взаємодопомоги. Навчання навичкам самостійного та взаємного підтримки для підвищення самостійності та самодостатності.

6. Трудова реабілітація. Підготовка та підтримка в трудовому самовираженні через навчання та працевлаштування.

7. Навчання практичним навичкам самообслуговування. Навчання навичкам, необхідним для самостійного функціонування у повсякденному житті.

8. Оволодіння основними руховими навичками та використання технічних засобів і пристроїв. Навчання руховим навичкам та використання спеціальних технічних засобів для полегшення їхнього життя.

9. Засвоєння можливостей мовного або альтернативного спілкування. Надання можливостей для спілкування для тих, хто має обмеження у мовленні [7; 8].

Ці напрями допомоги реалізуються через різні структури та форми роботи, що сприяють підтримці та розвитку осіб з інвалідністю в Литві.

Зарубіжний досвід у соціальній роботі з людьми з інвалідністю може стати важливим джерелом навчання для українських спеціалістів. Впровадження позитивних практик, які вже успішно застосовуються за кордоном, може сприяти покращенню якості життя людей з інвалідністю в Україні та їхньому більш повному включенню в суспільство [1].

На основі вивченого матеріалу можемо сформулювати узагальнені рекомендації для впровадження зарубіжного досвіду соціальної роботи в Україні. По-перше, це створення спеціалізованих центрів, за зразком

нідерландських «Соціальних магазинів», доцільно створити спеціалізовані центри зайнятості для людей з інвалідністю, де їм надаватимуться можливості для працевлаштування та соціального розвитку. По-друге – реформування освітньої системи. Важливо переглянути підходи до освіти для людей з інвалідністю за прикладом канадської моделі інклюзивної освіти. Це може включати створення спеціальних програм навчання та надання підтримки учням з інвалідністю та їхнім вчителям. По-третє – розширення соціальних програм. Необхідно розширити соціальні програми підтримки для людей з інвалідністю на зразок програм у США. Це може включати надання доступу до медичної та соціальної допомоги, а також підтримку у навчанні навичкам самообслуговування. По-четверте – це підвищення обізнаності та участь громадськості. Важливо проводити інформаційні кампанії та заходи з підвищення обізнаності про потреби та права людей з інвалідністю. Також важливо залучати громадськість до участі у програмах та ініціативах з підтримки людей з інвалідністю.

Впровадження зарубіжного досвіду у соціальній роботі з людьми з інвалідністю може сприяти покращенню якості життя цієї категорії населення в Україні. Важливо брати на увагу кращі практики з інших країн і адаптувати їх до умов та потреб українського суспільства, забезпечуючи більш повне та ефективне використання ресурсів для підтримки людей з інвалідністю.

Висновки. Соціальна робота з людьми з інвалідністю є важливою складовою сучасного суспільства. Професіонали у цій галузі мають потенціал покращити якість життя людей з інвалідністю шляхом надання психологічної, соціальної та практичної підтримки. Однак, для досягнення цієї мети необхідно вирішувати важливі проблеми, з якими зіштовхуються ці люди, а також забезпечувати їм доступ до необхідних ресурсів та послуг. Соціальна робота з людьми з інвалідністю є ключовою для створення справедливого та інклюзивного суспільства. Однією з проблем, з якими стикаються люди з інвалідністю, є соціальна відчуженість та обмежений доступ до різних сфер

життя, таких як освіта, працевлаштування, медична допомога та культурні заходи. Соціальні працівники можуть допомогти вирішити ці проблеми, працюючи з урядовими та громадськими організаціями для забезпечення доступу до ресурсів та послуг, а також підтримувати ініціативи, спрямовані на покращення умов для людей з інвалідністю.

Для досягнення цієї мети важливо вдосконалювати навички та знання соціальних працівників у сфері інклюзивної практики, розвивати спеціалізовані програми та послуги для людей з інвалідністю, а також сприяти усвідомленню громадськості щодо потреб та прав цієї категорії населення. Разом з тим, важливо враховувати індивідуальні потреби та можливості кожної людини з інвалідністю, створюючи умови для їхньої повноцінної участі у суспільному житті.

Список використаних джерел

1. Lekholetova M., Liakh T., Zaveryko N. Problems of parents caring for children with disabilities. Society, integration, education. Proceedings of the International Scientifical Conference. Rezekne Academy of Technologies. 2020. Vol. 4. С. 268–278.
2. Львова О. Сучасні концепції та моделі професійно-практичного навчання соціальній роботі в Україні та країнах Європи. Науковий вісник. 2011. № 1. С. 102–107.
3. Мороз Т., Коляда Н., Левченко Н. Соціальна реабілітація осіб з інвалідністю в умовах психоневрологічного інтернату: теоретичний аналіз. Соціальна робота та соціальна освіта. 2022. № 2 (9). С. 111-120.
4. Пеша І., Міхеєва О. Порівняльна характеристика підготовки соціальних педагогів, що працюють з прийомними сім'ями: український та закордонний досвід. Вісник Черкаського університету. Том 183. Випуск 2. 2010. С. 115–120
5. Пінська О. Л. Теоретичні засади проблеми особистісної самореалізації як психологічного феномену. Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». 2018. № 1 (15). С. 36–41.
6. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні. URL: [<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>] (дата звернення 23.03.2024).
7. Семенкова С. Закордонний досвід організації соціальної роботи. Актуальні питання сучасної науки. 2012. № 21. С. 213–221.
8. Стрілець-Бабенко О. В., Бабенко А. Л. Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. 2022. № 206. С. 201-207.

References

1. Lekholetova M., Liakh T., Zaveryko N. (2020) Problems of parents caring for children with disabilities. Society, integration, education. Proceedings of the International Scientifical Conference. Rezekne Academy of Technologies. Vol. 4. P. 268–278. [in English].
2. L'vova, O. (2011). Suchasni kontseptsii ta modeli profesiyno-praktychnoho navchannya sotsial'niy roboti v Ukraini ta krayinakh Yevropy. [Modern concepts and models of professional and practical training in social work in Ukraine and European countries]. Kyiv
3. Moroz T., Kolyada N., Levchenko N. (2022). Social`na reabilitaciya osib z invalidnistyu v umovax psy`xonevrologichnogo internatu: teorety`chny`j analiz. Social`na robota ta social`na osvita. 2 (9). S. 111-120. [in Ukrainian].
4. Piesha I., Mikheieva O. (2010) Porivnialna kharakterystyka pidhotovky sotsialnykh pedahohiv, shcho pratsiuiut z pryiomnymy simiami: ukrainskyi ta zakordonnyi dosvid [Comparative characteristics of the training of social educators working with foster families: Ukrainian and foreign experience] Cherkasu: Visnyk Cherkaskoho universytetu. Tom 183. Vypusk 2. S. 115–120. [in Ukrainian].
5. Pins`ka O. L. (2018). Teorety`chni zasady` problemy` osoby`stisnoyi samorealizaciyi yak psy`xologichnogo fenomenu. Visnyk universy`tetu imeni Al`freda Nobelya. Seriya «Pedagogika i psy`xologiya». 1 (15). S. 36–41. [in Ukrainian].
6. Pro osnovy` social`noyi zaxy`shhenosti osib z invalidnistyu v Ukraini. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text (data zvernennya 23.03.2024)]. [in Ukrainian].
7. Semenkov, S. (2012). Zakordonnyy dosvid orhanizatsiyi sotsial`noyi roboty. [Foreign experience of the organization of social work]. Kharkiv
8. Strilecz`-Babenko O. V., Babenko A. L. (2022). Texnologiyi social`noyi roboty` v zarubizhny`x krayinax. Naukovi zapy`sky`. Seriya: Pedagogichni nauky`. 206. S. 201-207. [in Ukrainian].

Леся Ткаченко,

здобувачка вищої освіти ОС «магістр» факультету соціальної та психологічної освіти

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Науковий керівник: Світлана Роєнко,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу особливостей надання соціальних послуг у сфері Пенсійного фонду України. Проведено огляд законодавчої бази, організаційної структури та адміністративних процедур, пов'язаних із пенсійним забезпеченням. Автор статті розкриває важливість прозорості та ефективності роботи Пенсійного фонду в інтересах

забезпечення соціальної справедливості та задоволення потреб населення. Стаття є важливим джерелом інформації для фахівців у соціальній сфері, законодавців та громадськості, які цікавляться питаннями пенсійного страхування та соціального захисту населення в Україні.

Ключові слова: Пенсійний фонд України, соціальні послуги, пенсійне забезпечення, страхування, пенсійні виплати, соціальний захист, соціальна справедливість, стратегії соціального розвитку.

Постановка проблеми. Соціальний захист населення, особливо через пенсійну систему, є одним із найважливіших аспектів державної політики в сучасних умовах. Надання соціальних послуг у сфері пенсійного забезпечення є важливим для забезпечення соціальної справедливості, економічної стабільності та підтримки соціально слабких категорій населення.

Для забезпечення ефективності та результативності пенсійної системи нашої країни надзвичайно важливо проаналізувати особливості соціальних послуг Пенсійного фонду України. Здатність цього процесу ефективно та справедливо забезпечувати соціальне забезпечення визначає його відповідність сучасним викликам і потребам суспільства.

Однак слід зазначити, що для вирішення проблем пенсійної системи лише аналізу недостатньо. Необхідно вжити конкретних заходів для підвищення стабільності та ефективності пенсійного фонду за результатами аналізу, що може включати збільшення внесків до системи, оптимізацію управління фондами, соціальні реформи та забезпечення прозорості та відкритості управління фондами. Такий комплексний підхід допоможе забезпечити стабільну та ефективну пенсійну систему, яка відповідає потребам сучасного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти діяльності Пенсійного фонду України досліджували такі науковці як Балака Г. О. [1],

В. С. Веселий [2], Л. М. Дучимінська [3], Л. О. Птащенко [18], І. М. Качук [19] та ін. Проте аналіз останніх досліджень свідчить, що у вітчизняній науковій літературі проблема особливостей надання соціальних послуг в сфері Пенсійного фонду України висвітлена недостатньо.

Мета статті. Мета статті полягає в аналізі особливостей надання соціальних послуг у сфері Пенсійного фонду України.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо за необхідне висвітлити основні поняття, що стосуються теми нашого дослідження – «пенсійний фонд», «пенсійна реформа», «пенсійна система».

Як зазначає А. В. Марущак, пенсійні фонди – це кошти, які накопичуються як капітал, виплачений працівникам як пенсійне забезпечення при виході на пенсію. Пенсійні фонди є інституційними інвесторами і інвестувати значні кошти в приватні та державні компанії. Їх головна мета – забезпечити достатньо коштів для покриття пенсійного забезпечення працівників після виходу на пенсію [9].

Відповідно до положення про Пенсійний фонд України знаходимо таке його трактування – центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики, що реалізує державну політику з питань пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню. Це підтверджує, що пенсійна система в Україні відображається через Пенсійний фонд, визначаючи стратегічні напрямки та забезпечуючи реалізацію цих завдань [11].

У той же час, розуміння пенсійної системи включає розгляд не лише обов'язкового пенсійного страхування, а й пенсійної системи загалом. Остання, як відзначається, діє паралельно зі системою пенсійного страхування, і має відмінності у фінансуванні та критеріях визначення виплат. Ця система базується на фінансуванні з страхових внесків, і

розрахована на виплати, що залежать від умов праці, встановлених законодавством для кожного конкретного випадку [10].

Однією з основних гарантій соціально-економічного захисту, роль якого підтримка матеріального добробуту громадян та їх сімей при виході на пенсію за віком, у зв'язку з інвалідністю або в разі втрати годувальника є пенсійна система. Вона побудована на фундаменті страхування та залежить від багатьох показників соціально-економічного розвитку:

- від стану ринку праці, його рівня та динаміки;
- заробітної плати;
- соціального стану в країні;
- податкові, банківські, цінові та інші складові державної політики [10].

Пенсійна система є невід'ємною частиною пенсійної реформи, що передбачає не лише зміни в пенсійній системі, а й комплекс заходів, спрямованих на підвищення ефективності, стабільності та соціальної справедливості пенсійного забезпечення. Таким чином, пенсійна система є однією з ключових складових пенсійної реформи, спрямованої на досягнення визначених цілей у пенсійній сфері.

В Україні пенсійна реформа почалася ще у 2004 році. Тоді були прийняті закони «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення», відповідно до цих норм та норм, які були запроваджені в 1991 р. відкрито Саксаганський Пенсійний Фонд міста Кривого Рогу.

Саксаганський район міста Кривого Рогу утворено у 1975 році. Мешкають у ньому понад 45 тисяч пенсіонерів і 33 тисячі працюючого населення.

У 1994 році почав свою роботу Саксаганський районний відділ Пенсійного фонду України, а з 1 січня 2001 – Саксаганське районне управління ПФУ м. Кривого Рогу.

Сьогодні це здається далеким минулим, адже починалося все з невеличкого колективу з двох спеціалістів, які працювали в приміщенні виконкому Саксаганської районної ради. Потім разом із зростанням об'єму завдань, покладених на ПФУ, поступово зростала й численність працівників. І ось уже з початку 1995 року Саксаганський районний відділ ПФУ займав дев'ять кімнат у готелі «Київ», де працювали 14 спеціалістів, з яких пізніше сформувалися за напрямками роботи два відділи: надходження та виконання бюджету.

У 2000 році завершено впровадження системи персоніфікованого обліку відомостей. Це був технічний «прорив» в інформаційних технологіях, які використовувались в органах виконавчої влади з 1999 по 2001 роки.

Структура зазнала певних змін:

- у 2015 році відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 16.05.2015 №1055 кількість територіальних управлінь було зменшено до 27;
- у 2016 році – до 15 територіальних управлінь ;
- у 2018 році – централізація функціональних процесів шляхом приєднання 15 об'єднаних управлінь до Головного управління (Постанова Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 №821).

На даний час управління Пенсійного фонду України в Саксаганському районі розташоване в двохповерховій зручній для відвідувачів і працівників будівлі зі світлими та просторами рекреаціями, світлими, ошатними кабінетами, оснащеними сучасною технікою.

Сьогодні колектив Фонду області налічує 1640 працівників, а головна мета залишається незмінною – забезпечення своєчасного фінансування та виплат пенсій громадянам. Було здійснено перехід на три рівневі пенсійні системи:

1. Солідарні пенсії є першим рівнем. Коли люди, які працюють, сплачують внески до Пенсійного фонду. Ці гроші використовуються для виплати пенсій нинішнім пенсіонерам.

2. Другий рівень включає накопичувальну пенсію. Коли людина, роботодавець або обоє сплачують щомісячний відсоток до спеціального пенсійного фонду, яким вони користуватимуться після виходу на пенсію. Однією з переваг накопичувальної пенсії є можливість передавати її у спадок.

3. Добровільне недержавне пенсійне забезпечення є третім рівнем. Він може допомогти накопичити додаткові пенсійні кошти для себе, своїх близьких або працівників свого підприємства [10].

В Україні зараз працюють лише перший і третій рівні. Таким чином, існує змішана пенсійна система.

Основною метою пенсійної реформи є забезпечення гідного рівня життя громадянам, які протягом свого трудового життя сплачували пенсійні внески, не приховуючи своїх трудових доходів. Пенсійна реформа спрямована на створення рівних можливостей для пенсійного забезпечення громадян незалежно від сфери їх зайнятості та виду діяльності, на усунення диспропорцій у розмірах пенсій.

Особливості надання соціальних послуг у сфері Пенсійного фонду України визначаються низкою факторів, до яких належать організаційна структура, правове регулювання, специфіка адміністративних процедур та особливості взаємодії з отримувачами соціальних послуг.

Здійснений нами аналіз діяльності Пенсійного Фонду України дав змогу виокремити кількість послуг, які надаються відділом обслуговування громадян № 18 (сервісний центр) Головного управління Пенсійного фонду України в Дніпропетровській області (Рис. 1, Рис. 2).

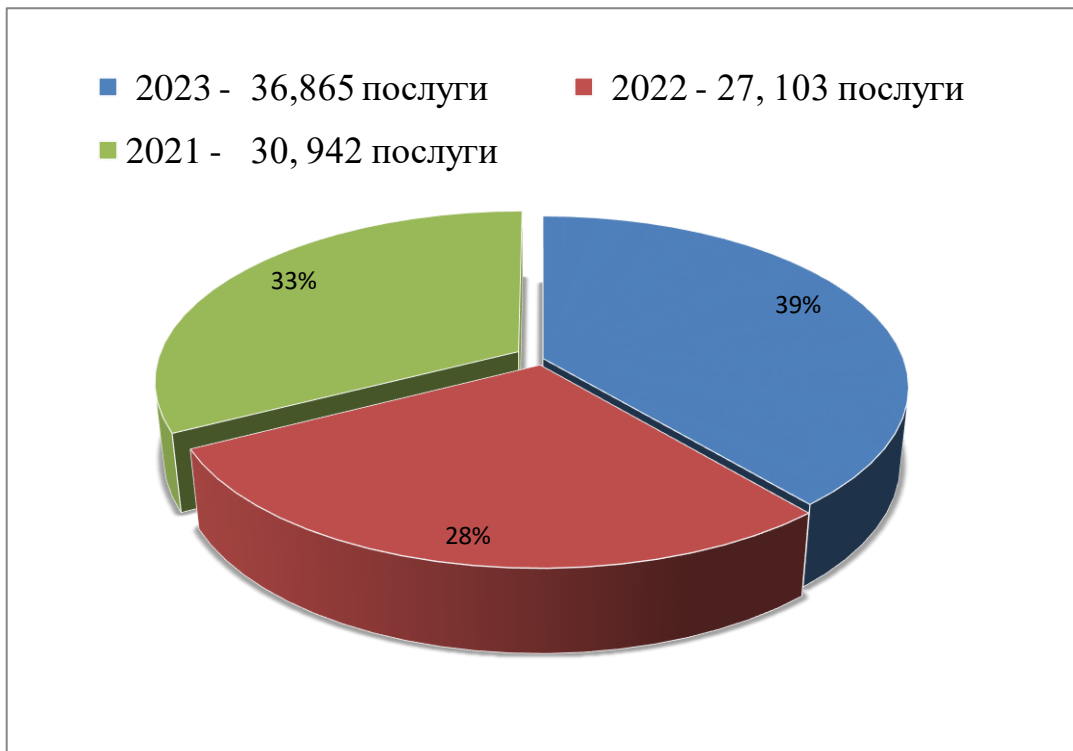

Рис. 1. Кількість наданих соціальних послуг через гарячу лінію ПФУ

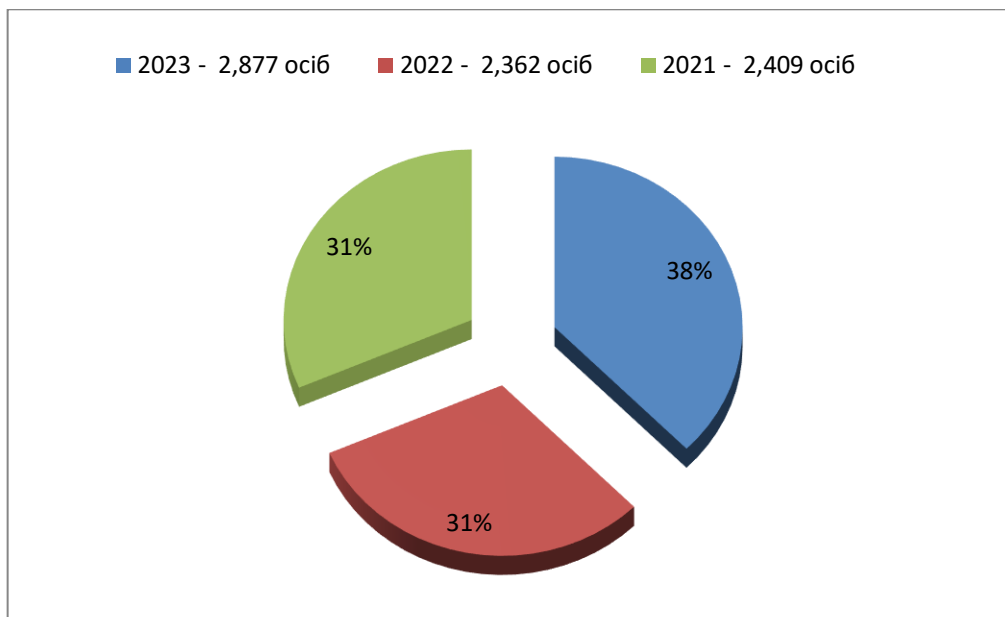

Рис. 2. Кількість наданих соціальних послуг через гарячу лінію ПФУ

Таблиця 1

Соціальні послуги, якими скористалися клієнти в Головному управлінні Пенсійного фонду України в Дніпропетровській області.

Відділ обслуговування громадян № 18 (сервісний центр)

Соціальні послуги ПФУ	2021	2022	2023
Призначення пенсії	50%	34,1 %	33 %
Призначення субсидії	0	21,9%	17%
Призначення пільги	0	30%	32 %
Перерахунок пенсії	33,9	10%	12 %
Інші послуги	16,1	4%	6 %

Отже, відповідно до табл. 1, у якій подано статистичні дані за 2021, 2022, 2023 роки, можна зробити висновок, що актуальною послугою була та залишається призначення пенсії, оскільки пенсійний вік настає та призначення пенсії за різними видами є обов'язковим. У досліджуваній період найбільша кількість людей за призначенням пенсій звернулася в 2021 році.

Іншою затребуваною послугою є субсидія та пільга, але в 2021 ПФУ не надавали таких послуг. Це пов'язано з тим, що до 1 грудня 2022 року питаннями звернення та призначення субсидій та пільг займалося Управління праці та соціального захисту населення.

Відповідно до показників 2022 та 2023 років можна констатувати, що послуга призначення субсидії в 2022 році була більш затребуваною у порівнянні з 2023 роком, де відсоток зменшився на 4,9. Призначення пільги на житлові комунальні послуги були актуальні як в 2022 році так і в 2023 році. Їх показник збільшився на 2% узв'язку з повномасштабним вторгненням РФ до України.

На іншому етапі у нас перерахунок пенсії, який з початком 2022 та 2023 р. зменшився порівняно з 2021 р. Зменшення перерахунку пенсії сталося у зв'язку з економічним становищем країни.

Відповідно до поданих статистичних даних, можна побачити, що в 2022 та 2023 р. відсоток отриманих інших послуг значно зменшився,

порівняно з 2021 р. Це пов'язано з збільшенням еміграції в межах України та до інших країни, а також вдосконалення цифрового простору.

Пенсійний фонд відіграє важливу роль у житті громадян, забезпечуючи соціальний захист населення через надання соціальних послуг. Серед основних завдань Пенсійного фонду України сьогодні є реалізація електронної системи реєстрації трудових відносин. Вона передбачає завершення фіксації даних з паперових пенсійних справ до централізованої системи. Підвищення якості пенсійного обслуговування в Центрах надання адміністративних послуг та удосконалення дистанційного обслуговування клієнтів має на меті надання індивідуальних послуг Пенсійним фондом України. Збільшення та розширення переліку послуг, що надаються через веб-сайти, та зростання кількості відвідувачів порталу є одним із пріоритетів, а також його інтеграція та взаємодія з Єдиним адміністративним порталом. Покращення якості аудіосистеми та відеозапису обслуговування громадян у органах Пенсійного фонду України є необхідним завданням. Одним із аспектів роботи Пенсійного фонду України є ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, а також осіб, які мають право на пільги, і отримувачів житлових субсидій.

Пенсійний фонд взаємодіє з іншими органами державної влади, медичними закладами, роботодавцями та іншими суб'єктами з метою повного та своєчасного надання соціальних послуг. Загалом, особливості надання соціальних послуг у сфері Пенсійного фонду України визначаються комплексом факторів, до яких належать правове регулювання, організаційна структура, порядок надання послуг та взаємодія з громадянами та іншими зацікавленими особами.

Аналізуючи у статті особливості соціальних послуг, які надаються Пенсійним фондом України, також варто відзначити його обов'язки. Для вирішення питань, що належать до компетенції Пенсійного фонду України, залучаються спеціалісти центральних та місцевих органів виконавчої влади,

підприємств, установ та організацій (за погодженням з їх керівниками), науковці, представники інститутів громадянського суспільства (за згодою).

Пенсійний фонд України безоплатно одержує від міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів територіального самоврядування інформацію, документи і матеріали, необхідні для виконання покладених на нього завдань, особливо від органів статистики – статистичні дані.

Також, пенсійний фонд України користується відповідними інформаційними базами даних органів державної влади, системою зв'язку державної адміністрації та іншими технічними засобами. Проводить планові та в установлених законодавством випадках позапланові перевірки книг бухгалтерського обліку, звітів, кошторисів та інших документів роботодавців та інших осіб щодо достовірності відомостей, що подаються до реєстру застрахованих осіб.

Висновок. На підставі аналізу особливостей надання соціальних послуг у Пенсійному фонді України можна зробити висновок, що ця система є важливою опорою соціальної захищеності населення країни. Особливостями функціонування цієї сфери є надання соціальних послуг, унікальні вимоги до контролю та моніторингу, а також взаємодії з іншими державними та громадськими структурами.

Забезпечення ефективності та справедливості роботи Пенсійного фонду України передбачає постійне вдосконалення адміністративних процесів, зокрема спрощення та гармонізацію адміністративних процедур. Крім того, важливо розробити ефективні системи контролю та моніторингу, які відповідають за вимоги надання соціальних послуг та їх опрацьованих звернень. З врахування цих особливостей дозволить підтримувати високий рівень якості та доступності послуг, що надаються, що відповідає сучасним викликам та потребам українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Балика Г. О. Визначення поняття та елементів адміністративно- правового статусу Пенсійного фонду України. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2014/24.pdf <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/252208> (дата звернення 19.02.2024)
2. Веселий В. С. Принципи функціонування Пенсійного фонду України як вектор його діяльності. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/252208> (дата звернення 05.04.2024)
3. Дучимінська Л. М. Принципи діяльності пенсійного фонду України як суб'єкта запобігання злочинам. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 1. С. 118-124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bpau_2019_1_12.
4. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 08.07.2011 р. № № 3668-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3668-17> (дата звернення 05.04.2024).
5. Про соціальні послуги: Закон України від 24 червня 2004 № 1891. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T030966?an=234> (дата звернення 05.04.2024)
6. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/252208> (дата звернення 05.04.2024)
7. Про захист персональних даних: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/252208> (дата звернення 05.04.2024)
8. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення 05.04.2024)
9. Марущак А. В. Діяльність пенсійного фонду України як позабюджетного цільового фонду у контексті реформувань пенсійної системи. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/6_2021/11.pdf (дата звернення 05.04.2024)
10. Пенсійна система України. URL: https://knpf.bank.gov.ua/uchasnykam/baza_znan/pensiina_systema_ukrainy.html (дата звернення 05.04.2024)
11. Положення про Пенсійний фонд України від 29 листопада 2022 р. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2148251-polozhennya-pro-pensijnyj-fond-ukrayiny/> (дата звернення 05.04.2024)
12. Деякі питання надання житлових субсидій та пільг на оплату житлово-комунальних послуг, придбання твердого та рідкого пічного побутового палива і скрапленого газу Пенсійним фондом України: Постанова Кабінету Міністрів від 29 грудня 2023 р. № 1404. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення 05.04.2024)
13. Постанова Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 року № 428 "Про затвердження Порядку регулювання тарифів на соціальні послуги" URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 05.04.2024)
14. Деякі питання здійснення контролю за додержанням вимог Закону України "Про соціальні послуги": Постанова Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 року

№ 427 ". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/427-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 05.04.2024)

15. Про організацію надання соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 року № 587. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 05.04.2024)

16. Про організацію надання соціальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 року № 587. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 27 жовтня 2023)

17. Птащенко Л. О. Розвиток недержавного пенсійного забезпечення в системі національних фінансових інтересів. URL: <https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PolNTU/384/1/%D0%9B%D0%B8%D0%B0%D0%BD%D0%B0%20%D0%9F%D1%82%D0%B0%D1%89.pdf> (дата звернення 23.03.2012)

18. Ткачук І. М. Оцінка сучасного стану системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/handle/123456789/7702>

References

1. Balyka, H. O. (2014). Vyznachennia poniattia ta elementiv administratyvno-pravovoho statusu Pensiinoho fondu Ukrainy [Definition of the concept and elements of the administrative-legal status of the Pension Fund of Ukraine]. Retrieved from http://www.lsej.org.ua/6_2014/24.pdf

2. Veselyi, V. S. Pryntsypy funktsionuvannia Pensiinoho fondu Ukrainy yak vektor yoho diialnosti [Principles of the functioning of the Pension Fund of Ukraine as a vector of its activities]. Retrieved from <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/252208>

3. Duchyminska, L. M. (2019). Pryntsypy diialnosti pensiinoho fondu Ukrainy yak subiekta zapobihannia zlochynam [Principles of activity of the Pension Fund of Ukraine as a subject of crime prevention]. *Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy*, № 1, s. 118-124. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bpau_2019_1_12

4. Zakon Ukrainy vid 08.07.2011 № 3668-VI «Pro zakhody shchodo zakonodavchoho zabezpechennia reformuvannia pensiinoi systemy» [Law of Ukraine dated July 8, 2011 No. 3668-VI "On measures for legislative support for the reform of the pension system"]. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3668-17>

5. Zakon Ukrainy «Pro sotsialni posluhy» vid 24 chervnia 2004 № 1891 [Law of Ukraine "On social services" dated June 24, 2004 No. 1891.]. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/T030966?an=234>

6. Zakon Ukrainy «Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia» [Law of Ukraine "On compulsory state pension insurance"]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>

7. Zakon Ukrainy «Pro zakhyst personalnykh danykh» [Law of Ukraine "On the Protection of Personal Data" access mode]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>

8. Zakon Ukrainy «Pro sotsialni posluhy» [Law of Ukraine "On social services"]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

9. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
10. Marushchak, A. V. (2021). Diialnist pensiinoho fondu Ukrainy yak pozabiudzhethnoho tsilovoho fondu u konteksti reformuvan pensiinoi systemy [Activities of the Pension Fund of Ukraine as an off-budget target fund in the context of pension system reforms]. Retrieved from http://jes.nuoua.od.ua/archive/6_2021/11.pdf
11. Pensiina systema Ukrainy [Pension system of Ukraine]. Retrieved from https://knpf.bank.gov.ua/uchasnykam/baza_znan/pensiina_systema_ukrainy.html
12. Polozhennia pro Pensiinyi fond Ukrainy vid 29 lystopada 2022 r [Regulations on the Pension Fund of Ukraine dated November 29, 2022]. Retrieved from <https://www.pfu.gov.ua/2148251-polozhennya-pro-pensijnyj-fond-ukrayiny/>
13. Polozhennia pro Pensiinyi fond Ukrainy vid 29 lystopada 2022 r. [Resolution "On certain issues of providing housing subsidies and benefits for payment for housing and communal services, purchase of solid and liquid domestic fuel and liquefied gas by the Pension Fund of Ukraine"]. Otrymano z <https://www.pfu.gov.ua/2148251-polozhennya-pro-pensijnyj-fond-ukrayiny/>
14. Postanova "Deiaki pytannia nadannia zhytlovykh subsydii ta pilh na oplatu zhytlovo-komunalnykh posluh, prydbannia tverdoho ta rikoho pichnoho pobutovoho palyva i skraplenoho hazu Pensiinym fondom Ukrainy" [Resolution "On certain issues of providing housing subsidies and benefits for payment for housing and communal services, purchase of solid and liquid domestic fuel and liquefied gas by the Pension Fund of Ukraine"]. Otrymano z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-2023-%D0%BF#Text>
15. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01 chervnia 2020 roku № 428 "Pro zatverdzhennia Poriadku rehuliuвання taryfiv na sotsialni posluhy" [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 1, 2020 No. 428 "On approval of the Procedure for regulating tariffs for social services"]. Otrymano z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428-2020-%D0%BF#Text>
16. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01 chervnia 2020 roku № 427 "Deiaki pytannia zdiisnennia kontroliu za doderzhanniam vymoh Zakonu Ukrainy "Pro sotsialni posluhy" [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 1, 2020 No. 427 "On certain issues of control over compliance with the requirements of the Law of Ukraine "On Social Services"]. Otrymano z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/427-2020-%D0%BF#Text>
17. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01 chervnia 2020 roku № 587 "Pro orhanizatsiiu nadannia sotsialnykh posluh" [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 1, 2020 No. 587 "On the organization of provision of social services"]. Otrymano z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text>
18. Ptashchenko, L. O. (2012). Rozvytok nederzhavnoho pensiinoho zabezpechennia v systemi natsionalnykh finansovykh interesiv [Development of non-state pension provision in the system of national financial interests]. Otrymano z <https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PolNTU/384/1/%D0%9B%D0%B8%D0%B0%D0%BD%D0%B0%20%D0%9F%D1%82%D0%B0%D1%89.pdf>
19. Tkachuk, I. M. Otsinka suchasnoho stanu systemy nederzhavnoho pensiinoho zabezpechennia v Ukraini [Assessment of the current state of the non-state pension provision

Ольга Турчанікова,

здобувачка вищої освіти ОС «магістр» факультету соціальної та психологічної освіти

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Науковий керівник: Ірина Албул,

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ ТА ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Анотація. Через повномасштабну збройну агресію російської федерації на території України майже кожного дня виявляються численні порушення основних прав дитини: права на життя, на безпеку, на освіту, права на здоров'я та розвиток особистості, недоторканність житла, права громадянства, права на особисте і сімейне життя, права на турботу і захист з боку держави, тощо.

Найактуальнішими питаннями сьогодення, які в умовах збройної агресії російської федерації знаходяться на першому місці, можна виділити: загибель, викрадення та незаконне утримання дітей, незаконна депортація, каліцтво дітей, соціальний і правовий захист дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, захист дітей, які під час війни залишилися без батьківського піклування, або дітей позбавлених батьківського піклування, дітей-сиріт, дітей і їх родин, які опинились в складних життєвих обставинах та інше.

Основною метою даної статті є розкриття актуальних проблем соціальної роботи з дітьми, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

На сьогоднішній день в Україні діти постраждали внаслідок воєнних дій мають доступ до соціальних, медичних, реабілітаційних прав тощо. Але

законодавство України не містить єдиного підходу щодо захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій. Крім того, більшість наявних гарантій не мають практичного застосування через відсутність порядку їх реалізації або невідповідність сучасним реаліям. Активна соціальна підтримка дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів і їх сімей- запорука розвитку здорового суспільства.

Ключові слова: права дитини; діти, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів; переміщення населення; незаконна депортація; війна в Україні.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна в Україні, призвела до серйозної гуманітарної кризи. Зростання рівня насильства спричинила масове переміщення населення в сусідні держави та по всій Україні та, а також зумовила зростання кількості жертв серед населення. Мільйони українських дітей залишилися без домівок, без доступу до медичних послуг, без можливості навчатися, без їжі і питної води. Сховища стали їм другим домом, а постійні повітряні тривоги і звуки вибухів- замінили їм дитячі пісні. Так сьогодні проходить дитинство у маленьких українців.

Діти стають жертвами насильства, їх викрадають, незаконно вивозять в країну агресора. Для забезпечення прав дітей на законодавчому рівні Україна вживає всіх необхідних заходів. Такі діти можуть отримати статус: «Дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів».

Діти в умовах війни в Україні – одна з най вразливіших категорій. Вони потребують особливої уваги батьків, спеціалістів, держави та суспільства в цілому.

З 24 лютого 2022 року – початку збройної агресії російської федерації постійно стає відомо про нові випадки сексуального, психологічного насильства, травмування, контузії, каліцтва, чи поранення дітей внаслідок військових дій в Україні. За даними Офісу генпрокурора [6], станом на початок

квітня 2024р., загинули 539 дітей та понад 1287 — отримали поранення різного ступеня тяжкості. Ці цифри неостаточні, це кількість дітей без повного врахування в місцях ведення активних військових дій, на тимчасово окупованих та звільнених територіях - зазначають в Офісі генпрокурора. Кожного дня триває робота з їх встановлення. Десятки тисяч дітей незаконно вивезені до росії, втратили домівки, опікунів, зазнали сексуального, фізичного чи психологічного насильства.

Кожна постраждала дитина потребує відповідного, якісного лікування, реабілітації, психологічної підтримки та соціального захисту.

Ключовим напрямом роботи Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є встановлення, документування кожного факту, пов'язаного з потенційними порушеннями прав дитини в ході збройного нападу російської федерації на Україну, порушення норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права, прав людини в цілому.

Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» [1] дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів – це дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні.

Такі діти можуть отримати статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Право на отримання цього статусу має дитина, яка на час воєнних дій, збройних конфліктів, збройної агресії російської федерації не досягла повноліття, і в результаті:

1. зазнала фізичного, сексуального насильства;
2. була викрадена, депортована або незаконно вивезена за межі України;
3. отримала поранення, контузію, каліцтво;
4. залучалася до участі у діях воєнізованих чи збройних формувань;

5. зазнала психологічного насильства;
6. незаконно утримувалася, у тому числі в полоні.

Згідно зі статтею 30 Закону України «Про охорону дитинства», Україна вживає всіх можливих заходів для забезпечення захисту дітей, які перебувають в окупації, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів. Догляду за ними, реабілітації, лікування, звільнення з полону, розшук незаконно вивезених дітей за кордон, повернення їх в Україну та возз'єднання їх із членами сім'ї.

Важливим невирішеним питанням залишається належний соціальний захист та підтримка постраждалих дітей. Відповідно до законодавства, статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, не передбачає надання жодних пільг та компенсацій, крім безкоштовного харчування в закладах освіти.

Згідно Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення безкоштовним харчуванням дітей внутрішньо переміщених осіб» від січня 2020 року, передбачено, що діти, які мають офіційний статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, а саме - які навчаються в закладах дошкільної освіти, загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладах незалежно від типів і форми власності, мають бути забезпечені безкоштовним харчуванням у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Обов'язок щодо забезпечення таких дітей безкоштовним харчуванням поклали на органи місцевого самоврядування громад.

Основною метою даної статті є розкрити актуальні проблеми соціальної роботи з дітьми, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

Через повномасштабну збройну агресію російської федерації на території України майже кожного дня виявляються численні порушення основних прав дитини: права на життя, на безпеку, на освіту, права на здоров'я та розвиток

особистості, недоторканність житла, права громадянства, права на особисте і сімейне життя, права на турботу і захист з боку держави, тощо.

Найактуальнішими питаннями сьогодення, які в умовах збройної агресії російської федерації знаходяться на першому місці, можна виділити: загибель, викрадення та незаконне утримання дітей, незаконна депортація, каліцтво дітей, соціальний і правовий захист дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, захист дітей, які під час війни залишилися без батьківського піклування, або дітей позбавлених батьківського піклування, дітей-сиріт, дітей і їх родин, які опинились в складних життєвих обставинах та інше.

Через повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну більше половини українських дітей були вимушені переміститися в межах країни або виїхати за кордон. Військові дії зумовили появу великої кількості дітей, розлучених з батьками. Діти, які залишились на території України, постійно страждають внаслідок ворожих масованих обстрілів з боку російської федерації, зазнають важких травм через використання окупантами вибухонебезпечних пристроїв проти цивільного населення, потерпають у зв'язку з пошкодженням інфраструктури, енергосистеми, знищенням шкіл, лікарень, водогонів, теплопостачання, тощо.

Влада країни-агресора на тимчасово окупованих територіях активно знищує українську ідентичність, знищує доступ до рідної мови й історії, змінює свідомість дітей і молоді, налаштовуючи їх проти України нав'язує свою історію, паплюжачи історію України, впроваджує свої стандарти, формує позитивне ставлення до дій держави агресора.

Всі військові злочини армії російської федерації документуються. Серед таких злочинів виявлено багато фактів загибелі, каліцтва та поранення дітей під час спроби евакуації з тимчасово окупованих територій. Військові армії країни-агресора розстрілювали цивільні автомобілі з цілими сім'ями при спробі виїхати з окупації.

Всі діти мають право, але не всі діти можуть отримати належну медичну допомогу за місцем проживання, така ситуація складається через постійні обстріли з боку країни-агресора та системне знищення критичної інфраструктури. Тому сім'ї з дітьми змушені виїжджати за кордон в пошуках належного медичного лікування, протезування та реабілітації.

Стаття 24 Конвенції про права дитини [3] гарантує, що Держави-учасниці конвенції ООН визнають права кожної дитини на користування найбільш досконалими, якісними послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я. Держави-учасниці роблять все для забезпечення кожної дитини правом на доступ до подібних послуг системи охорони здоров'я.

Статтею 49 Конституції України [4] передбачено право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Державні фінансові гарантії надання необхідних пацієнтам послуг з медичного обслуговування (медичних послуг) та лікарських засобів належної якості коштом Державного бюджету України встановлюються Законом України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення»[2]. Відповідно до якого, держава гарантує повну оплату згідно з тарифом за рахунок коштів Державного бюджету України надання громадянам необхідних їм медичних послуг та лікарських засобів, що передбачені програмою медичних гарантій.

Програма медичних гарантій затверджується щорічно. Треба зазначити, що окремих пакетів послуг для дітей, які отримали поранення, контузію, каліцтво від воєнних дій, на жаль, не передбачено.

За даними Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) [5], через збройну агресію проти України, починаючи з 24 лютого 2022 року, змінили місце свого проживання 4,8 мільйона українських дітей, з них: переселилися в межах України 2,5 мільйона дітей, інші виїхали за кордон.

Евакуаційні заходи у зв'язку із повномасштабним вторгненням показали реальний стан ефективності функціонування органів та установ системи соціального захисту, захисту прав дитини, роботи органів опіки, служб у справах неповнолітніх дітей, якість і оперативність прийняття рішень в інтересах дитини, документування всіх процесів і заходів, надання послуг, призначення і виплат соціальної допомоги, влаштування, лікування та реабілітація дітей, які залишились без опікунів.

Величезною проблемою є незаконна депортація дітей. На даний момент число вивезених з України дітей налічує до 17 тисяч випадків. Прийнято рішення резолюції ухваленої Парламентською асамблеєю Ради Європи - визнати депортацію українських дітей до росії геноцидом.

За ініціативою Президента України Володимира Зеленського у 2023 році було створено українську гуманітарну програму - Bring Kids Back UA [7]. Вона має мету об'єднати зусилля всіх органів влади України, інших держав, міжнародних та неурядових організацій заради повернення на батьківщину всіх викрадених, незаконно вивезених росією українських дітей під час російського вторгнення в Україну 2022 року. Програма передбачає реінтеграцію депортованих дітей, їх соціалізацію, реабілітацію та оздоровлення, розвиток сімейних форм виховання, а також фіксацію злочинів та притягнення російської федерації до відповідальності за ці злочини, зокрема в Міжнародному кримінальному суді в Гаазі.

План дій Bring Kids Back UA спрямований на виконання Формули миру Президента Володимира Зеленського: пункт 4 «Звільнення всіх полонених і депортованих». Координацію виконання плану дій здійснює Координаційна рада з питань захисту та безпеки дітей при Президентові України, яку очолює керівник Офісу Президента України Андрій Єрмак.

План дій Bring Kids Back UA складається із семи ключових блоків, які передбачають конкретні дії та заходи:

- повернення депортованих росією українських дітей (передбачає залучення структур ООН, інших міжнародних організацій, урядів, а також створення високорівневої Міжнародної робочої групи Bring Kids Back UA);
- розвиток сімейних форм виховання;
- реінтеграція дітей, повернутих з рф, організація їх соціалізації і повернення та освітні ініціативи;
- створення Центру захисту прав дітей (Child Rights Protection Center), який був відкритий Президентом 30 травня 2023 року;
- фіксація злочинів та притягнення до відповідальності рф;
- міжпарламентська взаємодія;
- комунікація і публічні заходи.

За кожним блоком плану закріплені відповідальний державний орган.

Актуальним питанням в наш час залишається належний соціальний захист та підтримка постраждалих дітей. Соціалізація, адаптація, підтримка, розвиток, реабілітація та оздоровлення дітей постраждалих внаслідок воєнних дій. Активна соціальна підтримка цих дітей і їх сімей- запорука розвитку здорового суспільства. Тому проводяться безліч психологічних тренінгів, спецкурсів, розповсюджується навчально-методичні матеріали щодо роботи в умовах війни. Проводиться низка оздоровчих, реабілітаційних, релаксаційних заходів для дітей та їх родин для здійснення психологічного та соціального супроводу.

Як висновок, можна сказати, що на сьогоднішній день в Україні діти постраждали внаслідок воєнних дій мають доступ до соціальних, медичних, реабілітаційних прав тощо. Але законодавство України не містить єдиного підходу щодо захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій. Крім того, більшість наявних гарантій не мають практичного застосування через відсутність порядку їх реалізації або невідповідність сучасним реаліям.

Місцеві громади шукають шляхи підтримки дітей постраждалих внаслідок воєнних дій на державному та міжнародних рівнях. Активна

соціальна підтримка цих дітей і їх сімей- запорука розвитку здорового суспільства.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про охорону дитинства» Закон України від 26.04.2001 № 2402-III URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення 03.04.2024р.)
2. Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> (дата звернення 03.04.2024р.)
3. Конвенція про права дитини URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення 04.04.2024р.)
4. Конституція України URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення 05.04.2024р.)
5. ООН (ЮНІСЕФ) Україна URL : <https://www.unicef.org/ukraine/> (дата звернення 01.04.2024р.)
6. Офіс Генерального прокурора URL : <https://www.gp.gov.ua> (дата звернення 03.04.2024р.)
7. Bring Kids Back UA URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Bring_Kids_Back_UA (дата звернення 03.04.2024р.)

Леся Федотова,

здобувачка вищої освіти ОС «магістр» факультету соціальної та психологічної освіти

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Науковий керівник: Катерина Радзівіл,

кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Анотація. Тема даного дослідження стосується соціально-психологічних аспектів адаптації внутрішньо переміщених осіб (ВПО) – це особи, які були змушені залишити свої домівки через конфлікти, природні катастрофи чи інші негативні фактори та переселитися в інші регіони чи країни. Ця тема є важливою, оскільки ВПО стикаються з численними труднощами та психологічними викликами під час процесу адаптації до нового оточення.

Дослідження спрямоване на визначення психологічних розладів, які можуть виникнути у ВПО під час процесу адаптації, таких як посттравматичний стресовий розлад, депресія, тривожність тощо. В анотації будуть помічені основні психологічні особливості цих розладів, а також можливість шляхи їхньої діагностики та лікування.

Дослідження також розглядає фактори, які впливають на процес адаптації ВПО, включаючи соціокультурні, економічні та психосоціальні чинники. Розглядаються можливості стратегії психологічної підтримки та реабілітації для покращення психологічного стану внутрішньо переміщених осіб. Результати цього дослідження можуть бути корисними для психологів, соціальних працівників, медичних спеціалістів і всіх, хто працює з ВПО, а також для розробки ефективних програм психологічної підтримки та інтеграції цієї вразливої групи в суспільство.

Ключові слова: психологія, психологічні розлади, внутрішньо переміщені особи, психологічні особливості, адаптація у ВПО.

Постанова проблеми. Внутрішньо переміщені особи, часто відомі як ВПО, є групою осіб, які змушені залишити свої домівки через конфлікти, насильство, природні катастрофи або інші події, але не перетнули міжнародних кордонів. Ця категорія населення стикається з численними труднощами, серед яких труднощі в адаптації до нових умов життя та психологічні розлади. У цій статті ми розглянемо основні психологічні особливості розладів адаптації у внутрішньо переміщених осіб.

У сучасних наукових розвідках виділяють чинники, що перешкоджають успішній адаптації:

Травма та стрес – ВПО часто переживають травматичні події, такі як втрата дому, розлучення з родиною, а також переслідування та насильство. Ці травматичні досвіди можуть призвести до розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та інших психологічних розладів.

Травма – це фізичне або психологічне пошкодження, яке може спричинити фізичний біль або емоційний дистрес. Фізична травма може бути спричинена, наприклад, аварією, спортивним травматизмом або хворобами. Психологічна травма може виникнути після подій, таких як втрата близької людини, насильство чи пригнічення.

Стрес – це реакція організму на події або фактори, які вимагають адаптації. Стрес може бути психологічним, фізичним або емоційним і може виникати внаслідок травми або інших складних ситуацій.

Багато вчених та дослідників вивчають травму і стрес, включаючи психологів, психіатрів, медиків та науковців у галузі нейробіології. Наприклад, Сігмунд Фрейд вивчав психологічну травму та її вплив на психіку. Сучасні дослідники також досліджують механізми стресу та його вплив на фізичне і психічне здоров'я людини [10].

Втрата соціального підґрунтя – ВПО можуть втратити свої соціальні мережі та підтримку, коли вони залишають свої домівки. Це може викликати відчуття ізоляції, самотності та депресії. Складнощі в адаптації до нового середовища – переїзд у нове місце може супроводжуватися труднощами в отриманні основних потреб, таких як житло, їжа та доступ до медичних послуг. Це може призвести до стресу та незадоволення, що може вплинути на психічне здоров'я. Декілька відомих дослідників, які займалися вивченням втрати соціальної підґрунті в різних контекстах і аспектах, включають таких:

1. Ервін Гоффман: Соціолог, автор концепції "стигматизації" і вивчав вплив соціальної втрати на індивіда.
2. Елісон Бекер: Антрополог, досліджувала втрату соціального статусу в контексті етнографічних досліджень.
3. Гаррі Гарфінкель: Соціолог, займався вивченням ембодіменту та втрати нормальності в інтеракціях.
4. Елізабет Кублер-Росс: Психіатр і автор "Моделі п'яти етапів смерті", яка включає в себе аспекти втрати та жалоби.

5. Джеффри Голдберг: Психолог, вивчав горе та втрату в психологічних аспектах [6].

Втрата ідентичності – для багатьох ВПО, втрата дому також означає втрату ідентичності та приналежності. Вони можуть відчувати себе втраченими та відокремленими від свого культурного та соціального спадку, що може викликати конфлікт індивідуальної та колективної ідентичності.

Втрата ідентичності - це комплексна тема, яка вивчалася різними дослідниками і з різних підходів. Вона може включати в себе такі аспекти, як культурна амальгамація, асиміляція, етнічна чи національна ідентичність, а також особисту ідентичність.

Дослідники і соціологи, такі як Ерік Еріксон, Юнг, Амарі Готтфрідсдоттір і інші, займалися вивченням психосоціальних аспектів ідентичності. Етнологи та антрополози досліджували втрату культурної ідентичності через процеси глобалізації і культурної асиміляції [9].

Загалом, втрата ідентичності - це багатогранна проблема, і вона досліджується в багатьох галузях науки.

Потреба в психологічній підтримці – важливо надавати ВПО доступ до психологічної підтримки та консультування для допомоги їм впоратися зі стресом, травмою та іншими психологічними проблемами. Групова та індивідуальна психотерапія можуть бути корисними засобами для полегшення адаптації [3].

Соціальна підтримка та інклюзивність – забезпечення соціальної підтримки та інклюзивних програм може допомогти ВПО відчувати себе більш інтегрованими в новому середовищі. Також важливо зберігати їхню культурну ідентичність та визнавати їхні права та потреби [8].

Загалом, психологічні особливості розладів адаптації у внутрішньо переміщених осіб є складними та багатограними. Розуміння цих особливостей та надання відповідної підтримки може допомогти цій уразливій групі населення впоратися зі своєю ситуацією та відновити своє психічне здоров'я.

Засоби адаптації та ресурси – важливо забезпечувати ВПО доступом до необхідних ресурсів та засобів, щоб полегшити їхню адаптацію. Це може включати в себе надання освіти та професійної підготовки, щоб забезпечити можливості для заробітку, а також доступ до медичних послуг та житла. Зокрема, спільнота та родина грають важливу роль у підтримці ВПО під час процесу адаптації. Сприяння родинній підтримці та створення позитивного соціального середовища може допомогти зменшити психологічний стрес та покращити самопочуття ВПО. Розвиток навичок самопомоги серед ВПО, дозволить краще справлятися зі стресом та труднощами. Психологічна освіта та тренінги можуть надати їм інструменти для саморегуляції та розвитку резилієнтності [1].

Важливо розуміти, що адаптація - це процес, який може займати час. ВПО можуть переживати фази відчуття втрати, змішані емоції та поступового відновлення. Важливо надавати підтримку протягом усього цього процесу [5].

У підсумку, психологічні особливості адаптації у внутрішньо переміщених осіб вимагають уваги та підтримки з боку суспільства, уряду та міжнародних організацій. Розуміння цих особливостей допоможе створити більш сприятливі умови для успішної адаптації та відновлення психічного здоров'я цієї вразливої групи населення.

В аналізі психологічних особливостей розладів адаптації ВПО важливо враховувати гендерну різницю. Жінки і чоловіки можуть переживати різні виклики та стресори під час внутрішнього переміщення, і, отже, їм може знадобитися спеціалізована підтримка та інтервенція [2].

У сім'ях з дітьми, які стали ВПО, можуть виникати особливі виклики, пов'язані з адаптацією та захистом психічного здоров'я дітей. Важливо забезпечувати психосоціальну підтримку та освіту батькам, щоб допомогти їм краще розуміти та відповідати на потреби своїх дітей. Зокрема, забезпечення доступу ВПО до освіти та можливостей для соціальної інклюзії може значно полегшити процес адаптації тим, хто цього потребує. Освіта може стати

ключем до нових можливостей та збереження інтелектуального та психологічного здоров'я [12].

Залучення фахівців у сфері психології, психіатрії та соціальної роботи може бути критично важливим для діагностики та лікування психологічних розладів у ВПО. Професійні інтервенції можуть допомогти відновити психічне здоров'я та підтримати адаптацію. Збільшення громадської уваги до питань ВПО, а також освіта суспільства про їхні проблеми та потреби, може сприяти зменшенню соціального відчуження та стереотипів. Це важливо для створення більш інклюзивного та солідарного суспільства [11].

Метою статті є розглянути ключові психологічні аспекти адаптації у внутрішньо переміщених осіб. Зрозуміти ці особливості допомогти сприяти покращенню їхнього психічного здоров'я та забезпечити більше можливостей для успішної інтеграції в новому середовищі.

Вклад основного матеріалу. У культурному контексті важливо розуміти, що внутрішньо переміщені особи можуть мати різні культурні, релігійні та етнічні ідентичності. Це відіграє важливу роль у їхній адаптації, оскільки культурна різниця може впливати на способи сприйняття та реагування на нові умови життя.

Забезпечення прав та законних гарантій ВПО має вирішальне значення. Відсутність захисту законом може призвести до стигматизації та зловживань, що може погіршити їхні психологічні стани. Проблеми адаптації ВПО не мають меж, і міжнародна співпраця між країнами та організаціями може бути дуже корисною для обміну найкращими практиками та ресурсами для підтримки цієї вразливої групи населення [4].

Загалом, розуміння психологічних особливостей розладів адаптації у внутрішньо переміщених осіб є важливою складовою створення підтримуючого середовища для їхньої успішної адаптації та відновлення. Суспільство, уряди та міжнародні організації повинні працювати разом, щоб забезпечити цю підтримку і полегшити перехід для ВПО у новому оточенні.

Важливо враховувати думки, потреби та погляди ВПО при розробці програм та політики, що стосуються їхньої адаптації. Залучення цільової групи до процесу прийняття рішень може допомогти створити більш ефективні та адаптовані до потреб ініціативи [13].

Широкий освітній процес освіти та свідомості може допомогти виявляти та боротися зі стигматизацією, яка часто супроводжує ВПО. Це може включати в себе проведення кампаній та інформаційних заходів, що спрямовані на збільшення розуміння та співчуття до їхньої ситуації.

Навчання ВПО стратегіям розвитку резиліентності може допомогти їм краще справлятися зі стресом та викликами адаптації. Розвиток внутрішніх ресурсів та позитивних ментальних стратегій може зміцнити їхню психічну стійкість. Всі ці аспекти можуть враховуватися при розробці програм та стратегій підтримки для внутрішньо переміщених осіб. Систематичні і комплексні підходи до адаптації ВПО допоможуть зменшити прояви психічних розладів та сприяти їхньому відновленню та інтеграції в новому середовищі [16].

Внутрішньо переміщені особи можуть знаходитися у вразливому положенні, особливо під час конфліктів чи природних катастроф. Забезпечення їхньої особистої безпеки та захисту від насильства є пріоритетним завданням. Родини ВПО можуть бути важливою підтримкою у процесі адаптації. Програми та послуги, спрямовані на підтримку родин, можуть зміцнити їхні зв'язки та допомогти у вирішенні конфліктів.

Багато ВПО пережили травматичні події, і робота з цією травмою може бути дуже важливою для їхнього одужання. Терапія та програми для роботи з травмою можуть допомогти їм подолати наслідки стресу та травми. Загалом, розлади адаптації у внутрішньо переміщених осіб вимагають комплексного та багатопланового підходу. Зусилля суспільства, урядів та міжнародних організацій спрямовані на підтримку та захист цієї вразливої групи населення

можуть сприяти їхньому успішному відновленню та інтеграції в новому оточенні.

Запобігання дискримінації та стигматизації ВПО є важливою складовою роботи з цією групою населення. Програми, спрямовані на відмову від стереотипів та негативних уявлень, можуть сприяти інклюзивному суспільству. Постійний моніторинг та оцінка ефективності програм та інтервенцій для ВПО дозволяють адаптувати підходи на основі реальних результатів та потреб.

Усі ці аспекти спільно допоможуть створити підтримувальне та інклюзивне середовище для внутрішньо переміщених осіб. Адаптація є складним та довгостроковим процесом, і зусилля урядів, громадських організацій та суспільства загалом є важливими для підтримки цієї вразливої групи населення у їхній реінтеграції та психічному відновленні [14].

Необхідно враховувати гендерні та вікові аспекти в аналізі розладів адаптації. Жінки, чоловіки, діти та літні люди можуть переживати адаптаційні виклики по-різному, і програми підтримки мають бути гнучкими та адаптованими до конкретних потреб цих груп.

Активна участь громадськості та добровольців у програмах підтримки може зробити їх більш ефективними та надійними. Добровольці можуть надавати психологічну підтримку та допомагати ВПО у вирішенні конкретних проблем.

Завершуючи, розуміння та урахування всіх цих аспектів є важливими для розвитку ефективних програм підтримки та адаптації внутрішньо переміщених осіб. Це допоможе забезпечити їхнє психічне здоров'я та покращити їхні шанси на успішну адаптацію в новому оточенні.

Публічна політика та стратегії. Уряди та міжнародні організації повинні розробляти і впроваджувати публічні політики та стратегії, спрямовані на підтримку ВПО під час адаптації. Дуже багато схожих речень про уряд приборить лишнє. Ці стратегії повинні включати в себе механізми забезпечення доступу до основних послуг, житла та праці [15].

Загалом, розлади адаптації у внутрішньо переміщених осіб є складною та багатоплановою проблемою. Щоб успішно допомогти цій вразливій групі населення, необхідно звертати увагу на велику кількість аспектів, враховуючи їхні індивідуальні потреби та контекст переміщення.

Створення мережі підтримки та самопомоги для ВПО може бути дуже корисною. Групи не байдужих та досвідчених осіб можуть надавати психологічну підтримку та ділитися своїм досвідом адаптації. Залучення релігійних лідерів. Релігійні лідери та організації можуть відігравати важливу роль у підтримці ВПО. Їхнє вірування та моральний авторитет можуть сприяти їхній адаптації та інтеграції.

Забезпечення ВПО можливостями для здобуття нових професійних навичок та знаходження роботи може бути ключовим для їхньої адаптації. Роботодавці можуть брати участь у програмах соціальної відповідальності та надавати підтримку внутрішньо переміщеним особам. Ці аспекти доповнюють інші рекомендації та можуть допомогти впоратися з розладами адаптації ВПО. Підтримка та розуміння соціального та психологічного стану цієї групи населення є важливим завданням для урядів, організацій та громади загалом [7]. Внутрішньо переміщені особи можуть переносити травматичні спогади та відновлювати пам'ять про події, які вони пережили. Програми психологічної підтримки повинні бути готові працювати з цими важливими аспектами психічного здоров'я.

Враховуючи вразливість дітей у внутрішньо переміщених сім'ях, важливо мати спеціалізовані програми та професійних психологів-психотерапевтів, які можуть надавати допомогу дітям у подоланні розладів, пов'язаних з адаптацією. Подолання соціальних та культурних бар'єрів, які можуть ускладнювати адаптацію ВПО, є важливим завданням для урядів та громадських організацій.

Ці останні аспекти доповнюють попередні рекомендації та можуть сприяти створенню комплексної та ефективної системи психологічної підтримки для внутрішньо переміщених осіб. Адаптація ВПО є довгостроковим

та складним процесом, і вона вимагає спільних зусиль суспільства, урядів, громадських організацій та психологічних фахівців.

Розробка програм психосоціальної реабілітації [17].

Особи, які пережили внутрішнє переміщення, можуть відчувати загрозу та втрату, що впливає на їхню психічну стійкість. Розробка та впровадження програм психосоціальної реабілітації, спрямованих на зміцнення ресурсів та стресостійкості, може значно полегшити процес адаптації. Забезпечення можливостей для самопомоги та саморозвитку може підтримати ВПО у зміцненні свого психологічного стану та відновленні втрачених ресурсів.

Тренінги та навчання для психологів, соціальних працівників, медичного персоналу та волонтерів можуть підготувати їх до роботи з ВПО та надання ефективної психологічної підтримки.

Забезпечення громадської участі у розробці та впровадженні програм психологічної підтримки може підвищити їхню ефективність та враховувати реальні потреби ВПО. Також важливо забезпечити звітність та облік роботи у цій сфері.

Ці додаткові рекомендації надають ширший погляд на важливість психологічної підтримки та адаптації ВПО. Щоб досягти успішної адаптації та відновлення психічного здоров'я, необхідно враховувати різноманітні аспекти та потреби цієї вразливої групи населення.

Висновок. Розлади адаптації у внутрішньо переміщених осіб є серйозною проблемою, яка вимагає уваги та комплексного підходу. Внутрішнє переміщення може призвести до стресу, травми та психологічних труднощів для людей, які втратили свої домівки та стали жертвами конфліктів чи природних катастроф.

Для успішної адаптації та відновлення психічного здоров'я внутрішньо переміщених осіб важливо розробляти та впроваджувати комплексні програми психологічної підтримки. Ці програми повинні бути індивідуалізованими, гнучкими та орієнтованими на конкретні потреби цієї групи населення.

Важливо враховувати психологічні аспекти адаптації внутрішньо переміщених осіб та надавати їм належну підтримку. У висновку можна підкреслити, що психологічна підтримка та адаптація внутрішньо переміщених осіб є важливою сферою громадського та державного обов'язку. Враховуючи надзвичайні обставини, які призводять до внутрішнього переміщення, ці особи потребують особливої уваги щодо їхнього психічного здоров'я та адаптації до нових умов життя.

Важливими факторами в успішній адаптації є доступ до психологічної підтримки, індивідуальний підхід до потреб кожної особи, розробка комплексних програм та співпраця між різними секторами суспільства. Такий підхід сприяє відновленню психічного здоров'я та покращує якість життя внутрішньо переміщених осіб.

Маючи на увазі важливість цієї проблеми, суспільство та уряди повинні приділяти належну увагу розробці та впровадженню програм психологічної підтримки для внутрішньо переміщених осіб. Це не лише сприятиме їхній адаптації, але й сприятиме загальному психічному здоров'ю та благополуччю суспільства в цілому.

Список використаних джерел

1. Головаха, І. О., Стельмах, Н. О. (2017). Особливості психологічної підтримки внутрішньо переміщених осіб під час конфлікту на сході України. Психологічний часопис, 3(9), 82-90.
2. Грищенко, О. В. (2016). Психологічна допомога внутрішньо переміщеним особам: методичні рекомендації для практичних психологів. Київ: Український центр душевного здоров'я.
3. Дослідження «Оцінка потреб внутрішньо переміщених осіб у психосоціальній підтримці». URL: <https://www.healthright.org.ua/nashi-doslidzhennya-2/doslidzhennya-ocinka-potreb-vnutrishno-peremishhenix-osib-u-psixosocialnij-pidtrimci/> ;
4. Ковальов, О. В., Гордійчук, Ю. М. (2018). Психологічний супровід внутрішньо переміщених осіб: досвід та перспективи. Київ: Київський університет імені Тараса Шевченка.
5. Костиков, Г. І. (2015). Психологічні особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб. Український вісник психоневрології, 23(4), 18-22.

6. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/a/430805.pdf>;
7. Півень, І. В. (2019). Психологічні аспекти адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні. Психологічний журнал, 41(4), 24-30.
8. Рівні підтримки для дітей з ООП: що змінюється та які виклики URL:<https://nus.org.ua/articles/rivni-pidtrymky-dlya-ditej-z-ooop-shho-zminyuyetsya-ta-yaki-vyklyky/> ;
9. Світ ідентичностей. URL: <https://zbruc.eu/node/29060>;
10. Стрес і психологічна травма. Що з нами відбувається зараз. URL: <https://nus.org.ua/articles/stres-i-psychologichna-travma-shho-z-namy-vidbuvaetsya-zaraz/> ;
11. Український Центр Душевного Здоров'я (ucmh.org.ua) - веб-ресурс, на якому можна знайти інформацію та ресурси з психологічної підтримки внутрішньо переміщених осіб в Україні.
12. Kira, I. A. (2010). The psychological impact of terrorist attacks: Lessons learned from traumatic experiences. Traumatology, 16(3), 6-17.
13. Miller, K. E., & Rasmussen, A. (2010). War exposure, daily stressors, and mental health in conflict and post-conflict settings: Bridging the divide between trauma-focused and psychosocial frameworks. Social Science & Medicine, 70(1), 7-16.
14. Fazel, M., & Wheeler, J. (2018). "Prevalence of serious mental disorders in 7000 refugees resettled in western countries: A systematic review." The Lancet Psychiatry, 5(11), 871-880.
15. Lustig, S. L., Kia-Keating, M., Knight, W. G., Geltman, P., Ellis, H., Kinzie, J. D., & Saxe, G. N. (2004). Review of child and adolescent refugee mental health. Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 43(1), 24-36.
16. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2013). Handbook for emergencies (4th ed.). Geneva: UNHCR.
17. Shannon, P. J., & Vinson, G. A. (2003). "Rebuilding lives: The psychological and social adjustment of women refugees in the United States." Women & Therapy, 26(1-2), 151-170.

Оксана Черкес,

здобувачка вищої освіти ОС «магістр» факультету соціальної та психологічної освіти

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Науковий керівник: Максим Скочко,

доктор філософії з соціальної роботи, старший викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ, ЯКІ ЗАЛИШИЛИСЯ БЕЗ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблемних питань соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування в умовах воєнного стану. Нагальною проблемою сьогодення є організація соціальної роботи по влаштуванні дітей в сімейні форми виховання. Це обумовлено залишенням дітей без належного батьківського піклування через економічні та соціальні причини, що виникли через військовий стан в Україні.

Мета статті є теоретичне обґрунтування особливостей соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування в умовах воєнного стану. Виділено та охарактеризовано кроки соціальної роботи при влаштуванні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сімейні форми виховання. Окремо розглянуто та проаналізовано кожну форму виховання: усиновлення, опіка та піклування, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу.

Досліджено усиновлення як форму влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яка найбільш сприяє виконанню завдань сімейного законодавства щодо забезпечення кожної дитини сімейним вихованням. Встановлено, що другою по пріоритетності формою влаштування дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування є опіка. Третьою формою сімейного влаштування дітей сиріт є прийомна сім'я. Наступною формою влаштування дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківських прав розглянуто дитячий будинок сімейного типу.

Ключові слова: соціальна робота, діти без батьківського піклування, воєнний стан, діти, усиновлення, прийомна сім'я, опіка, піклування, дитячий будинок сімейного типу.

Постановка проблеми. Сучасний світ переживає численні конфлікти та військові дії, які неодмінно впливають на життя людей, особливо вразливих

груп населення, зокрема дітей. Війна має негативні наслідки для емоційного, психологічного та фізичного розвитку дітей, що потребує уваги та досліджень [11].

У період воєнного стану найбільше потребують соціальної підтримки та допомоги діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, а також діти, які перебувають цілодобово у закладах інтернатного типу. Зростає необхідність соціально-правового захисту таких категорій дітей та надання безпечного середовища перебування [17, с. 110-112].

Війна в Україні стала причиною гуманітарної катастрофи, яка торкнулася всіх громадян країни. Діти, які залишилися без батьківського піклування, особливо страждають в умовах війни. Станом на 1 липня 2023 року, за даними Міністерства соціальної політики України, кількість таких дітей склала понад 100 тисяч. Це означає, що кожна десята дитина в Україні потребує соціальної допомоги.

Втратити батьків у дитинстві – це найстрашніша трагедія, яку може пережити людина. У сучасному світі, де війна стала невід'ємною частиною нашого життя, ця трагедія трапляється все частіше.

Соціальна робота з дітьми, які втратили батьків під час війни, є невід'ємною частиною гуманітарної допомоги. Вона спрямована на те, щоб допомогти цим дітям пережити втрату, знайти новий дім і почати нове життя [20].

У контексті війни діти стають однією з найбільш вразливих соціальних груп, які потребують допомоги та підтримки у різних аспектах їхнього життя, а соціальна робота з дітьми виступає однією з найважливіших сфер діяльності в соціальній сфері [5; 6, с. 17-18].

Внаслідок війни в Україні велика кількість дітей залишилася без батьківського піклування. Це є серйозною проблемою, оскільки діти, які залишилися без батьків, часто є вразливою групою, яка потребує захисту і підтримки.

Український уряд ужив низку заходів для вирішення проблеми дітей, які залишилися без батьківського піклування. Зокрема, було створено єдину базу даних, яка містить інформацію про таких дітей. Також було розроблено та впроваджено нові методики соціальної роботи з дітьми в умовах війни [20].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми соціального захисту дітей, які позбавлені батьківського піклування, особливо в умовах війни, були предметом досліджень ряду науковців. Серед вчених, які досліджували окремі аспекти даної проблематики доцільно виокремити праці В. Андреевої, Л. Відніченко, Г. Грабовської, А. Дрозд, В. Кузьміна, М. Миколока, О. Літвінової, Є. Пліско, Л. Токарчук, Я. Тростянчук, Ю. Штокалюка, І. Яніцької та інших [10, с. 408-414].

Аналізом технологій опіки та піклування у роботі з дітьми без батьківського піклування під час воєнного стану займалися такі видатні науковці, як Л. Волинець, Н. Комарова, О. Антонова, І. Іванова, А. Капська, І. Пінчук, М. Лукашевич та інші [4].

Дослідженнями проблемам соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування займалися такі вчені, як: О. Андрухів [1, с. 76-84], Л. Бельо [2, с. 678-681], Г. Грабовська [8, с. 80-84], П. Горінов [7], Г. Драпушко [7], І. Дрозд [9, с. 138-140], А. Дуля [9, с. 138-140], А. Лисюк [8, с. 80-84], Ж. Петрочко [13, с. 74-81], Т. Семигіна [18, с. 65-72], О. Тарантаєва [2, с. 678-681] та інші.

Мета статті – теоретично обґрунтувати особливості соціальної роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Сирітство в умовах війни є дуже серйозною проблемою, адже тисячі дітей залишаються без батьків і потребують піклування та опіки. В цей нелегкий час та період для дитини є вкрай важливою робота соціальних служб та фахівців соціальної сфери, адже вони потребують невідкладної соціальної допомоги. Всім відомо, що такі діти є дуже вразливими, адже, нажаль, їм довелося пережити найстрашніше – це втрату

батьків. На це є безліч причин, всі вони є дуже болючими для дитини, і вона може не завжди одразу бути готовою про це говорити. Тому фахівець має використовувати різні методи та технології у своїй роботі щоб підготувати дитину морально [3, с. 198-199].

Для того щоб співпрацювати з цією категорією дітей фахівець соціальної сфери має володіти певними навичками та великим досвідом роботи. Можна виділити такі основні проблеми, які вирішуються під час надання спеціалістами соціальних служб соціальних послуг дітям-сиротам [15, с. 118-127]:

- соціально-психологічна підтримка;
- допомога у вирішенні особистісних проблем;
- отримання допомоги в лікуванні, догляді;
- оформлення документів;
- навчання навичкам безпечного способу життя;
- допомога в отриманні пільг передбачених законодавством;
- захист та підтримка;
- соціально-правова допомога [15, с. 118-127].

Дитина, яка залишилась без батьківського піклування, – дитина, виявлена будь-ким будь-де на території України без піклування дорослої особи (батьків, родичів, законних представників). Під час воєнного стану, відповідно до роз'яснень Міністерства соціальної політики України, до таких дітей можуть належати:

- діти, батьки яких загинули та немає інформації про таких близьких родичів, як баба, дід, повнолітні сестра, брат, мачуха, вітчим або у цих родичів немає спроможності брати на себе виховання дітей;

- діти, батьки або близькі родичі яких не виходять на зв'язок, або перебувають у місцях активних обстрілів, під завалами, поранені в лікарнях [14, с. 305-08].

Важливо у соціальній роботі з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування знаходити індивідуальний підхід до кожної дитини, дотримуватися конфіденційності, ставитися до дитини як до особистості, уникати «ярликування», демонструвати позитивні моделі поведінки, не підтримувати виявів небажаних якостей (ревнощів, споживацького ставлення, агресивності), демонструвати позитивне ставлення до всіх дітей, поважати думку, почуття та добровільний вибір дитини, акцентувати увагу дитини на власних позитивних характеристиках і здобутках, не знецінювати роботу працівників школи-інтернату в очах дітей та інших працівників школи, враховувати їхній досвід та побажання щодо роботи з дітьми цієї категорії [17, с. 110-112].

Організуючи соціальну роботу з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, котрі перебувають в установах інтернатного типу, соціальні працівники мають взяти до уваги існування явища «госпіталізму», пов'язаного з довготривалим перебуванням особи у специфічних умовах. Таким дітям властиві залежність від цього закладу, споживацьке ставлення до опіки та уваги, почуття ворожості, заздрощів щодо домашніх дітей, підвищена чутливість до образ, брак образу матері, ідеалізація батьків, низька здатність розуміти чийсь почуття та співчувати, недостатня інформованість щодо своїх прав, невміння самостійно приймати рішення, труднощі у створенні сім'ї і вихованні власних дітей. Також негативними наслідками соціалізації дітей в закладах інтернатного типу є відсутність спілкування з біологічними батьками; дефіцит любові, ласки, уваги; ранні сексуальні зв'язки; випадки сексуального насилля і тощо [17, с. 110-112].

Соціальна робота з дітьми, які залишилися без батьківського піклування, спрямована на забезпечення їхнього права на повноцінне життя та розвиток у суспільстві. Вона поширюється на такі області, як [20]:

– діагностика, яка дозволяє визначити основні проблеми дитини та розробити план її соціальної підтримки;

- соціальна адаптація, яка допомагає дитині адаптуватися до нових умов життя та сформувати необхідні соціальні навички;
- корекція, яка спрямована на вирішення проблем, що виникають у процесі адаптації;
- освітні можливості, які дадуть дітям можливість розвиватися та здобути необхідні навички для успішної адаптації до життя в суспільстві;
- соціальна інтеграція, яка допомагає дітям, які залишилися без батьківського піклування, адаптуватися до суспільства та відчутти себе його повноправними членами.;
- розвиток особистих навичок і потенціалу, який допоможе дітям реалізувати свій потенціал і стати успішними в житті;
- соціальна реабілітація, спрямована на допомогу дітям у відновленні їхніх фізичних, психологічних та соціальних функцій [20].

Соціальна робота з дітьми, які залишилися без батьківського піклування, є складною та важливою справою, яка потребує від фахівців високої кваліфікації та досвіду.

Ця робота також вимагає відповідальності з боку суспільства та держави. Суспільство має бути, готовим приймати цих дітей і створювати для них сприятливі умови для розвитку та адаптації. Держава має забезпечити фінансування програм та заходів, які спрямовані на допомогу цим дітям.

Діагностика є початковим етапом та включає в себе ряд методів в соціальній роботі з дітьми, які залишилися без батьківського піклування, таких як інтерв'ювання, анкетування та інші. Ці методи допомагають фахівцям краще зрозуміти дитину, її досвід та потреби [20].

Життя дитини яка позбавлена піклування зі сторони своїх батьків, є дуже складним в усіх аспектах, адже всі ми розуміємо який вплив на формування особистості дає сім'я. А проживання у спеціальних державних установах не можуть дати неповнолітній особі цілковитого дитячого щастя, а інколи навпаки травмує дитячу психіку та не дає можливість повністю проявити свій

внутрішній потенціал. Саме тому в Україні та в інших країнах існують сімейні форми влаштування дітей позбавлених батьківського піклування, а саме [12, с. 61-68]:

Усиновлення – це повноцінний прийом дитини в сім'ю, який прирівнює її права та обов'язки до прав і обов'язків біологічних дітей [20].

Усиновлення є пріоритетною формою сімейного влаштування, за якою дитина, яку беруть під опіку, на правовому аспекті повністю прирівнюється до рідної дитини. Але лише при усиновленні дитина втрачає статус дитини-сироти та дитини позбавленої батьківського піклування. Відповідно при цьому процесі взаємозв'язки між дитиною та батьками, які її взяли до себе, на правовому рівні регулюються Сімейним кодексом України [19].

Усиновити дитину можна з опіки, прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу або інтернатного закладу, за умов, що дитина підлягає усиновленню. Після того як потенційними усиновителями усі документи на усиновлення зібрані, подається заява соціальним службам [12, с. 61-68].

Опіка та піклування – це влаштування дитини в сім'ю громадян, які не є її батьками, але беруть на себе її виховання та відповідальність [20].

Зазвичай опікуном чи піклувальником призначається людина, яка перебуває в родинних відносинах з дитиною, що позбавлена батьківського піклування. При цьому враховується побажання та особисті взаємозв'язки підопічного та піклувальника і можливості самого родича взяти під опіку дитину. Над дитиною до 14 років встановлюється опіка, якщо ж від 15 до 18 – піклування [12, с. 61-68].

Прийомна сім'я – це сім'я, яка за договором з органом опіки та піклування приймає на тимчасове виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [20].

Суть цієї форми опіки вбачається в тому, що особа чи сім'я, за певну плату бере до себе на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт або дітей позбавлених батьківського піклування. Така форма

влаштування дитини має на меті створення гідних умов для проживання та виховання в сімейному оточенні. У прийомних сім'ях діти перебувають до настання повноліття або до 23 років за умов, що дитина навчається у професійних чи вищих навчальних закладах. При влаштуванні дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, у прийомну сім'ю, за нею зберігається статус та усі передбачені пільги і державні гарантії [12, с. 61-68].

Особливістю влаштування дитини у прийомну сім'ю є те, що враховується вік прийомних батьків і дитини. Важливо, щоб при досягненні пенсійного віку батьків прийомні діти були повнолітні та могли вибути з сім'ї. Проте, час перебування дітей може продовжитись за віком молодшого з батьків, якщо пенсійний вік настав лише в одного з прийомних батьків. Інколи час перебування дитини в сім'ї може продовжуватись протягом 5 років після настання пенсійного віку прийомних батька/матері, але така ситуація буває лише в окремих випадках. Створена прийомна сім'я перебуває на постійному супроводі соціального працівника [12, с. 61-68; 16].

Дитячий будинок сімейного типу – це сім'я, яка за договором з органом опіки та піклування приймає на постійне спільне проживання та виховання від п'яти до десяти дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [20].

В своєму змісті ця форма дуже схожа на прийомну сім'ю, різниця тільки у тому, що окрема сім'я бере під свою опіку не менше ніж 5 та не більше ніж 10 дітей (враховуючи рідних дітей). Кандидати, що хочуть стати батьками, мусять пройти навчання по особливостях виховання дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування у соціальній службі. Дитячі будинки сімейного типу створюються для того, аби забезпечити комфортні умови для виховання та проживання дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей-сиріт у сімейному оточенні. Вік перебування у такому будинку аналогічний як і в прийомній сім'ї. Після виповнення 18 років або після закінчення вищого чи спеціалізованого навчального закладу дитина повинна вибути з будинку сімейного типу [12, с. 61-68].

Діти, які залишилися без батьківського піклування, є особливо вразливою групою населення. Вони часто стикаються з такими проблемами, як втрата стабільності та опори в житті, психологічні травми та стрес, соціальна ізоляція та відчуження, обмеження освітніх та кар'єрних можливостей. Ці проблеми можуть призвести до погіршення фізичного та психічного здоров'я дітей, а також до труднощів у їхньому соціальному житті [20].

Висновки. Отже, соціальна робота з дітьми, які залишилися без батьківського піклування в умовах воєнного стану має важливе значення та є одним з головних завдань, які має ставити перед собою держава, як гарант Конституції, та надати можливість отримувати в повному обсязі освітні, соціальні послуги та бути гідними громадянами нашої держави.

Список використаних джерел

1. Андрухів О. І. Статус дітей-сиріт в Україні в умовах війни. Науковоінформаційний вісник Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького. Серія Право. Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2022. Вип. 13 (25). С. 76-84. URL : <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/Андрухів.pdf> (дата звернення: 04.04.2024).
2. Бельо Л. Ю., Тарантаєва О. О. Особливості влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах війни в Україні. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25- річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) : у 2 т. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 678– 681.
3. Буглак К. О. Методика соціальної роботи з дітьми-сиротами в умовах війни. *Актуальні проблеми сучасної психологічної науки: виклики сучасності* : зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. студент. інтернетконференції, м. Житомир, 10 жовт. 2022 р. Житомир, 2022. С. 198–199.
4. Власюк Я. А. Технології опіки та піклування у роботі з дітьми-сиротами під час воєнного стану : Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра. Київ, 2023. 48 с.
5. Вплив війни на дітей. *War Childhood Museum Ukraine*. URL: <https://warchildhood.org/ua/impact-of-war-on-children/> (дата звернення: 04.04.2024).
6. Ганжа С. О. Досвід роботи волонтерської організації з дітьми в умовах війни у Ніжинській територіальній громаді. *Науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення* : зб. матеріалів VII Міжнар. науково-практ. конф., м. Ніжин, 25 трав. 2023 р. Ніжин, 2023. С. 17–18.
7. Горінов П., Драпушко Р. Волонтерська діяльність в Україні : соціально-правове дослідження. Київ : Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. 240 с.

8. Грабовська Г. М., Лисюк А. М. Захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, під час військових дій. Аналітично-порівняльне правознавство : електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2023. № 2. С. 80–84.
9. Дрозд І. В., Дуля А. В. Простір добра і підтримки. Програма соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (09 червня 2022 року, м. Суми). Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2022. С. 138-140.
10. Заборовський В. В., Заборовська С. В. Опіка дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах війни: соціально-правовий аспект. *Науковий вісник ужгородського національного університету. серія право*. 2023. Т. 2, № 79. С. 408–414. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.64> (дата звернення: 04.04.2024).
11. Загоржельська Д. А. Соціально-реабілітаційна робота з дітьми дошкільного віку в умовах війни : Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра. Київ, 2023. 53 с.
12. Миколук С. Сирітство в Україні в умовах війни: соціальна робота та соціальна допомога. *Humanitas*. 2022. № 3. С. 61–68. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.3.9> (дата звернення: 04.04.2024).
13. Петрочко Ж. Інновації соціальної роботи щодо забезпечення права дитини на сім'ю : супровід сімей із чат-боту «Дитина не сама». Ввічливість. *Humanitas*. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2023. № 3. С. 74-81. URL : <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.10> (дата звернення: 04.04.2024).
14. Петрочко Ж. В. Тимчасове влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, у сім'ї громадян в умовах війни: інноваційний підхід. *Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади* : матеріали IV Всеукр. науково-практ. конф., м. Суми, 9 черв. 2022 р. Суми, 2022. С. 305–308.
15. Поліщук О. А. Характерні особливості роботи соціального педагога з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки, 2019. № 6(329) Ч.1, С. 118–127.
16. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю : Постанова Каб. Міністрів України від 26.04.2002 р. № 565 : станом на 19 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-p#Text> (дата звернення: 04.04.2024).
17. Сацюк Л. Б. Основи соціальної роботи з дітьми-сиротами в умовах військового стану. *Науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення* : зб. матеріалів VII Міжнар. науково-практ. конф., м. Ніжин, 25 трав. 2023 р. Ніжин, 2023. С. 110–112.
18. Семигіна Т. В. Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб / Т. В. Семигіна, Н. Є. Гусак, С. О. Трухан. *Український соціум*. 2015. № 2. С. 65- 72.
19. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 04.04.2024).
20. Чуприна В. В. Соціальна робота з дітьми, які залишилися без батьківського піклування, в умовах війни в Україні : кваліфікаційна робота магістра. Запоріжжя, 2023. 86 с.

References

1. Andrukhiv, O. I. (2022). Status ditei-syrit v Ukraini v umovakh viiny. *Naukovoinformatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava im. Korolia Danyla Halytskoho. Serii Pravo*, 76-84.

2. Belo, L. Yu., & Tarantaeva, A. A. (2022). Osoblyvosti vlashtuvannia ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia, v umovakh viiny v Ukraini.
3. Buhlak, K. O. (2022). Metodyka sotsialnoi roboty z ditmy-syrotamy v umovakh viiny. Aktualni problemy suchasnoi psykholohichnoi nauky: vyklyky suchasnosti (s. 198–199). ZhDU imeni Ivana Franka.
4. Vlasiuk, Ya. A. (2023). Tekhnolohii opiky ta pikluvannia u roboti z ditmy-syrotamy pid chas voiennoho stanu [Kvalifikatsiina robota na zdobuttia osvitnoho stupenia bakalavra, Natsionalnyi aviatsiinyi universytet]. Repozytarii Natsionalnoho Aviatsiinoho Universytetu.
5. Vplyv viiny na ditei. (b. d.). War Childhood Museum Ukraine. <https://warchildhood.org/ua/impact-of-war-on-children/>
6. Hanzha, S. O. (2023). Dosvid roboty volonterskoi orhanizatsii z ditmy v umovakh viiny (z dosvidu nizhynskoi terytorialnoi hromady). ovyi vymir sotsialno-pedahohichnykh problem sohodennia : zb. materialiv VII Mizhnar. naukovo-prakt. konf.
7. Horinov P., Drapushko R. Volonterska diialnist v Ukraini : sotsialno-pravove doslidzhennia. Kyiv : Derzhavnyi instytut simeinoi ta molodizhnoi polityky, 2022. 240 s.
8. Lysiuk, A. M., & Hrabovska, H. M. (2023). Zakhyst prav ditei-syrit ta ditei pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia pid chas viiskovykh dii. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo, (2), 80-84.
9. Dulia, A. V., & Drozd, I. V. (2022). «Prostir dobra i pidtrymky»: prohrama sotsialnoi adaptatsii ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia. Materialy IV Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Sotsialna pidtrymka simi ta dytyny u sotsiokulturnomu prostori hromady», 138-141.
10. Zaborovskyi, V. V., & Zaborovska, S. V. (2023). Opika ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia v umovakh viiny: sotsialno-pravovyi aspekt. Naukovyi visnyk uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. seriia pravo., 2(79), 408–414. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.64>
11. Zahorzhelska, D. A. (2023). Sotsialno-rabilitatsiina robota z ditmy doshkilnoho viku v umovakh viiny [Kvalifikatsiina robota na zdobuttia osvitnoho stupenia bakalavra, Mariupolskyi derzhavnyi universytet]. Repozytarii Mariupolskoho derzhavnogo universytetu.
12. Mykoliuk, S. (2022). Syritstvo v ukraini v umovakh viiny: sotsialna robota ta sotsialna dopomoha. Humanitas, (3), 61–68. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.3.9>
13. Petrochko, Zh. V. (2023). Innovatsii sotsialnoi roboty shchodo zabezpechennia prava dytyny na simiu: suprovid simej iz chat-botu «Dytyna ne sama». Vvichlyvist. Humanitas, (3), 62-69.
14. Petrochko, Zh. V. (2022). Tymchasove vlashtuvannia ditei, yaki zalyshylysia bez batkivskoho pikluvannia, u simi hromadian v umovakh viiny: innovatsiinyi pidkhid. U Sotsialna pidtrymka simi ta dytyny u sotsiokulturnomu prostori hromady (s. 305–308). SumDPU imeni A. S.Makarenka.
15. Polishchuk, O. A. (2019). Kharakterni osoblyvosti roboty sotsialnoho pedahoha z ditmy-syrotamy ta ditmy, pozbavlenymy batkivskoho pikluvannia. Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky.
16. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro pryiomnu simiu, Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 565 (2023) (Ukraina). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-п#Text>
17. Satsiuk, L. B. (2023). Osnovy sotsialnoi roboty z ditmy-syrotamy v umovakh viiskovoho stanu. U Naukovyi vymir sotsialno-pedahohichnykh problem sohodennia (s. 110–112). NDU im. M. Hoholia.
18. Semyhina, T., Husak, N., & Trukhan, S. (2015). Sotsialna pidtrymka vnutrishno peremishchenykh osib.
19. Simeinyi kodeks Ukrainy, Kodeks Ukrainy № 2947-III (2024) (Ukraina). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

20. Chupryna, V. V. (2023). Sotsialna robota z ditmy, yaki zalyshylysia bez batkivskoho pikluvannia, v umovakh viiny v Ukraini [Kvalifikatsiina robota mahistra, Zaporizkyi natsionalnyi universytet]. Repozytarii Zaporizkoho natsionalnoho universytetu.

ШАНОВНІ ЗДОБУВАЧІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА НАУКОВІ КЕРІВНИКИ!

Запрошуємо Вас до публікації матеріалів
у **ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ МАГІСТРАНТІВ ФАКУЛЬТЕТУ
СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ**

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

У збірнику наукових праць магістрантів факультету соціальної та психологічної освіти друкуються матеріали за такими **напрямами**:

- Соціальна робота;
- Соціальне забезпечення;
- Психологія;
- Освітні, педагогічні науки;
- Управління закладом освіти.

До друку приймаються статті магістрантів. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей.

Для опублікування статті автору необхідно надіслати на електронну адресу oljmatros@gmail.com

Збірник матеріалів виходить два рази на навчальний рік (один раз на семестр). Статті до збірника приймаються до 10 листопада 2023 року, та до 10 квітня 2024 року.

Статті, оформлені з порушенням зазначених вимог, до розміщення у збірнику не приймаються.

Відповідальність за зміст поданих матеріалів несе автор.

Назва файлу з електронною версією статті повинна обов'язково містити прізвище та ім'я автора.

Публікація матеріалів магістрантів у збірнику є **БЕЗКОШТОВНОЮ**.

Вимоги до оформлення статті:

- перший рядок - ім'я (повністю) прізвище автора, назва установи, де навчається автор (співавтори), курс, e-mail; нижче прізвище та ім'я наукового керівника, науковий ступінь, вчене звання, повна назва посади та установи, де працює науковий керівник;

- нижче по центру - назва статті (напівжирним шрифтом, заголовними літерами);

- далі - анотація та ключові слова.

Текст статті повинен бути структурований (обов'язкові структурні елементи виділяються напівжирним шрифтом):

- *постановка проблеми* в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими, чи практичними завданнями;

- *аналіз останніх досліджень і публікацій*, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- *мета статті* (постановка завдання);
- *виклад основного матеріалу* дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- *висновки* з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у вказаному напрямі;
- *список використаних джерел* (наводиться у кінці тексту мовою оригіналу. Використані джерела мають бути оформлені відповідно до ДСТУ 2015 року. Посилання на джерело подається в квадратних дужках, наприклад: «... відомо з [4]. ... » або « ... розглянуто в [4, с. 203].»;
- *references* (транслітерація) оформляється відповідно до Правил оформлення списків літератури ([завантажити тут](#)).

Технічні вимоги: текст статті повинен бути набраний на комп'ютері (редактор WORD (версія 1998-2003) for WINDOWS) шрифтом Times New Roman 14 з міжрядковим інтервалом 1,5, а література та references - шрифтом Times New Roman 12 з міжрядковим інтервалом 1,0, обсяг статті 10-12 сторінок друкованого тексту, без нумерації сторінок.

Не допускається використання в матеріалах сканованих, або сфотографованих схем, малюнків, таблиць і т.д.

Стаття повинна бути написана на актуальну тему, містити результати наукового дослідження і обґрунтування отриманих наукових результатів.

Довідки за e-mail: oljmatros@gmail.com
(Матрос Ольга Олександрівна).